

A BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM ÉVKÖNYVE III.

A NÁDUDVARI FEKETE KERÁMIA *Hajdúszoboszlón*

IMPRESSZUM

A Bocskai István Múzeum kiadványa

A kiadvány szerkesztője:
Dr. Illésné Horváthné Lakó
Művelődési igazgató

Kiadó: Bocskai István Múzeum
2016. évi kiadás
Kiadó: Bocskai István Múzeum
Kiadó: Bocskai István Múzeum

A kiadvány a Bocskai István Múzeum
Művelődési Igazgatóságának
finanszírozásával készült.

nca

Kiadó: Bocskai István Múzeum

Hajdúszoboszló, 2016

A BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM ÉVKÖNYVE III.

Hajdúszoboszló, 2016

Sorozat- és kötetszerkesztő
DR. BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ
múzeumigazgató főmuzeológus

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap és Hajdúszoboszló
Város Önkormányzata támogatásával készült.

ISSN 2415-8933

A borítón Vermeer *Az asztronómus* című festménye és a Bocskai István Múzeum
A nádudvari fekete kerámia Hajdúszoboszlón című kiállításának részlete látható

Kiadja: BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM
Felelős kiadó: DR. BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ

Nyomdai előkészítés: BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM
Nyomdai munka: KAPITÁLIS KFT.
Felelős vezető: KAPUSI JÓZSEF

Tisztelettel ajánljuk
Prof. em. Dr. Ujváry Zoltán
85. születésnapjára

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
---------------------	---

MUZEOLÓGIA

<i>Bihari-Horváth László</i> : Jelentés a Bocskai Múzeum 2016. évi munkájáról	9
---	---

NÉPRAJZTUDOMÁNY

<i>Sándor Eszter</i> : Hajdúszoboszló temetőinek népművészete – A Soproni temető	33
<i>Simon-Hegedűs Fanni – Simon Krisztián</i> : Népi gyermekjátékok Sárrét- udvariból	69

IPARMŰVÉSZET-TÖRTÉNET

<i>Agárdi Lajos</i> : A szoboszlói református egyház klenódiumai	87
--	----

A BIHARI RÉVEN FOLYTATOTT KUTATÁS EREDMÉNYEI

<i>P. Szalay Emőke</i> : Rév református egyházának temploma és klenódiumai	129
<i>Kavecsánszki Máté</i> : A révi sóvám és a Sebes-Körös völgyi sószállítás a kezdetektől a kora újkorig	165
<i>Lovas Kiss Antal</i> : A révi Sóvám-ünnepség hagyománya	191
<i>Nagy István</i> : Történelmi és irodalmi emlékhelyek Réven	223

EGYÉB ÍRÁSOK

<i>Balogh László</i> : Az álmosd-diószegi csata és előzményei	257
<i>Piroska Mihály</i> : A múzeumi szoborpark	273
<i>Erdei Sándor</i> : A 60 éves Bartha Elek köszöntése	279

ELŐSZÓ

Harmadik alkalommal adjuk ki múzeumunk tudományos periodikáját, a Bocskai István Múzeum Évkönyvét (BIMÉ), melyben bemutatjuk az intézmény 2016. évi működésének eredményeit, és azt a tudományos munkát, melyet muzeológusaink és a múzeumunkhoz kötődő külső kutatók végeztek 2016-ban.

Évkönyvünket tisztelettel és szeretettel ajánljuk a 2017. január 25-én 85. életévét betöltő Dr. Ujváry Zoltán professzor úrnak, a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke nyugalmazott tanszékvezetőjének, aki Gömör-kutatásával

példa előttünk a jelenségek lokális vizsgálatában, vagyis abban a sajátos társadalomtudományi szemléletben, amely az általános történeti események, tárgyi emlékek, szokáshagyományok (etc.) konkrét helyi vonatkozásainak kutatására irányul. Isten éltesse sokáig professzor urat!

Évkönyvünk tematikája idén is igen változatos. Az első mintegy 130 oldalon a múzeum működéséről, és a gyűjtőterületünkön, vagyis Hajdúszoboszlón és térségében folytatott szakági (néprajzi, iparművészet-történeti) kutatások eredményeiről olvashatnak az érdeklődők. A második 130 oldalon a múzeum által a bihari Réven (Körösrév, Bihar megye, Partium, Románia), pályázati támogatásból megvalósított kutatás eredményit mutatjuk be a történettudomány, a néprajz – kulturális antropológia, és az iparművészet-történet területéről. (E tanulmányok rövidített változatai korábban már megjelentek a múzeum *Helyi örökségi értékek Réven* című kiadványában.) Az utolsó 20 oldalon egyéb (nem feltétlenül tudományos) írásokat közlünk főként a megemlékezés, tiszteletadás céljával.

Köszönet a szerzőknek az értékes tanulmányokért! Kívánom, hogy az évkönyv szerezzon örömet és adjon tudást az olvasónak! Fogadják szeretettel múzeumunk új kötetét!

Dr. Bihari-Horváth László
múzeumigazgató

BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ

JELENTÉS A BOCSKAI MÚZEUM 2016. ÉVI MUNKÁJÁRÓL

Múzeumunk számára sikeres volt a 2016-os év. Személyi állományunk egy fővel bővült. Jelentős, több mint 12 millió forint értékű pályázati támogatást szereztünk fenntartó önkormányzatunknak. Látogatószámunk meghaladta a 25.000 főt, és jegybevételeink is emelkedtek. A múzeum eddigi történetében idén rendeztük a legtöbb, összesen 9 időszaki kiállítást, és idén adtuk ki a legtöbb, összesen 4 könyvet. Oroszlánrészt vállaltunk a 15 értékelemből álló helyi értéktár létrehozásában és tudományos kutatásaink eredményeként létrejött a bihari Rév község értéktárára is.

Ahogy az előző években, úgy idén is egy művészeti alkotást választottunk éves munkánk jelképes ábrázolásaként évkönyvünk borítójára. Idén fontosnak tartjuk kifejezni, hogy a hiteles ismeretátadás nem nélkülözheti a tudományos elmélyültséget, melyet véleményünk szerint igen érzékletesen ábrázolt a holland aranykor mestere, Vermeer *Az asztrológus* című – borítónkon is megjelenő – festményén. S mint ahogy különbség van az asztrológia és az asztrológia között, úgy eltérően kell megítélni a tudományos és a tudománytalan ismeretátadást is. Sajnos ez utóbbit egyre többen művelik megélhetés szerűen. Ezért is kell hangsúlyoznunk, hogy a múzeumok tudományos intézmények, így kulcsszerepe van a hiteles tudás és műveltség közvetítésében.

Fenntartás, feladatellátás, szervezeti forma

A Bocskai István Múzeum négy éve működik Hajdúszoboszló Város Önkormányzatának fenntartásában. Irányító szerve az önkormányzat képviselő-testülete. Mint költségvetési szerv, önállóan működik. Pénzügyi feladatait 2016-ban is az Egyesített Óvodai Intézmény látta el.

Közfeladatát a muzeális intézményekről szóló 1997. évi CXL. törvény szerint végzi: gondoskodik a kulturális javak folyamatos gyűjtéséről, nyilvántartásáról, megőrzéséről és védelméről, tudományos feldolgozásáról és publikálásáról, valamint kiállításokon és más módon történő bemutatásáról.

A múzeum szervezete 2016-ban 3 fő határozatlan időre kinevezett, teljes munkaidős, és 1 fő határozott időre foglalkoztatott közalkalmazottból állt. Ezt a szervezetet egész évben 8-9 közmunkás egészítette

ki. A szervezetet a magasabb vezető beosztású múzeumigazgató irányította. A szervezet feladatait a múzeumigazgató mellett két fő szakalkalmazott (muzeológus–közművelődési szakember, illetve segédmuzeológus) és egy fő üzemeltetési alkalmazott (teremőr) látta el. A gazdaságvezetői feladatokat az óvodai intézmény gazdasági vezetője, a műtárgyvédelmi tevékenységet pedig egy restaurálási tevékenységet is folytató vállalkozás végezte, szerződéses keretében.

Talán a fenti adatokból is kitűnik, hogy a feladatellátás biztosítása jelentős erőfeszítéseket követelt a szervezettől, amely bár egy fővel nőtt a 2015. évihez képest, de még mindig jóval kisebb a szükségéstől, ezért is kellett nagy létszámban közmunkásokat bevonni a munkába. A közmunkások és a kulturális közmunkások alkalmazása csak esetleg oldja meg a múzeumi közművelődési, a múzeumpedagógiai, illetve a marketingmunka, továbbá a látogatófogadás, karbantartás, takarítás, adatrögzítés, problémáit.

2016-ban a múzeum működése tovább bővült, a látogatottság és a bevételek nőttek. Ez a fejlődés azonban hosszú távon csak akkor fenntartható, ha a múzeum szervezetileg is tovább erősödik, vagyis, ha lehetőség nyílik a közalkalmazotti létszám növelésére.

Gazdálkodás, pályázati tevékenység

A múzeum finanszírozási bevételeinek eredeti előirányzata közel 19,8 millió forint volt, mely év végére meghaladta a 29 millió forintot.¹ A költségvetési bevételek, vagyis a megszerzett pályázati támogatások és a működésből adódó bevételek (belépőjegyek, múzeumpedagógiai foglalkozások díjai, stb.) eredeti előirányzata 2 millió forint volt, mely év végére elérte a 3,2 millió forintot. Összességében tehát 2016-ban közel 33 millió forintból gazdálkodott az intézmény.

A bevételnövekedéshez a látogatottsággal párhuzamosan emelkedő belépődíj-bevétel mellett több nyertes pályázat is hozzájárult. Támo-

¹ Itt kell megjegyezni, hogy a múzeum 2016-ban a központi költségvetésből ugyanakkora (12,8 millió forint értékű) állami hozzájárulást kapott, mint 2015-ben. Sajnálatos módon tehát megszűnt az a teljesítmény alapú finanszírozási rendszer, amely az előző két évben (2014-2015) működött. Vagyis 2016-ban annak ellenére sem kaptunk több hozzájárulást, hogy mind látogatottságunk növekedése, mind gyűjteményeink gyarapodása jelentős volt az előző évihez képest. Pedig az ellenőrzött teljesítmény jutalmazása fontos motivációs tényező kellene, hogy legyen a magyar múzeumok működésében.

gatást nyertünk a Nemzeti Kulturális Alaptól egy időszaki kiállítás rendezésére (300.000 Ft) és évkönyvünk megjelentetésére (200.000 Ft).

Itt kell megemlítenem, hogy pályázati munkánk két legnagyobb eredményét olyan pályázatokkal értük el, melyeket nem a múzeum, hanem az önkormányzat adott be. Az első ilyen pályázat a Földművelésügyi Minisztérium ún. Hungarikum-pályázata volt, mellyel 2,8 millió forintot nyertünk két könyv és egy kiállítás létrehozására, illetve egy konferencia rendezésére. (Ez a támogatás nem a múzeumnál, hanem az önkormányzatnál tételeződött, bár felhasználása mindenképp a múzeum javát szolgálta.) A második pályázattal pedig az Emberi Erőforrások Minisztériumának Kubinyi Ágoston Programjából nyertünk 9 millió forintot új állandó néprajzi kiállítás létrehozására a Bocskai u. 11. alatti épületünkben. (Ezt a támogatást az önkormányzat átadta a múzeumnak, így az a 2016-os pénzmaradványunk része lett, felhasználása 2017-ben fog megtörténni.)

A kiadásokat tekintve a bér- és járulékkiadások értéke volt a legnagyobb, meghaladta a 13,1 millió forintot. Dologi kiadásokra idén 6,6 millió forintot költöttünk. Ennek legnagyobb része szolgáltatási kiadásokból (energiadíjakból) állt. A beruházások értéke 2,9 millió forint volt. A kiadások összértéke pedig 22,9 millió forint.

Tárgyi feltételek

2016-ban racionalizálódott a múzeum épülethasznosítási stratégiája. Nagy eredménynek tekintem, hogy sikerült befejezni az Oláh Gábor utcai vízműtelepen lévő külső raktárunk felszámolását. (A múzeum Bocskai utcai épületeitől mintegy 3 km-re lévő, műtárgyraktározásra alkalmatlan épületbe 2010-ben, az új helytörténeti kiállítás létrehozásakor került át csaknem a teljes műtárgygyűjtemény. Az ömlesztve, raktári rend nélkül tárolt gyűjteményi anyag 6 évig volt fűtetlen, párás helyiségekben. Igazgatói kinevezésem után, 2014-ben kezdtem el a gyűjtemény visszatelepítésének megszervezését a múzeum Bocskai utcai épületeibe. Ez a folyamat zárult le 2016-ban.) Ezzel négyre csökkent a múzeum által használt épületek száma (Bocskai u. 11., 12., 14., 21.), és immár mind a négy épületet kizárólag a múzeum használja. (Korábban két épületnek is csak egy épületrészt használta a múzeum, míg más részükben önkormányzati bérlakások működtek. E két lakást 2015-ben sikerült a múzeumnak birtokba vennie.)

A múzeum által hasznosított négy épület összesített alapterülete megközelíti az 1100 m²-t, az épületekhez tartozó udvarok pedig meghaladják a 2100 m²-t. Ezek karbantartását, takarítását, gondozását úgy látja el a múzeum, hogy nincs sem karbantartója, sem takarítója, sem udvarosa. Ha nem lenne a közmunkaprogram, melynek keretében 2016-ban 5 fő segítette a múzeum munkáját, ellátva a fenti feladatokat, akkor a múzeum saját személyzete nem tudná megfelelően üzemeltetni e nagyszámú és -méretű ingatlanokat. A látogatók emelkedő száma, az állandó turistajelenlét ugyanakkor megköveteli a tiszta és rendezett környezetet, amely a vendégfogadás elemi feltétele. Hosszú távon nem megoldás az egyébként kiváló munkaerőt képviselő közmunkások bevonása a feladatellátásba, a múzeumnak állandó technikai személyzetre lenne szüksége.

Az alábbiakban a múzeum négy épületének a 2016. évi fejlesztéseit ismertetem:

- *Főépület, helytörténeti kiállítási épület* (Bocskai u. 12.): az épületben 1977 óta működik múzeum, az állandó várostörténeti kiállítás mellett itt található a múzeum időszakos kiállítóterme, közösségi tere, irodái, egy kisebb műtárgyraktár és a múzeum adattára. Mivel ez az épület az elmúlt években több felújításon is átesett, ezért idén nagyobb beruházásra nem volt szükség. Tovább folytatódott azonban az épület udvarának 2015-ben elkezdett megújítása. Az épület bejáratához új lépcsőt és akadálymentes rámpát készítettünk. A fél évszázaddal ezelőtt öntött, és azóta erősen erodálódott beton járdák nagy részét feltörtük, és az udvar mintegy 135 m²-es felületén – megfelelő alapozás után – térköves díszburkolatot alkottattunk ki. A járdák elbontása közben egy elbetonozott 19. századi ásott kútra találtunk, melyet sikerült helyreállítanunk. A kút körül kialakított téren helyeztük el a múzeum Oborzil-féle harangjait, melyek az új térszerkezetben jobban felkeltik látogatóink figyelmét, akik előszeretettel kongatják meg e különleges művészi alkotásokat. Az udvar térköveit a kút szép téгла falazásához és a műemléki jellegű környezethez illően választottuk ki. A díszburkolatnak köszönhetően megújult a múzeum bejárat környezete, látogatóink az utcáról immár egy kellemes és kulturált, a város köztereirehöz hasonló, szép udvarra léphetnek be. Az új bejárat lépcső és rámpa elkészítése, a betonjárda feltörése, és a térburkolás összesített anyag- és munkadíja meghaladta a 800.000 forintot, melyet a múzeum a saját költségvetéséből biztosított. Itt kell megemlítenem, hogy a LEIER Hungária Kft. hajdúszoboszlói üzeme jelentős szponzori támo-

gatást nyújtott a múzeumudvar térkövezéséhez, melyet ezúton is hálásan köszönünk!

A múzeumudvar Leier Hungária Kft. által szponzorált díszburkolata

A térrendezés közben felfedezett 19. századi kút a helyreállítás után

A múzeumépület bejárata az új lépcsővel és rámpával

- *Népművészeti kiállítási épület – leendő mútárgyraktár* (Bocskai u. 21.): az épületben 1987 óta működik a múzeum. A 2016-os év nagy részében két népművészeti kiállítás,² egy kisebb közösségi tér és egyben emlékszoba,³ két mútárgyraktár és a múzeum könyvtára működött az épület-

² A múzeum „Pásztorkincsek” című állandó népművészeti kiállítása, illetve a Joseph Kádár festőművész által adományozott népi kerámia gyűjtemény.

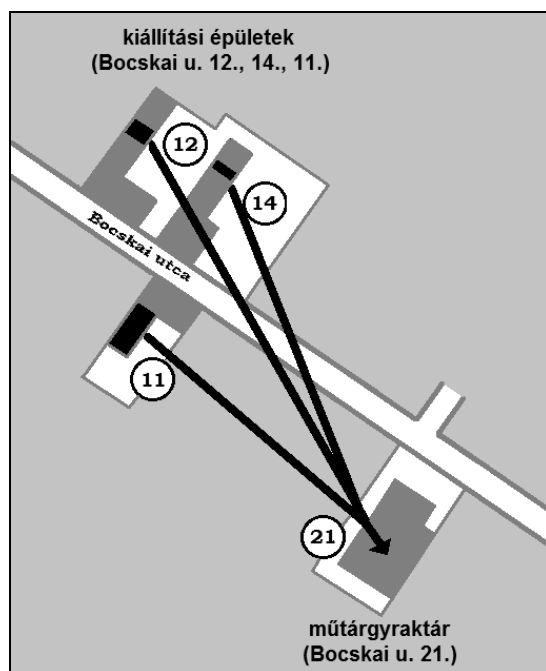
³ E közösségi térben kerültek megrendezésre a népművészeti kiállításához kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozások, illetve a Fekete Borbála Alapítvány összejövetelei, s 2015-ben e teremben került kialakításra a Fekete Borbála Emlékszoba.

ben, melynek észak-nyugati homlokzatát 2016-ban a múzeum önerőből újította fel, néhány négyzetméteren újra vakolva és festve a falfelületet.

2016 decemberben elkezdődött az épületben a központi műtárgyraktár kialakítása. E hatalmas feladat a múzeum épülethasznosítási stratégiájának fontos eleme. Több okból is. Egyrészt gyűjteménykezelési és állományvédelmi szempontból igen indokolt a műtárgyak központi raktározása, melyre a Bocskai u. 21. szám alatti épület 110 m²-es nagy terme és kisebb helyiségei éppen alkalmasnak bizonyulnak. Másrészt a látogatófogadás szempontjából is fontos, hogy a kiállítások ne szétszórtnak, hanem egymáshoz minél közelebb legyenek megtekinthetők. Ezért született az a döntés, hogy a jövőben a Bocskai u. 21. alatti épület helyett a helytörténeti és képzőművészeti kiállítási épületek (Bocskai u. 12., 14.) szomszédságában lévő Bocskai u. 11. alatti épület legyen a néprajzi kiállítási épület.

A központi raktározás hiányával évtizedek óta küzd a múzeum. A mára több, mint 13.000 tételesre gyarapodó tárgyi gyűjtemény raktártérigénye jelenleg mintegy 200 m² (megfelelő tárolórendszer – polcos állványok – megléte esetén). Ez a gyűjtemény 2010 előtt a Bocskai u. 12. alatti épület két utcafronti (összesen 73 m² alapterületű) helyiségébe és a többi épület néhány kisebb szobájába volt bezsúfolva, dokumentált raktári rend és rendszer nélkül. A gyűjtemény közel fele 2010-ben átkerült a fentebb már említett Oláh Gábor utcai vízműtelep egyik – műtárgyraktározásra alkalmatlan – épületébe. A gyűjtemény gondozása ekkor érte el a negatív mélypontot. A műtárgyak 4-6 éven keresztül ömlesztve heverték a múzeumtól 3 km-re lévő fűtetlen épületben. Innen 2014-ben (igazgatói kinevezésem után) kezdtük el és 2016-ban fejeztük be a műtárgyak visszatelepítését a múzeum Bocskai utcai épületeibe. Mivel azonban időközben a Bocskai u. 12. alatti két utcafronti helyiségből időszakos kiállítótermeket alakítottunk ki (hiszen főépületünk e jól megvilágított tágas terei sokkal alkalmasabbak voltak erre a funkcióra, mint a raktározásra, és a múzeum 2014-ben nem is rendelkezett egyéb időszakos kiállítóteremmel), ezért a gyűjteményt a többi épület helyiségeibe kellett áttelepítenünk. Így a történeti gyűjtemény a Bocskai u. 12. alatti épület egyik (15 m²-es) helyiségében lett elhelyezve, a néprajzi anyag részben a Bocskai u. 11. alatti épület nyolc (összesen 85 m² alapterületű) kis helyiségébe, részben a Bocskai u. 21. alatti épület öt (összesen 60 m²-es) szobájába került, a képzőművészeti egység pedig a Bocskai u. 14. alatti épület egyik (8 m²-es) tárolójában kapott helyet. Ugyanúgy megmaradt tehát a gyűjtemény szétagoltsága, mint 2010 előtt, de legalább megszűnt a víz-

műtelepi épületben folyamatosan fennálló műtárgykárosodási kockázat, és a visszatelepítést összekötöttük egy komoly műtárgyrevízióval is, amely során beazonosítottuk és lefotóztuk a műtárgyakat, majd dokumentáltuk, hogy mely épület, melyik helyiségébe, milyen tárolóegységre kerültek elhelyezésre. Ezzel kialakult egy raktári rendszer, amely lehetővé tette, hogy immár meg tudjuk határozni a műtárgyak raktári pozícióját. A raktárak mindegyikében folyamatossá vált a hőmérséklet- és a páramérés, több helyiségben új páramentesítő gépeket helyeztünk üzembe. Jelentősen javultak tehát a raktározási körülmények, de még mindig fennállt a széttagoltság, és a zsúfoltság állapota, hisz a tárgyi gyűjtemény 4 épület 14 helyiségében (közel 170 m²-es összalapterületen) volt elhelyezve. Ezt az állapotot csak úgy lehetett megszüntetni, ha a múzeum négy épületének egyikét kizárólag a műtárgyraktározás és -védelem (restaurálás, konzerválás) céljainak rendeljük alá, és a másik háromból ebbe az egybe telepítjük át a gyűjtemény egységeit. Meghoztam tehát a döntést a központi műtárgyraktár Bocskai u. 21. alatti épületben való kialakításáról.

A kisebb műtárgyraktárak össze telepítésével megváltozik a múzeumépületek hasznosítása: három épületben a kiállítások, egyben pedig a műtárgyraktár kap helyet

A raktár-kialakításhoz először le kellett bontani a Bocskai u. 21. alatti épület nagy termében lévő „Pásztorkincsek” című kiállítást, illetve a Fekete Borbála emlékszoba kiállítását, melyeket a jövőben más épületeinkben tervezünk bemutatni. Az épületben hagytuk viszont a Joseph Kádár festőművész által adományozott népi kerámia gyűjtemény kiállítását, melynek bemutatása továbbra is célunk. Az épületben maradt a múzeum könyvtára, és a korábban is itt raktározott gyűjteményi anyagok is. A lebontott kiállítás helyén elkezdődött a műtárgyraktár kialakítása, vagyis az állványos polcok telepítése, és ezzel párhuzamosan a többi épület kis raktárhelyiségeinek kiürítése. Az új központi raktárban tovább fogjuk finomítani a korábban kialakított raktári rendet, s a műtárgyakat tárgytípusonként helyezzük el, ami nagyban meg fogja könnyíteni keresésüket és kutathatóságukat. A raktár-kialakítás hatalmas feladatát decembertől 4-6 munkatárs végzi folyamatosan. A munka befejezését 2017 nyarára tervezzük.

- *Képzőművészeti kiállítási épület* (Bocskai u. 14.): az épületben 1989 óta működik a múzeum. Itt található a Joseph Kádár festőművész által a városnak adományozott modern és kortárs gyűjteményéből rendezett állandó kiállítás, a Ráczy György Emlékház kiállítása, egy kisebb műtárgyraktár, és egy irodahelyiség (amely korábban önkormányzati bérlakás volt). 2016-ban befejeződött a múzeumudvar rekultivációja. Az udvar újból alkalmassá vált szabadtéri rendezvények befogadására, ami előfeltétele volt a 2016-ban nagy sikerrel megrendezett „Zenés nyári esték” című koncertsorozat megvalósításának. Állagmegóvó felújításon esett át a hátsó udvaron lévő kültéri sütőkemence is.

- *Retró kiállítási épület – leendő néprajzi kiállítási épület* (Bocskai u. 11.): az épületben 1998 óta működik a múzeum. Jelenleg itt található a Dalnoky Ferenc retró gyűjteményéből rendezett kiállítás, és több kisebb műtárgyraktár. 2016-ban a múzeum a Kubinyi Program keretében pályázatot nyújtott be az Emberi Erőforrások Minisztériumához, hogy az épületben új állandó néprajzi kiállítást alakíthasson ki. A pályázattal az intézmény 9 millió forintot nyert el. A pályázat előkészítésének részeként még 2016-ban elkészült az épület átalakításához kapcsolódó építési engedélyezési tervdokumentáció. A fejlesztés során új fűtési rendszer létesül, újból bevezetésre kerül a vezetékes ivóvíz,⁴ és egy vizesblokk is kialakításra kerül amellelt, hogy a pályázat fő célja – egy állandó kiállítás –

⁴ Az épületben a 2000-es évek elején ment tönkre a vízvezetékhalózat.

is megvalósul, de csak majd 2017-ben, mivel a pályázati támogatás 2016 decemberében érkezett meg a múzeum számlájára.

Összegezve, a múzeum tárgyi feltételei 2016-ban is jelentősen javultak. Díszburkolatot kapott a főépület udvara, és végső megoldást találtunk a raktárprobléma rendezésére is. Pályázati tevékenységünknek köszönhetően egy jövőbeni infrastrukturális fejlesztés pénzügyi alapjait is megteremtettük 2016-ban.

Személyi feltételek

2016-ban a fenntartó által jóváhagyott múzeumi létszámkeret továbbra is 3 fő volt, melyet határozott idejű foglalkoztatásban további 1 fő egészített ki. A létszámhelyeket 2016-ban *Dr. Bihari-Horváth László* múzeumigazgató néprajzos főmuzeológus, *Nagy István* történész-muzeológus és múzeumi közművelődési szakember, *Sándor Eszter* néprajzos segédmuzeológus (határozott idejű szerződéssel), valamint *Kiss Mihályné* teremőr töltötte be. A múzeum műtárgyvédelmi feladatait vállalkozói szerződéses jogviszonyban külső szakember, *Tóth Csilla* restaurátor látta el. Ugyancsak e feladat jövőbeni ellátásának biztosítása céljával támogatta múzeumunk Sándor Eszter részvételét a Nemzeti Múzeum műtárgyvédelmi asszisztens képzésén.

A feladatellátást segítő egyéb tevékenységek (muzeológiai, közművelődési és múzeumpedagógiai munka segítése, adatrögzítés, digitalizálás, irodai munka) és a technikai feladatok (karbantartás, parkgondozás, takarítás) ellátását kulturális közösségi munkások, közmunkások, valamint diákmunkások segítségével tudta teljesíteni az intézmény. A munkaprogramoknak köszönhetően a múzeumban dolgozók létszáma 2016-ban 12 és 15,5 fő között mozgott. Ebben az évben már valamivel kisebb volt a fluktuáció, mint az előző években. A január és március között felvett munkavállalók többsége az egész év folyamán a múzeumban dolgozott.

Figyelembe véve, hogy a munkavállalók egy része csak bizonyos hónapokban, illetve részmunkaidőben végezte feladatát,⁵ az *átlagos dolgozói létszámot 13 főben realizálhatjuk*, ami 4 fővel haladja meg a 2015. évi, és 10 fővel a 2013. évi létszámatlagot.

⁵ A diákmunkások csak a tanszünet ideje alatt, július és augusztus folyamán dolgoztak. Mindkét hónapban 5-5 fő, 4-4 órás munkaidőben, ami teljes munkaidőre vetítve 2,5 főt tesz ki.

hónap	intézményi létszám	kulturális közösségi munkások	közmunkások	diákmunkások (teljes munkaidőre vetítve)	összesen
jan.	4 fő	3 fő	5 fő	-	12 fő
febr.	4 fő	3 fő	5 fő	-	12 fő
márc.	4 fő	4 fő	5 fő	-	13 fő
ápr.	4 fő	4 fő	5 fő	-	13 fő
máj.	4 fő	4 fő	5 fő	-	13 fő
jún.	4 fő	4 fő	5 fő	-	13 fő
júl.	4 fő	4 fő	5 fő	2,5 fő	15,5 fő
aug.	4 fő	4 fő	5 fő	2,5 fő	15,5 fő
szept.	4 fő	4 fő	5 fő	-	13 fő
okt.	4 fő	4 fő	5 fő	-	13 fő
nov.	4 fő	4 fő	5 fő	-	13 fő
dec.	4 fő	4 fő	5 fő	-	13 fő

Ahogy előző évkönyvünkben ígértem, itt számolok be az intézmény 2016. évi költségvetéséről zajló tárgyalások munkaerő-fejlesztésre vonatkozó eredményéről. A múzeumnak ugyanis – a fenntartó városi önkormányzat jóvoltából – sikerült a 3 fős létszámkeretét további 1 fővel kiegészítenie, ami jelentős segítség a múzeum számára. A határozott idejű közalkalmazotti jogviszony létesítése során célunk a múzeum szakmai feladatellátásának erősítése volt. A kialakított segédmuzeológusi munkakört a jövőben a segédrestaurátor munkakörrel kiegészítve többes munkakörre fogjuk fejleszteni, ami lehetővé teszi egy fontos feladat, a műtárgyvédelem saját szakemberrel való ellátását. Ezzel nagyban javul a múzeum több, mint 13.000 tételes, értékes műtárggyűjteményének állományvédelme. A múzeum egyik legfontosabb alapfeladata ugyanis a műtárgyak megőrzése, melyet részben a tárgyak konzerválása, szükség esetén restaurálása biztosít. Tárgyak nélkül nincs múzeum, ezért nagyon fontos a gyűjtemények folyamatos gondozása, a tárgyak jó állapotának fenntartása, melyhez szakemberre van szükség. 2016-ban egy ilyen szak-

ember kinevelését és képzését irányozta elő a múzeum, vagyis elindult az a folyamat, ami lehetővé teszi a műtárgyvédelmi feladat belső ellátását és nagyban erősíti a múzeum szakmai működését.

Ehhez hasonlóan sokat javítana a feladatellátás színvonalán, ha a múzeumi közönségkapcsolat (közművelődés, múzeumpedagógia, marketing) területén önálló státuszt tudna létesíteni a múzeum, de a teremőrzés és a takarítás-karbantartás munkái is szükségessé teszik az állandó munkakörök bővítését, vagy az intézményi létszámfejlesztést. A múzeum 2016-ban is 4 épületben 1 fő teremőrrel működik. A teremőr munkaideje heti 40 óra, míg a múzeum heti 48 órában van nyitva. A teremőr munkaidején kívül eső nyitvatartási időben a látogatófogadást – szakalkalmazottak felügyeletével – közmunkások biztosítják. A közmunkások azonban nem viselhetnek olyan szintű felelősséget, mint a múzeum saját dolgozói, ami jelentős kockázatot jelent az intézmény számára.

A múzeum minimum célkitűzése az, hogy 3-ról 5-re emelkedjen a teljes munkaidőben, határozatlan idejű közalkalmazotti jogviszonyban dolgozók száma, ami így elérné a 2012. évi szintet. A műtárgyvédelmi munkakörhöz tartozó státusz határozatlan idejűvé alakítása, és egy hasonló közönségkapcsolati munkakör kialakítása nagyon fontos lenne az intézmény számára.

Annál is inkább, minthogy jelenleg e feladatok ellátását a különböző közmunkaprogramok segítségével tudja biztosítani a múzeum. E programokban különböző közfoglalkoztatók partnereként vesz részt a múzeum. Ilyen közfoglalkoztató egyrészt Hajdúszoboszló Város Önkormányzata, amely egész évben 5 közmunkást biztosított a múzeumnak, másrészt a Nemzeti Művelődési Intézet, amely január-februárban 3, majd márciustól decemberig 1 kulturális közösségi munkás felvételét tette lehetővé számunkra, harmadrészt pedig a Magyar Nemzeti Múzeum, amely március és december között 3 kulturális közösségi munkás alkalmazásához járult hozzá. Éves átlagban tehát 9 közmunkás segítette a múzeum feladatellátását.

Gyűjteménygondozás

A Bocskai Múzeum gyűjteményei 2016-ban is gyarapodtak, gondozásukat a muzeális intézményekről szóló CXL. törvény szerint látjuk el.

A néprajzi gyűjtemény idén mintegy 200 műtárggyal gyarapodott. Ezek közül ki kell emelnünk Galánfi Andrásnak, a népművészet mesterének a 12 darab értékes viseletekből álló adományát, mellyel egy szépen

hímzett derecskei kisbunda, és két himzett erdélyi szász bunda is a múzeumba került. További fontos gyarapodást jelent a Soproni temető felszámolása során a múzeumba szállított közel 100 szépen faragott fejfa. A történeti gyűjtemény is közel 100 tárggyal gyarapodott. A múzeumi könyvtár pedig több, mint 700 szakkönyvvel lett gazdagabb dr. Ujváry Zoltán ny. egyetemi tanár ajándékának köszönhetően, melyet – mint tanítványa – ezúton is hálásan köszönök professzor úrnak!

Múzeumon kívüli, illetve a múzeumunkba irányuló műtárgymozgatás (kölcsonzés, letétbe helyezés) idén nem volt az intézményben. Első műtárgymozgatás azonban annál inkább: befejeződött a tárgyi gyűjtemény „hazaszállítása” az Oláh Gábor utcai vízműtelep épületéből (melynek körülményeiről fentebb és az előző évkönyvekben már részletesen beszámoltam), 2016-ban mintegy 2000 műtárgyat telepítettünk vissza a Bocskai utcai épületekbe. (A vízműtelepről való evakuálást, a műtárgyak rendszeres szállítását idén is a Városgazdálkodási Nonprofit Zrt. segítette, köszönet érte!) A visszatelepített műtárgyak nagy részét a műtárgyvédelmi feladatokkal megbízott külső szolgáltató, Tóth Csilla restaurátor fertőtlenítette és konzerválta.

Elkezdődött az új központi műtárgyraktár kialakítása, melynek folyamatát a tárgyi feltételekről szóló fejezetben ismertettem. A műtárgyak tárolása, rendezése és rendszerezése tehát egyre inkább előrehalad, a műtárgygondozás és -védelem sokat fejlődött az elmúlt évben.

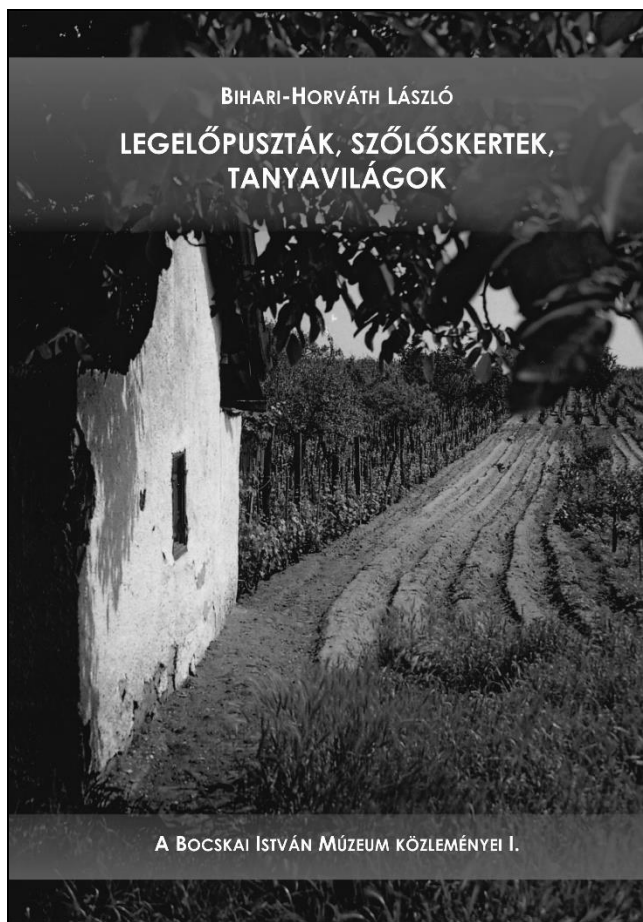
A raktárfejlesztési munkákkal párhuzamosan folyt a gyűjtemény revíziója, melyet nyilvántartásaink digitalizálásával is összekötöttünk. 2016-ban több, mint 6.000 műtárgy közel 120.000 leltárkönyvi adatát rögzítettük digitálisan (MS excell táblázatban). Ezzel mintegy 11.000-re nőtt a digitális nyilvántartásba vett műtárgyak száma, ami a teljes gyűjtemény 85%-a. Ez a munka is folytatódik 2017-ben. Emellett a muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról szóló 20/2002. (X.4.) NKÖM rendelet szerint folyamatosan végeztük tárgyévi gyarapodásaink nyilvántartásba (papír alapú leltárkönyvekbe) vételét.

Tudományos tevékenység

2016-ban négy könyv jelent meg a múzeum gondozásában.

A Nemzeti Kulturális Alap (2015. évi) pályázati támogatásának köszönhetően júniusban jelent meg Bihari-Horváth László „Legelőpuszták, szőlőskertek, tanyavilágok” című könyve, amely a múzeum gyűjtőterületéhez tartozó észak-bihari (derecskei járási) települések hagyományos

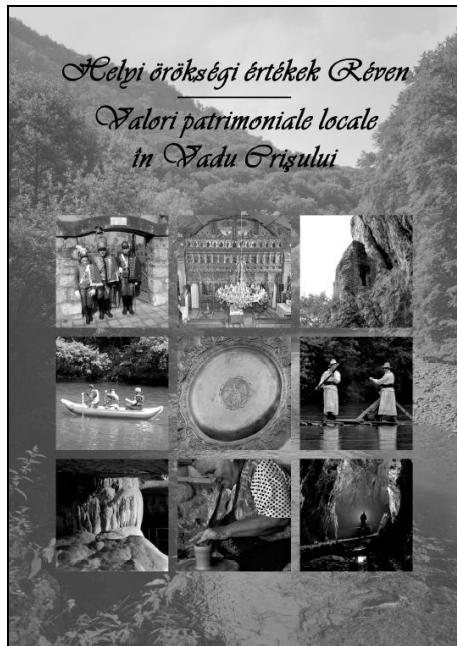
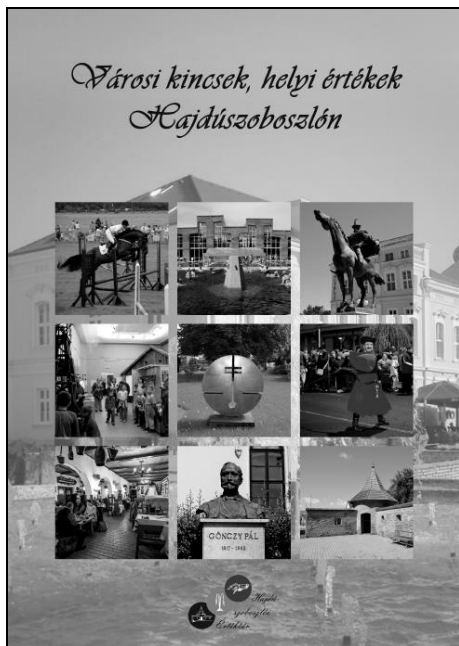
paraszti gazdálkodását, földhasznosítási formáit mutatja be. A kötet kiadásával elindítottuk a „Bocskai István Múzeum közleményei” című új periodikát, melyben a Hajdúszoboszlóról és vidékéről (a múzeum gyűjtőterületéről) szóló részletes tudományos dolgozatok, disszertációk, kismonográfiák megjelentetését tervezzük.

A múzeum új sorozatának első kötete

Jelentésem gazdálkodásról szóló fejezetében már említettem, hogy a múzeum pályázati tevékenységének eredményeként az önkormányzat 2,8 millió forintot nyert a Földművelésügyi Minisztérium Hungarikum-pályázatán. Ebből a támogatásból két könyvet is készített a múzeum. A „Városi kincsek, helyi értékek Hajdúszoboszlón” című könyv a Hajdúszoboszlói Települési Értéktár 15 elemét mutatja be, a „Helyi örök-

ségi értékek Réven” című könyv pedig a partiumi Rév (Körösrév, Bihar megye, Románia) értéktárának 8 elemét ismerteti magyarul és románul. Mindkét könyv 700 példányban, 120 oldal terjedelemben, színes nyomással, műnyomó papírra, keménytáblás borítóval, vagyis magas nyomdai minőségben készült, és az önkormányzat kiadásában jelent meg.

A múzeum által készített értéktáras könyvek

Idei évkönyvünk a negyedik a múzeum által 2016-ban szerkesztett könyvek sorában. Ehhez is a Nemzeti Kulturális Alap (2016. évi) pályázati támogatását használtuk fel. Összességében tehát 2016 a könyvkiadás éve is volt a múzeum számára, soha ennyi könyv még nem jelent meg a múzeum gondozásában, mint idén.

A múzeum a tudományos tevékenység folytatására használta fel a fentebb említett Hungarikum-pályázat támogatásának nagy részét. A pályázat olyan határon átvágó együttműködések létrehozására irányult, melyek célja a hazai értékgyűjtés jó módszertani gyakorlatainak a határon túli magyarok lakta településekkel való megismertetése volt. Hajdúszoboszlón a múzeum koordinálásával 2015-ben kezdődött interdiszciplináris kutatómunka a helyi értékek feltárására, melybe sikerült bevonni a Debreceni Egyetem és számos közgyűjtemény tudományos kutatóit. (A

kutatás tudományos eredményei előző évkönyvünkben kerültek publikálásra, majd a „Városi kincsek...” című könyvben közérthető formában is megjelentek.) A megszerzett tapasztalatok és elért eredmények – a pályázat elbírálói szerint – alkalmassá tették a múzeumot arra, hogy átadja ismereteit a Hajdúszoboszlóval régebb óta jó partneri kapcsolatban lévő Sebes-Körös menti Rév településnek. A múzeum a falu értékeinek feltárására külön tudományos kutatást szervezett egyetemi, múzeumi, és helyi kutatók bevonásával, vagyis folytatta azt a tudományos együttműködést, melyet a szoboszlói értéktár létrehozásakor kialakított. A révi kutatás eredményeként jött létre a Révi Települési Értéktár, melynek anyagát a fent említett „Helyi örökségi értékek Réven” című könyvben jelentettük meg. A kutatómunkáról a 2016. november 25-én Réven megrendezett projektzáró-konferencián számoltunk be.

Hasas János, a Révi Települési Értéktár elnöke köszönti a „Helyi örökségi értékek Réven” című konferencia résztvevőit (Rév, 2016. november 25.)

Munkánkkal arra is fel kívántuk hívni a települések figyelmét, hogy a hiteles értéktárak létrehozásához megkerülhetetlen a tudományos kutatók és intézmények – egyetemek, múzeumok levéltárak – bevonása az értéktárszervező munkába.

Saját szervezésű konferenciánk mellett idén egy másik konferencián is részt vettünk. Hajdúszoboszló Város Önkormányzatát múzeumi delegációnk képviselte a Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem

újrateremtésének 110. évfordulója alkalmából október 21-én Késmárkon rendezett, tudományos üléssel egybekötött megemlékezésen, amely a Thökölyről és a magyar kultúráról szóló egyhetes ünnepegsorozat zárórendezvénye volt.

Kiállítási tevékenység

Múzeumunk 2016-ban is 5 állandó kiállítással várta a látogatókat. A *Szoboszló öröksége: föld – kard – víz* című helytörténeti kiállítást a Bocskai u. 12. alatt, a *Pásztorkincsek* című néprajzi kiállítást a Bocskai u. 21. alatt, a *Nemzetközi Modern Múzeum* és a *Rácz György Emlékház* képzőművészeti tárlatait a Bocskai u. 14. alatt, a fürdőtörténeti kiállítást pedig a gyógyfürdő Szent István tér 1-3. alatti épületében tekinthették meg az érdeklődők.

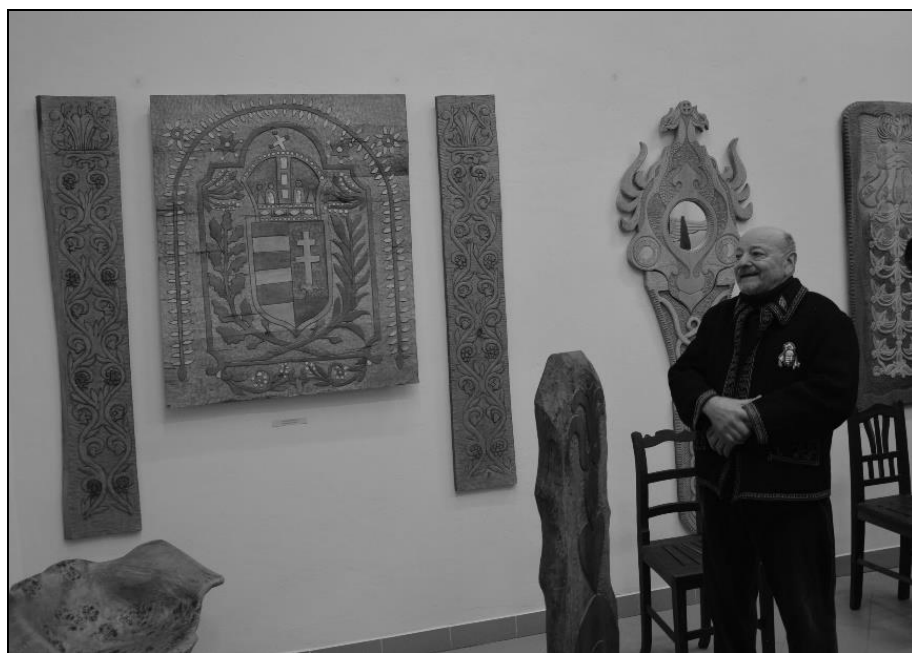
2016-ban 11 időszakos kiállítása volt a múzeumnak. Ezek közül kettő már 2015-ben is fennállt. Az egyik a Dalnoky Ferenc gyűjteményéből 2011-ben megnyitott retrókiállítás volt, melyet 2015-ben *Retró '70-'89: életmódkultúra a rendszerváltás előtt* címen rendeztünk újra. A másik a *Fekete Borbála Emlékszoba* kiállítása volt, melyet 2015 nyarán nyitottunk meg.

A további 9 időszakos kiállítás időrendben a következő volt:

1. február 12. – március 9.: *Pásztorkodás – az élő hagyomány*. E vándorkiállítást a Magyar Mezőgazdasági Múzeum jóvoltából mutathattuk be Hajdúszoboszlón.
2. március 6., május 18-20., július-augusztus: *A sokszínű Pávai*. Ezt a rollupokból álló mobilkiállítást a Pávai Emlékév alkalmából hozta létre a múzeum, s először a Pávai Emléknapon (március 6-án) Pávai Vajna Ferenc szobránál (a Szent István téren) állítottuk fel, majd a Magyar Higiénikusok Társaságának Ifjúsági Tagozata által Hajdúszoboszlón rendezett Fiatal Higiénikusok Fórumán volt látható az In Hotelben (május 18-20.), végül pedig a nyári hónapokban a TDM-iroda mellett kialakított információs pontunknál volt megtekinthető.
3. március 19. – június 12.: *Galánfi András fafaragó mester kiállítása*. A múzeum ezzel a kiállítással tisztelgett a 2015-ben 70 éves szoboszlói alkotó, a Népművészet Mestere előtt.

A sokszínű Pávai című kiállítás a Pávai Emléknapon (március 6.)

Galánfi András, a népművészet mestere tárlatvezetést tart

4. június 25. – szeptember 4.: *A nádudvari fekete kerámia Hajdúszoboszlón.* A kiállítás a nádudvari Fazekas család munkáin keresztül mutatta be e különleges népi kerámia hagyományát.
5. június 25., július-augusztus, november 9-19., november 25.: *Hajdúszoboszlói értéktár.* A rollupokból álló mobilkiállítást először a múzeumok éjszakáján, főépületünk udvarán állítottuk fel, majd a nyár folyamán a TDM-iroda melletti információs pontunknál volt látható, november közepén a Nagyhegyesi Művelődési Házban mutattuk be, november 25-én pedig a bihari Réven volt látható a fentebb említett konferenciánkon.

A nádudvari kerámiát bemutató kiállítás részlete

A Hajdúszoboszlói értéktár című kiállítás a múzeum udvarán

6. június 25. – november 30.: *Fekete Borbála alkotások Péter Imre gyűjteményéből.* A Fekete Borbála Emlékszoba időszak kiállítása.
7. szeptember 17. – október 21.: *Eleitől fogva – Kádár Nagy Lajos festőművész életműkiállítása.* Kiállításunkkal a Szoboszlóhoz is kötődő ebesi festőművész előtt tisztelegtünk.

Kádár Nagy Lajos kiállításának megnyitója

8. október 27. – november 13.: *Lóra, hajdú!*. A Fekete Borbála alapítvány gyermekrajz-kiállítása.
9. december 16. – 2017. április 30.: *Pávai Vajna Ferenc világa*. A szoboszlói gyógyvizet felfedező tudós geológus életét és pályáját bemutató kiállítás a Pávai Emlékév alkalmából.

A Pávai Vajna Ferencről szóló múzeumi kiállítás részlete

Múzeumi rendezvények, múzeumpedagógia

2016-ban több nagyobb és számos kisebb közönségrendezvényt szerveztünk. Programjainkon összesen mintegy 3.000 látogató vett részt, 30%-kal több, mint tavaly. A rendezvények közül ki kell emelnem a múzeumok éjszakáját, amely idén is több száz érdeklődőt vonzott, és a *Zenés nyári esték* című koncertsorozatot, melyet hosszú idő után a Rácz György Baráti Körrel közösen élesztett újjá a múzeum. Június 25-én Vöri és barátai *Blues story* címen adtak koncertet, július 23-án a Zichy Rézfúvós Kvintett örvendeztette meg a zenekedvelő közönséget, augusztus 13-án pedig Nagy József zongoraművész *A klasszikusoktól a jazz örökzöldekig* című összeállítása aratott nagy sikert.

2016-ban folytattuk a 2014-ben megkezdett múzeumpedagógia tevékenységeket. Mivel az intézménynek nincs saját múzeumpedagógusa, így ezt a feladatot külső szakemberek bevonásával tudjuk ellátni. Sokat köszönhetünk Dóróné Balázs Katalin tanárnőnek, aki minden rendezvényünkön lelkes odaadással tart múzeumpedagógiai foglalkozásokat.

A havonta rendezett *Múzeumi Technika Tanoda* elnevezésű múzeumpedagógiai délutánjai nagy sikert arattak az iskolás gyerekek körében. Tavasszal tovább folytatódott a múzeum óvodapedagógiai programja is, melynek tematikáját *Vágóné Szabó Erzsébet*, a múzeum kulturális közösségi munkás munkatársa állította össze. A nyár folyamán két gyermek nyári tábornak adtunk otthont.

A múzeum aktívan részt vett a város (múzeumon kívüli) kulturális örökségének ápolásában. Segítettünk a köztemető védetté nyilvánítandó sírjainak történeti kutatásában, szakértői munkájában. Támogattuk a Települési Értéktár Bizottság létrehozását, melynek elnöki feladatait a múzeum igazgatója látja el. Aktívan részt vettünk a Pávai-émlékév megrendezésében is.

Marketing, látogatottság

A múzeum látogatottsága nagyban függ az intézmény marketingmunkájától. 2016-ban számos reklámújságban jelentünk meg, újból kiadtuk szórólapunkat, fokoztuk a közösségi médiában való jelenétünket. Több formában több hírt adunk magunkról, cikkeink jelentek meg Szoboszló kulturális folyóiratában, a Szókimondóban, a museum.hu-n, rádió felvétel készült velünk a muemlekem.hu-ra (és a sort hosszan folytathatnánk), így nőtt a múzeum ismertsége, egyre többen keresik fel kiállításainkat. Részt vettünk a város nagyobb rendezvényein (Hajdúsági Ízek Fesztiválja, Bioétel Fesztivál, Szüreti Mulatság), és idén is felállítottuk nyári információs pontunkat a strandfürdő bejáratánál. A TDM-iroda mellé telepített sátorban a múzeum diákmunkásai népszerűsítették a múzeumot. Számos turistát sikerült ily módon elérni. Mindennek köszönhetően a 2016-os látogatószámunk meghaladta a 25.000 főt. Bár a legtöbben ingyenes kiállításainkat (saját időszaki tárlatainkat, vagy épp a gyógyfürdőben lévő kiállításunkat) tekintették meg, de egyre többen vannak azok is, akik az ingyenes tárlatok után kedvet kapnak belépődíjas állandó kiállításaink meglátogatására.

Összefoglalás

2016-ban is eredményes évet zárt a múzeum. Jelentősen nőtt látogatószáma, és emelkedett bevétele is. Több, mint 12 millió forint pályázati támogatást sikerült elnyernünk, melyből a jövőben számos szakmai fejlesztés fog megvalósulni. A múzeumban dolgozók száma 2016-ban elérte

a 13 főt. Ezen belül 1 fővel bővült a közalkalmazotti létszám. A múzeum eddigi történetében idén rendeztük a legtöbb, összesen 9 időszak kiállítást, és idén adtuk ki a legtöbb, összesen 4 könyvet. Elkezdődött az új központi műtárgyraktár kialakítása, előrehaladt a műtárgyak tárolása, rendezése és rendszerezése, vagyis a műtárgygondozás és -védelem is sokat fejlődött az elmúlt évben.

SÁNDOR ESZTER

HAJDÚSZOBOSZLÓ TEMETŐINEK NÉPMŰVÉSZETE – A SOPRONI TEMETŐ

Hajdúszoboszló temetői

Az évszázadok során a magyarországi temetők elhelyezkedése, jogi állapota többször változott. Az Árpád-korban az európai szokásoknak megfelelően még a templomok köré, az úgynevezett cinterembe temetkeztek, majd a 18. századtól kezdve a temetők fokozatosan kikerültek a településeken kívülre. Így történhetett ez Hajdúszoboszlón is, ahol a 18. században egyszerre több temető is volt. Ennek oka (a felekezeti elkülönülés mellett) az lehetett, hogy a mai gyakorlattal ellentétben még a 20. század elején is a temetés templomtól, vagy gyakrabban háztól¹ történt, ezért célszerű volt az egyes lakóterületekhez külön-külön temetőket létesíteni.

Ahogy nőtt a város, úgy zárták és építették be a régi sírkerteket. Ilyen volt például a *Bánom-temető*, melynek a gyógyvíz feltörése pecsételte meg a sorsát 1936-ban, és jelenleg az úgynvezett „virág utcák” (Nefelejcs utca, Muskátlí utca, stb.) vannak a helyén. E helyett a Déli legelőn a *Kárászhati katolikus*, a Keleti legelőn a *Kossuth utcai református temetőt* nyitották meg. Utóbbit a város növekedése és a Kovács-malom közelsége miatt² elég hamar, 20 év múlva már bezárták. Másik példa az ún. Ó-Soproni temető, amelyre a volt ONCSA-telep házait építették, s helyette megnyitották a 2016-ban felszámolt Soproni temetőt.

A *Csepűs* és a *Vénkert temető* köztemetővé nyilvánítása után sokáig négy bezárt temető volt a város határában. Az izraelita temető kivételével mindegyikről elmondható, hogy lezárásuk 1963-ban történt meg egy helyi rendelet nyomán.³ A *Kárác(z)hati* vagy *Kárászhati temető* a Kabai útfélen, a Déli legelőn található. Valószínűleg a helyi *járványtemető*, az ún. *Pestises temető* bezárása után,⁴ tehát az 1820-as évek után

¹ Mivel az *énekzsós temetés* volt a legolcsóbb, amely mindig háztól történt, ez volt a gyakoribb – vö. NAGY 1992: 169., ill. lásd a Hajdúszoboszlói Református Egyház halotti anyakönyveit. Az énekzsós temetésen kívül orációs és prédikációs temetést is kérhettek az elhunyt hozzátartozói.

² T. SZABÓ 2000: 7.

³ ERDEI 1997: 20.

⁴ ERDEI 1996: 20.; ERDEI 1997: 18.

kezdték el ide temetkezni a reformátusok. 1862-ben nyitották meg a temető egy elkerített részén az *izraelita temetőt*, ennek lezárása nem történt meg, de 1947 után nem temetkeztek ide. A Kárászháti temető mellett nyitották meg jóval később, a *Bánom temető* 1936-os bezárása után a *katolikus temetőt*.

Jelen tanulmányom tárgya, a *Soproni temető* a Libagát utca mellett, valószínűleg az 1860-as években nyílt meg a Déli legelőn. Az 1963-as lezárás ellenére néhány sírjel alapján úgy vélem, egy-két alkalommal még 1966-ban és 1967-ben is temettek ide, ennek oka talán a rokoni kapcsolatok voltak (lásd 24. és 29. kép). Felszámolását 2016 májusában kezdte el a helyi önkormányzat, amely a Bocskai István Múzeumot kérte fel a kulturális örökségvédelmi szempontból szükséges feladatok meghatározására és elvégzésére. A múzeum igazgatója, Bihari-Horváth László úgy döntött, hogy a múzeum a helyszínen dokumentálja, majd összegyűjti és a műtárgyraktárba szállítja a temető még meglévő mintegy száz fejfáját és néhány sírkövét.

A 20. század közepéig temetőket az egyházak üzemeltették. A református többségű Hajdúszoboszlón a *református egyház* ötöt használt (Bánom, Soproni, Kárászháti, Vénkert és Csepűs temető), a *katolikusok* a Bánom temetőbe és a Kárászháti temető melletti katolikus temetőbe temették halottjaikat.⁵ A *zsidók* eredetileg a Vénkert temetőnek a Kösely partja és a város felőli oldalába temetkeztek, majd 1862-ben nyitottak izraelita temetőt a Kárászháti temető egy elkerített részén. Az ún. „*hívők*”, azaz a *szehták, protestáns kisegyházak (baptisták, jehovisták stb.)* tagjai a Soproni temető nyugati részét kapták meg; az ilyen, általában egyfelekezetű „település temetője mellé a kevés számú, talán nem is oda-valósi, más vallásúak számára” készült temetőt *toldalék temetőnek* nevezik.⁶

Kutatástörténet

Hajdúszoboszló Hortobágyhoz való közelsége és gazdasági kapcsolata alapvetően meghatározta, hogy a várossal kapcsolatos 19. századi és a

⁵ BIMA 2440-89. 9. old. – „Egyrészt mellett volt a református, izraelita és katolikus temető. Amilyen szépen megfértek egymás mellett a különböző vallású holtak, ugyan olyan szépen az élők is a mi városunkban.” (T. SZABÓ 2000: 7.)

⁶ DANKÓ 1980: 92.

20. század eleji néprajzi írások a pásztorkodás témakörében születtek.⁷ Ezek mellett a szokáshagyományok és a népköltészet kutatásának szenteltek kiemelt figyelmet; például a régen még több helyen gyakorolt, de most már egyedülálló szilveszteri csergetésről írtak a legtöbben néprajzi, helyismereti munkákat, cikkeket.⁸

Ecsedi István több írást is közölt Hajdúszoboszlóról a *Néprajzi Értesítő*ben, a *Népünk és Nyelvünk*ben,⁹ illetve az *Ethnographiában*. Utóbbiba a *Sírató énekek Hajdúszoboszlón* címmel írt egy akkor (1929) már kiveszőben lévő szokásról.¹⁰ Majd *Ujváry Zoltán* foglalkozott a hajdúszoboszlói temetési hagyományokkal.¹¹ Tanulmánya összefoglalta a Hajdúszoboszló népeletéről szóló ismereteket, de nem érintette a temető néprajzát, sem annak népművészetét, sem magát a temetés folyamatát, sem az ezzel kapcsolatos hiedelmeket. Az általa is hivatkozott *Hajdúság* című kismonográfiában viszont *Balogh István*¹² általánosan írt a tájegység néprajzáról, így a temetés menetéről és az öröklési szokásokról is, bár a temetővel és annak népművészetével ő sem foglalkozott. Ezért is tekinthető hiánypótlónak *Nagy Ibolya* temetkezési szokásokról szóló tanulmánya,¹³ amely az idős emberekkel készített interjúkra és az egyháztanácsi jegyzőkönyvekre támaszkodott, bár sajnos ebbe is csak pár bekezdés foglalkozott a város különböző vallási felekezetei által használt temetőivel és a „fűtül való fákkal”, azaz a fejfákkal. A Magyar Hídban megjelent cikke¹⁴ két oldalon mutatta be a Bocskai István Múzeumban nyílt szabadtéri kiállítás sírjeleit (köztük hajdúszoboszlói, hajdúszováti,

⁷ MÁLNÁSI Ödön: A szoboszlói juhászat. *Néprajzi Értesítő* 20. (1928), 57-78.; Uő: A régi magyar juhászat. Budapest, 1928.; DÁM László: A hajdúszoboszlói belső legelő pásztorepítményei. *Műveltség és Hagyomány*. XV-XVI. 1972-1974. 109-135.; FÖLDES László: Egy alföldi juhtartó gazdaság. *Néprajzi Értesítő* 44 (1962), 27-77.

⁸ CS. SZATMÁRI Károly: Szilveszter estéje Hajdú-Szoboszlón. *Vasárnapi Újság*, 14 (1867), 2:18.; KIRÁLY Miklós: *Egy szilveszter éj H.-szoboszlón*. Debrecen, 1893.; IGMÁNDY József: Szilveszteri népszokások Hajdú megyében. *Ethnographia* 52 (1941), 118-126.; H. FEKETE Péter: A hajdúszoboszlói Szilveszter est. *Ethnographia* 37 (1927), 202.; VERESS Béla: Szilveszter-est Hajdúszoboszlón. In: *A hajdúszoboszlói hőforrások hasznosítása*. Debrecen, 1942. 9-11.

⁹ ECSEDI István: Hogyan készül a rühkenő? *Néprajzi Értesítő* 21 (1929), 24-25.; Uő.: Hat-napos gazda. *Népünk és Nyelvünk* 1 (1929), 193-194.; Uő.: Gabonás verem Hajdúszoboszlón. *Népünk és Nyelvünk* 3 (1931), 117-118. stb.

¹⁰ ECSEDI 1929

¹¹ UJVÁRY 1975

¹² BALOGH 1969

¹³ NAGY 1992

¹⁴ NAGY 1991

földesi, kabai és nádudvari fejfákat), de ez is inkább vázaltszerű. *Erdei Gyulának* a helyi kulturális lapban, a Szókimondóban megjelent három-részes cikksorozata,¹⁵ a *Porból lettünk, porrá leszünk* már konkrétan a szoboszlói fejfákra is koncentrált, de forrásait nem hivatkozta le, így például a fejfák formájára használt terminológia eredetéről sem lehet tudni, hogy honnan vette át, vagy esetleg maga alakította-e ki.

A *Hajdú-Bihar temetőművészete* című, 1980-ban kiadott tanulmánykötet¹⁶ részletesen foglalkozott a temetés, a halál szokásaival, tárgyi világával. Ebben *Takács Béla* írta le a fejfák díszítéseit.¹⁷ Írásában többször szubjektív véleményt nyilvánított ki a fejfák stílusromlásáról, egyes díszítményfajták elterjedéséről és eltűnéséről, illetve a műkö sírjelek elterjedéséről. Ezen kívül a Hajdúszoboszlóra vonatkozó adatoknál többször pontatlan volt, például azt állította, több más település fejfáihoz hasonlóan a hajdúszoboszlói fejfákon is „a szomorúfűz az egyetlen vésett dísz”,¹⁸ valamint Hajdúszoboszlót kihagyta a felsorolásból a csónak alakú fejfás temetők ismertetésénél. Fényképes és tárgyi bizonyíték is van arra vonatkozólag, hogy szép számmal volt csónak alakú fejfa a szoboszlói temetőkben, és minden fejfátípusra a fűzfán kívül indás-leveles, virágos, életfás motívumokat is véstek.

Ugyanebben a kötetben *Dankó Imre* tanulmánya¹⁹ röviden ismertette a különféle temetési formákat, valamint hosszasan bemutatta a temetőformákat, a temetők történelmi, jogi változásait a Kárpát-medencében. Sajnos csak néhány Hajdú-Bihar megyei település, úgymint Debrecen, Földes, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Hajdúdorog temetőjét, temetési szokásait írta le. Több hajdúszoboszlói adatot szolgáltatott *Marjai Márton* és *Bartha Elek* írása a sírfeliratokról.²⁰ Sajnos azt nem tudjuk meg, hogy a település mely temetőjéből származnak a közölt sírversek, de sok szöveg és szövegfordulat ismerős a Bocskai Múzeum adattári forrásaiból.

Ugyancsak összefoglaló leírást közölt *Horváth Imre* a temetőkeretek művészetéről írt tanulmányában, a *Hajdú-Bihar évszázadai* című kötetben.²¹ Ebben röviden bemutatta a települések temetőit, a fejfák helyi

¹⁵ ERDEI 1996, ERDEI 1997a, ERDEI 1997b

¹⁶ SZÖLLÖSI 1980

¹⁷ TAKÁCS 1980

¹⁸ TAKÁCS 1980: 158.

¹⁹ DANKÓ 1980

²⁰ MARJAI-BARTHA 1980

²¹ HORVÁTH 2000

formai jellemzőit, illetve a nevesebb emberek síremlékének helyét. A fejfaformákat a megye térképén és a tanulmány végén illusztrációval is ábrázolta. A Hajdúszoboszlót bemutató bekezdésben a Vénkert temetőt a köztemetőtől különálló sírkertként mutatta be, de ez pontatlan, mivel a Csepüs és a Vénkert temető együtt lett köztemetővé nyilvánítva, mindkét részen temetnek napjainkban is. Jellegzetes helyi fejfaformaként említette a *kétarcú avagy „kétfejű fát”*,²² amely ismeretei szerint máshol nem fordul elő. (Archív fotók a Bocskai Múzeum adattárából: 2-3. kép.) A díszítésekkel nem foglalkozott.

A *Népművészeti örökségünk* könyvsorozat Hajdú-Bihar megyével foglalkozó kötetében *Fehér Ágnes* a vallási élet és az ünnepi szokások tárgyaival foglalkozó fejezetben írt a fa sírjelekről.²³ Nagy vonalakban mutatta be a megye területein előforduló fejfa-változatokat, röviden szólt a sírkövek vagyoni státushoz való kötődéséről. Megemlítette a katolikus jelképek felbukkanását egyes fejfákon, mely vegyes házasságra utalhat. A fejezet fényképei csak kevés település, a hajdúvárosok közül csak Hajdúböszörményt sírjeleit ábrázolták, elsősorban a festett, tulipános koporsókkal kapcsolatban.²⁴ Fehér Ágnes is kiemelte a csónak alakú fejfákat, leginkább a debrecenieket, amelyeket Zoltai Lajos fedezett fel az 1910-es években.²⁵ A felül élben végződő fejfák előfordulási helyeként csak Debrecen, Hajdúböszörményt, Nádudvart, Mikepércset, Esztárt, Álmosdot, Nagylétát és a Nagy-Sárrét falvait említette, pedig a megye több községében és városában is állítottak ilyen fejfákat – többek között Szoboszlón, Sámsonba, Balmazújvároson, Vámospercsen, Bagamérban is.²⁶

A Bocskai Múzeum helyi vonatkozású amatőr néprajzi gyűjtéseket is tartalmazó adattárának anyaga azonban rávilágít a szoboszlói temetők korábbi állapotára is. Kiemelkedő a *TIGÁZ „Létesítmény” Szocialista Brigádja* által készített gyűjtés a Soproni és a Köztemetőről,²⁷ amely összefoglalja a helyi temetési szokásokat és a fejfák jellemzőit, utóbbiakat fényképekkel illusztrálva. Ezek közül a tanulmányomba be nem került fotók leginkább a csónak alakú fejfák díszítéseivel kapcsolatban segítettek kutatásomat. Szintén a múzeum adattárba kerültek a Köztemető fejfá-

²² HORVÁTH 2000: 189.

²³ FEHÉR 1989

²⁴ FEHÉR 1989: 378-383.

²⁵ FEHÉR 1989: 387.

²⁶ HORVÁTH 2000

²⁷ BIMA 2440-89.

iról *Tasi Miklós* által készített fotók,²⁸ ezeket értelemszerűen nem használtam fel a jelen, Soproni temetőről szóló tanulmányban. A múzeum 1990-ben nyílt fejfakiállításának fejfáiról *Csongrády Márta* készített fényképeket az adattárnak,²⁹ melyeket a motívumok összehasonlításához használtam.

A helyi református temetés folyamatáról, szokásokról T. *Szabó Albertnének* a múzeumi adattárba bekerült visszaemlékezéseiben³⁰ olvashatunk, emellett a helyi temetőkről és a fejfákról is ad kevés információt. Gazdag adalékanyagot tartalmaz *Nagy Ibolyának* a helyi temetési szokásokhoz készített interjú gyűjtése.³¹ A fejfákkal, sírjelekkel kapcsolatban a készítés körülményeit, a vele kapcsolatos szokásokat tartalmazza.

Fejfák

A temetők hagyományosnak mondható sírjelei – ahogy az a népi építészetre is jellemző – abból az anyagból készültek, amely az adott környezetben gyakori volt, vagy fel lehetett használni ilyen célra. Bár az utóbbi századokban az Alföld már fában szegénynek számított, mégis ez volt az az anyag, amit az alsóbb néprétegek a sírjelállításához fel tudtak használni.

A *fejfa* általában a *protestáns* vallásúak sírjele, míg a *kereszt* a *katolikusoké*. Az utóbbi szerepe egyházi jelképként az ellenreformáció idején erősödött meg, ekkor kezdtek arra törekedni az egyházak, hogy temetőiket elkülönítsék a másiktól. *Pázmány Péter* rendelkezése után (melyben az állt, hogy az addig csak a papok sírját megillető keresztet a hívek is használhatják) e sírjel általános elterjedését hozták, míg a protestánsok kerültek használatát.³² Arról megoszlanak a vélemények, hogy a fejfa már a kereszt sírjellé válása előtt is létezett. Eredetéről is különböző elméletek születtek, gondoljunk csak a szatmárcsekei csónak alakú fejfákra, melyek formája – nem bizonyíthatóan – az ősi magyar csónakos temetkezésre utal *Solymossy Sándor* szerint.³³ A 19. században egyébként egész Európában általános volt a sírjeleknek a nemzeti őstörténeti eredez-

²⁸ BIMA 1214-81, BIMA 1215-81, BIMA 1216-81, 1217-81, BIMA 1218-81

²⁹ BIMA 2866-91

³⁰ BIMA 6294-2000/4.

³¹ NAGY 1989 (BIMA 2601-90), NAGY 1990 (BIMA 3106-91)

³² BALASSA 1982: 53.

³³ PÓCS 1979: 99-100.

tetése.³⁴ Mindenesetre az első, már bizonyíthatóan fejfára vonatkozó írásos adat 1678-ból származik,³⁵ de mivel anyaga erősen romlandó, a típusokat is csak a 18. századig lehet visszakövetni.³⁶

Elnevezései közül a *fejfa* vagy *fejefa* az egész nyelvterületen elterjedt. A *főtől/fűtől való fa* a Tiszától keletre eső területekre jellemző. A Hajdúságban és Debrecenben a „főütől való fa” tájnyelvi változat élt.³⁷ Hajdúszoboszlón *fűtől való fának* a protestánsok és a katolikusok a még el nem készült fejfát nevezték.³⁸ Ahogy a sír fölé került, már fejfa lett a neve.

A *fatönkös fejfa* a legegyszerűbb forma, az egész magyar nyelvterületen elterjedt,³⁹ de nem ebből található a legtöbb. A felirattal ellátott oldala az, amely egyedül megmunkált, a többi oldala csak kismértékben, vagy egyáltalán nem, így a fejfa „megtartja a farönk eredeti formáját”.⁴⁰ Közismert alcsoportja az ún. *csónak alakú* fejfák.

Az oszlopos fejfa minden oldalát megfaragják. Keresztmetszetük négyzet, téglalap vagy kör.⁴¹ Alcsoportjai: az Északkelet-Magyarországon elterjedt *oszlopos-rovásos* fejfák, valamint a dél- és délkelet-alföldi *gombosfák*, illetve *turbános fejfák*.

A Székelyföldre és a Duna-Tisza közére jellemző kopjafákat a Néprajzi Lexikon az oszlopos fejfák egy altípusának írja, de több más tanulmány⁴² külön csoportként tárgyalja őket. Balassa Iván a *körbefaragott fejfa* kifejezést használja rájuk.⁴³ Jellemzőjük, hogy minden oldalról egyformán faragottak,⁴⁴ keresztmetszetük négyzet vagy kör.⁴⁵ A köztudatban gyakran a fatönkös és az oszlopos fejfákra is kopjafát mondanak. Ez a fejfátípus az elmúlt évtizedekben „a nemzeti-népi múlt jelképévé” vált,⁴⁶ az 1956-os forradalom emlékének általában – így Hajdúszobosz-

³⁴ BALASSA 1982: 58.

³⁵ BALASSA 1982: 61.

³⁶ PÓCS 1979: 98.

³⁷ KUNT 1980: 40.

³⁸ NAGY 1992: 173.

³⁹ PÓCS 1979: 99.

⁴⁰ KUNT 1980: 41.

⁴¹ KUNT 1980: 42., Pócs 1979: 100.

⁴² KUNT 1980; NAGY 1974

⁴³ BALASSA 1989a: 83.

⁴⁴ BALASSA 1989a: 83.

⁴⁵ KUNT 1974: 44.

⁴⁶ BALASSA 1989a: 58.

lón is – kopjafát állítanak. A hajdúszoboszlói Köztemetőben is feltűnedezik ez a tájegységre nem jellemző fejfatípus.

A *táblás fejfák* deszkából készülnek, leginkább a Dunántúlra jellemző sírjel.⁴⁷ Van egyszerű, kevésbé díszített, vésett díszű, valamint fűrészszel gazdagon kidolgozott, áttört mintázatú fejfa is.⁴⁸ Legegyszerűbb változataik az oszlopra erősített névtáblák.⁴⁹

Megemlítenődök még az ún. „*ember alakú*” *fejfák*, melyeknek arányai és díszítményei az emberi testre hasonlítanak. Az oszlopos fejfák (köztük is a gombosfák) és a táblás fejfák között találunk ilyeneket.

A Soproni temető sírjelei

A Soproni temetőbe – bezárása óta – nem temettek (egy-két kivételtől eltekintve), így 2016-ban viszonylag jól megfigyelhető volt egy több mint 50 évvel ezelőtti állapot: a korhadásnak indult fejfákat nem cserélték ki sírkőre vagy új fejfára; tehát az elmúlt fél évszázad változásai, divatjai, amelyek a temetés szokásaiban és a Köztemetőben nyomot hagytak, a Soproni temetőt nem vagy csak kis mértékben érintették.

Ennek az érintetlenségnek a hátránya viszont az elhanyagoltság volt. A vizsgálatot nehezítette, hogy a fejfák és a sírkövek többségében a Tokay utca felőli jobb oldalon maradtak meg. Tudjuk, hogy a temető bal felső sarkában állt a csőszház, tehát ennek helyén értelemszerűen nem maradtak sírjelek. A bal oldalon összesen három darab sírkövet találtunk, fejfát is leginkább a kövesút (Libagát utca – Médy István utca) melletti részen. E miatt a lepusztultság miatt sajnos nem vonhatunk le a következtetéseket arról, hogy az elhunytak anyagi, társadalmi helyzete hogyan tükröződött a sírok helyzetében a temető területén.

A 100 fejfa, két fakereszt, illetve 5 darab sírkő a Bocskai István Múzeumba került. A legtöbb fejfa erősen korhadt, hiányos és repedezett. Emiatt a sekélyebbre vésett feliratok nehezen olvashatóak, a díszítések nehezen kivehetőek, ami nehezítette a feldolgozást és az adatok kinyerését. Ez a probléma a konzerválással nagyjából megoldódott. A fákat lenolaj és gombaölő szer keverékével lekezeltük, ezáltal a száraz faanyag sötétült, a feliratok és díszítések kivehetővé váltak.

⁴⁷ KUNT 1974: 45.

⁴⁸ PÓCS 1979: 107.

⁴⁹ KUNT 1974: 45.

Méret, alak, forma

A Soproni és a Köztemetőről szóló fentebb említett *TIGÁZ-brigád* által végzett amatőr néprajzi gyűjtés szerint Hajdúszoboszlón a fejfák formájában és kialakításában különbségek vannak az elhunyt vagyona, neme és kora tekintetében. Így a tehetősebbnek vastagabb fejfája volt, a szegénynek vékonyabb, a férfiaknak szögletesebb, vaskosabb, nőknek „vékonyabb, lágy vonalvezetésű”, gyermekeknek „kisebb, kevésbé kidolgozott”.⁵⁰ Ez a Soproni temető régebbi fejfáinál még tetten érhető, de az ötvenes évektől minden nemnek ugyanolyan fejformájú oszlopos fejfát állítottak.

Forma és díszítés között nem találtam összefüggést. Fűzfadíszítés csónak alakú és oszlopos (trapéz és lekerekített fejű) fejfákon egyaránt előfordul, ahogy indás-leveles motívum is. A különbségek a stílusban keresendők, ebben el tudunk különíteni korszakokat.

A temetőben található fejfaformák a *fatönkö*s és az *oszlopos fejfák*. Mint azt fentebb említettem, a fatönkö>s fejfák megtartják a fa eredeti formáját; keresztmetszetük félkör. Az oszlopos fejfáknak minden oldala megmunkált. A *TIGÁZ-brigád* gyűjtésében négyszög alakú keresztmetszet szerepel.⁵¹ Én úgy látom, hogy konkrétan trapéz keresztmetszetről van szó, mivel a hátoldalak élei lekerekítettek.

Különbségek vannak a *fej* formájában is. A fatönkö>s fejfák szinte mindig csónak alakúak. Ennek feje lehet *élben* vagy *csapott élben* végződő. Az utóbbiakat minden esetben amatőr faragó készíthette. Az oszlopos fejfáknál nagyobb a változatosság, ötféle fejevégződést találtam (míg a *TIGÁZ-brigád* gyűjtése csak lekerekített és trapéz alakot említ⁵²). Ezek a következők:

- sarkain lekerekített,
- kerek (21. kép),
- szögletes,
- trapéz,
- háromszög (6. kép).

Erdei Gyula cikkében⁵³ a fejfatípusok között megemlíti az egyébként hozzánk legközelebb lévő, szomszédos Nádudvar temetőire jellem-

⁵⁰ BIMA 2440-89. 16. old.

⁵¹ BIMA 2440-89. 15. old.

⁵² BIMA 2440-89. 15. old.

⁵³ ERDEI 1997

ző⁵⁴ ún. *kontyos fejfát*.⁵⁵ Ennek azonban a Soproni temetőben már nem találtam nyomát, Erdei úgy látta, nem lehetett gyakori korábban sem. Valószínűleg a Nádudvarról ide költözött lakosok kérhették maguknak ezt a típust.

A *fej „arca”*, tehát az a rész, ahová a motívum (pl. füzfa, inda, virág) és a rövidített áldásformula kerül, vagy egyenesen követi a fejfa testének vonalát (21. kép), vagy kissé befele ível az ereszhez lefele, vagy az „arc” élei lekerekítettek. A fej méretei egyébként szinte minden fejfánál másak, csak az 1950-es években készültek azonos méretekkel. Az *eresz* vagy díszítetlen volt (23. kép), vagy bemetszésekkel csipkézték (3-5. és 21. kép). Egyes fejfák tetejére fémlemezt helyeztek a csapadék kártétele ellen (23. kép).

Röviden meg kell említenem a *készítőket* is. Mint mondtam, a fejfák díszítésének stílusa alapján be lehet azonosítani, melyiket készíthette ugyanaz a faragó. A fejfákat általában kerékgyártó mesterek faragták, de ügyes kezű ezermester is megcsinálhatta. Fejfakészítő volt többek között Széll Sándor, Dóró Ferenc, Gombos Mihály, Péter Zoltán,⁵⁶ valamint Lajtos István.⁵⁷ Szegények körében viszont az volt az volt a bevett szokás, hogy egy ügyesebb hozzátartozó faragta meg a fejfát.⁵⁸ Erre is találunk példákat a Soproni temetőből kikerült fejfák között (ezek mindegyike vékony fejfa), de a sírjelek túlnyomó többségét hozzáértő készítette. Sajnos arra nincs adatom, hogy ezeket a fejfákat mely mesterek készítették, így nem határozható meg az sem, hogy a különböző díszítőstílusok mely mester díszítőmunkáját dicsérik.

Díszítés

A megye több településén elterjedt volt a fejfák színezése (pl. Nádudvar, Balmazújváros), amelynek elsősorban korjelző szerepe volt.⁵⁹ Hajdúszoboszlóról adatunk csak a fekete színről van, ugyanis minden fejfát feketére festettek. Bécsi kormot kevertek össze tojással, ezt a pépet kenték fel a

⁵⁴ ZENTAI 1972: 306.

⁵⁵ ERDEI 1997: 9.

⁵⁶ NAGY 1989. BIMA 2601-90/18

⁵⁷ HORVÁTH 2000: 189.

⁵⁸ BIMA 2440-89. 11. old

⁵⁹ ZENTAI 1972: 307.; SZEKERES 2016: 5-6.

fára. A betűk a festés után kerültek a felületre, a betűvéső is befeketítette a betűket, ezeket ki kellett kaparni.⁶⁰

A leggyakoribb motívum a *fűzfa* vagy *szomorúfűz*, mely régebbi és újabb sírköveken, obeliszkeken is megtalálható. Az egész országban általános *gyászjelkép*, de leginkább a tiszántúli református temetők fejfáinak legfontosabb díszítőeleme a 20. században.⁶¹

A fűzfák lombozatának kialakítása lehetett levelekkel díszített vagy egyszerű, íves vonalakkal kialakított. A törzs kialakítása, díszítése ötféleképpen történt:

- a) üresen hagyták a vastag törzset, a törzs lehet egyenes vagy hullámzó, az előbbi a gyakoribb;
- b) a törzsben az egymást keresztező két vonal a fa tetején ágakban folytatódik;
- c) hosszanti, függőleges vonalakkal utánozzák a kéreg felületét; a törzs lehet egyenes, ez a leggyakoribb, de lehet hullámzó is, ilyenkor a hosszanti vonalak a törzset követik;
- d) a fatörzs felületét egymással párhuzamos, ferdén vésott vagy oda-vissza keresztezett sávokkal töltötték ki;
- e) a törzs egy vonalból áll.

A habár gyakoriságban nem követi a fűzfát, de közvetlenül utána kell megemlítenem a *rozettát*. Ez két fejfán találtuk meg, de nem önállóan: felette szomorúfűz áll. Mind a két rozetta négyágú, körzővel szerkesztett. Az archív felvételek alapján úgy vélem, hogy Hajdúszoboszlón valószínűleg csak összetett díszítések részeként fordulhatott elő, például tulipánnal. A rozetta egyébként általános díszítmény a magyar nyelvterületen, nem csak sírokon, hanem használati tárgyakon is megjelenik, *nap-motívumként* tartják számon.⁶²

Jellegzetes motívumok a Soproni temetőben a különböző *indás, leveles ágak, növények*. Ma már nem létező, csónak alakú fejfákon volt elterjedtebb (11. és 14. képek). *Cserepes virágok, virágtövek* is előfordultak (10. és 14. kép). Az 1950-es évektől ezek már teljesen eltűntek, a szomorúfűz kizárólagossá vált.

⁶⁰ NAGY 1989. BIMA 2601-90/20

⁶¹ BALASSA 1989a: 134.

⁶² BALASSA 1989a: 121, 123.

Sajnos *tulipánt* ábrázoló fejfa már nem volt a Soproni temetőben. Csak adattári fotókon és rajzokon találkozhatunk velük, ezeken *szívből* kinövő változatuk látható (8. kép). Balassa Iván szerint a fejfákon a legelterjedtebb virágdíszítmény.⁶³ A tulipán virágtő-változata Bihar és Hajdú megye egyes településein (Monostorpályi, Hajdúböszörmény, Kaba, Hajdúnánás, Debrecen stb.) igen elterjedt volt.⁶⁴

Sírfeliratok

A vékony fejfákon egy személy adatai találhatóak, a vastagabb, nagyobb fejfákon már kettő vagy több is elfér (férj és feleség, fiatalon elhunyt testvérek, anya és gyermekei stb.) – az ilyenek talán az utoljára elhunyt temetésekor készülhettek. A vastagabb fejfákon az is előfordul, hogy egy személy adatai mellett hosszabb sírfelirat és sírvers is megjeleink. Általában gyakoribb az, amikor annyi fejfa áll a sírnál, ahány személy ott nyugszik, leginkább házastársak esetén, ezt *páros fejfának* nevezzük (4-6. kép).

A szövegek írása egy kivételével minden esetben vízszintes. A kivételen rézsútosan, nyomtatott betűkkel látható a kopott szöveg. Nyilvánvalóan amatőr faragó műve. A feliratok nyomtatott vagy írott betűsek; a TIGÁZ-brigád gyűjtése szerint a szegényebbeké volt az írott szöveg, míg a gazdagabbaké a nyomtatott, mivel utóbbit nehezebb volt kiviteleníteni, több munka volt vele, drágább volt.⁶⁵

A szövegezések egy-két kivételtől eltekintve minden esetben a *rövidített áldásformulával* kezdődik, amely a legtöbb esetben a fejen a motívum alatt található, de sok régebbi, tehát az 1920-as, '30-as években készített fejfákon az eresz alá került.

A Soproni temetőben *A Boldog Feltámadás Reménye Alatt* mondat rövidítésének két változata fordul elő: ABFRA és ABFTRA. Utóbbi ritkább, illetve régebbi, az 1920-as, '30-as évekre datált fejfákon található meg, az 1950-es évek fejfáira egyáltalán nem jellemző.

Ez az áldásformula a Tiszántúl középső és északi részére jellemző sírfelirat.⁶⁶ Valószínűleg a 18. század második felében jelenhetett meg a

⁶³ BALASSA 1989a: 128.

⁶⁴ BALASSA 1989a: 130.

⁶⁵ BIMA 2440-89. 12. old.

⁶⁶ BALASSA 1989b: 195.

sírjeleken,⁶⁷ de már az 1600-as évek derekán találkozunk magával a kifejezéssel a református szertartáskönyvekben.⁶⁸

A tényleges felirat általános formulák változataival kezdődik és végződik: *Itt nyugszik néhai...*, *E néma sír alatt nyugszik...*, *E néma sír alatt alussza örök álmát...*, *E csendes néma sír alatt nyugszik...*, *E csendes sírban nyugszik...*, *E csendes sír alatt nyugszik...*, *E sírhalom alatt nyugszik...*

E frázisok jelzőkkel és az elhunyt családi pozíciójának megnevezésével kiegészített változatai a következők: *Itt nyugszik egy hű hitves édes jó anyja és nagyné néhai...*, *E sírhalom alatt nyugszik egy jó család apa...*, *E néma sír alatt alussza örök álmát egy felejthetetlen jó édesanya és nagymama özvegy...*, *Itt nyugszik egy jó édesanya...*, *Itt nyugszik egy jó édes anyja és nagymama özvegy...*, *E néma sír alatt nyugszik egy hű férj jó édesapja és nagyapja...*, *Itt nyugszik egy felejthetetlen jó férj édesapja...*, *E csendes sírban nyugszik egy családszerető jó anyja...*

Általános befejező mondatok, áldások az alábbiak: *Áldás poraira*, *Áldás és béke poraira*, *Áldás béke poraira*, *Béke poraira*, *Béke lengyen porai felet*, *Áldás/poraira / Béke ham/vai(ra)*, *Emléke örök / ké köztünk lé / szén pihenjen / csendesen / Áldás / poraira*.

Ma is általános a síremlék állítójának, a hátrahagyott gyászolóknak a megnevezése: *Gyászolja szerető családjá és...*, *Gyászolják az egész család és a rokonság*.

Csak szórványos az a jelenség, amikor megadják a házasság éveinek számát is:

*Itt nyugszik / Néhai/Komlósi Ferecz(né) / (K)orpos Lídia
Ki (is) elhalt / Életének 47 / (ik) Boldog / Házasságána(k)
28ik évében / 1924 máj hó / 29én⁶⁹*

Sírversek

Szomorú „összegzésnek” is mondhatjuk annak a három, fiatalon elhunyt testvérnek a fejfáját, amelyen az alábbi sírvers kifejezi a szülőknek a legidősebb gyermek elhunytával beteljesedett tragédiáját:⁷⁰

⁶⁷ BALASSA 1989b: 196.

⁶⁸ BALASSA 1989b: 195.

⁶⁹ BIM n 2016.75.1.

⁷⁰ BIM n 2016.48.1.

ABFRA

Miért tép / bimbót / a halál,

mikor még her/vadt virágot is / eleget talál.

*Király Katók(a) / volt a nevem**21 évet éltem/mh. 1950 ja(n)**20án és test-/vérei. Margi(t)**élt 3 napot/mh. 1934 jú(n)**20án. János/élt 3 hónapo(t)**mh. 1936 okt/25én.*

Ezen a fejfán megbomlik az egyes elemek megszokott sorrendje, miszerint a díszítés és áldásformula a fejen található, míg a személyes adatok és az áldás (illetve a sírvers, ha van) a fejfa testén. Ezen a fejfán a fejen kezdődik a sírvers, és folytatódik tovább testen; az ereszt választóvonalát szaggatott vonallal jeleztem. A „... volt a nevem ... évet éltem” jellegzetes szövegfordulat. Azok közé a sírversek közé tartozik, amelyekben az *elhunyt szól a gyászolókhöz, a hozzátartozóihoz*, vagy egyszerűen az arra járóhoz. Ilyenek még az alábbiak:

*E csendess(írba) / nyugszik / (Sz)akmári**Józsefné Néhai / Csombordi / Zsóka volt**a nevem 58 / évet éltem / gyászlelek [gyászoló?] n(e)**sírgatok Isten / legyen veletek**Meghalt 1938 / év Máj 21 nap**Áldás pora / (ira) Bé(ke) h(a) / (mvaira)⁷¹**E gyászos sír / az utolsó ha / tár, a szeme**met befogta / a halál, bol / dog vagyok,**nem szenved / dek, a jó Is- / ten maradjon / (veletek)⁷²**Szerettem volna / még élni de már**né(kem) el kel men(ni) / minden vágyam és**reményem e / sötét sírban**.....ztemIste.. /et.....⁷³*

⁷¹ BIM n 2016.40.1.

⁷² BIM n 2016.13.1.

⁷³ BIM n 2016.38.1.

*Tettem / a mit / tehettem / Istent / embert / szerete(m)
Júhász / Zsúzsá / na volt / (a) nevem / .9 év(et)/élt(tem)*⁷⁴

A sírversek másik csoportjában a gyászolók *szólnak az elhunythoz*. A „*Míg éltél szerettünk, míg élünk siratunk*” szövegfordulat és változatai a leggyakoribbak, például: „*Míg éltél szerettünk soha el nem feledünk*”,⁷⁵ valamint a 6. képen látható páros fejfákon lévő feliratok: „*Míg / éltél szere/telek míg / élek sirat/lak*”;⁷⁶ „*Míg éltél / szerettünk / míg élünk / siratunk*”.⁷⁷ További példák ehhez a sírverscsoporthoz:

*Gyászos koporsó- / nál vérző szív- / vel álva zápo-
resőként hull / könnyeinknek / árja fejfádra
(.....s ...é /)*⁷⁸

Ez a fejfa írva / let 1947 10 / dikén

*Itt nyug szik / egy felejtlen jó
Édes anya néhai / Szkleart Lajosné
szül Szoboszlai Jú / liana ki élt 86 évet
meghalt 193(2?)9 janu / 8dikán Drága jó
édes anyák kisírták /fele(t)ted fájdalm(u)k
(ó) (anyát/atyát) fogad / (ára) szívük áldását
emlékedet megőrizük / örök (gyászol) jó
gyermeke Lajos felesé / gével családjával
Júlia a férjével /.....ge.....*⁷⁹

Nem ismeretlen az a jelenség, amikor egy egyébként műköltészeti mű *folklorizálódik*, és népköltészeti elemként él tovább. Ilyen eset az alábbi töredékes sírvers is (19. kép):

*Zúg a vállás / tompa hangja / mej tölletek
menni int, de / még egyszer /fájó szívem hoz
zátok vissza / tekint Isten /..l.....*

⁷⁴ BIM n 2016.7.1.

⁷⁵ BIM n 2016.42.1.

⁷⁶ BIM n 2016.14.1.

⁷⁷ BIM n 2016.18.1.

⁷⁸ BIM n 2016.63.1.

⁷⁹ BIM n 2016.22.1.

..... / e(l)..... /..ek.....l /tel⁸⁰

Ez utóbbi sírver fejfájának sajnos a vége elkorhadt, így nem közhölhetem teljességében. Minimális támpontot adott a kiegészítésére a Bocskai Múzeum adattárában található fénykép egy másik fejfáról, habár ennél a munkát a kép élettensége nehezítette (20. kép).⁸¹ A szöveg ezen a sírjelen a következőképpen tagolódik:

[...] *Zúg a vál / lás tompa hangja / mej tölletek men / ni int de még egy / szer fájó szívem / hozzátok vissza / tekint Isten áld / j... jószágok e(gy?) / (a sír)ve(r)em ..et / .e.nk vég... a / sz...e. / Isten legyen ve / letek*

A TIGÁZ-brigád gyűjtésében a következő variánst találjuk (a gyűjtők nem jelölték meg, mely temetőből származik):

*Zúg a válás to- / mpa hangja, mely tőle-/ tek menni int, de / még egyszer fájó / szívvel hozátok vissza tekint / Isten áldjon jószágokért / amit velem te- / tetek Néhai / Hegedüs Sámuel / élt 62 évet / meghalt 1949-ben.*⁸²

A sírvers utolsó sorai visszaköszönnek ebben a feliratban is:

*Kedves fér- / jem Áldjon
Isten jószág / tokért amit
vélem tetetek / végfohásom
ez hozzátok / Isten legyen / veletek*⁸³

A sírvers megmaradt sorai kísértetiesen hasonlítanak a vidéki és vándor színházi társulatok kellékes-színlaposztójának búcsúcéduláján található egyik búcsúszó-versére, melyet házról-házra járva akkor osztottak, ha elhagyták az adott települést.⁸⁴ Ennek első két versszaka így szól:

*„Zúg a válás tompa hangja,
Mely tölletek messze int,*

⁸⁰ BIM n 2016.49.1.

⁸¹ BIMA 2440-89.

⁸² BIMA 2440-89. 21. old.

⁸³ BIM n 2016.68.1.

⁸⁴ SCHÖPFLIN 1931: 241.

*De bús szemünk a határra
Még egyszer visszatekint.*

*Áldjon az ég a pártfogásért,
Melyben részesítettek!
Ez hozzátok búcsú szóm.
Isten legyen veletek.”⁸⁵*

Hajdúszoboszlón a 19. század végén és a 20. század elején évente egy-két alkalommal településről településre járó vándorszínész-csoportok léptek fel.⁸⁶ A két világháború között legalább 17 színtársulat járt a városban, itt tartózkodásuk a néhány naptól két-három hónapig terjedt.⁸⁷ A hasonlóságok miatt egyértelműen ez a búcsúzást, elválást kifejező vers a forrása a sírversnek. Témája tökéletesen illeszkedik a temetés, a halott búcsúztatásának eszköztárába.

Sírkövek

A Soproni temetőben arányaiban lényegesen kevesebb sírkő volt, mint fejfa. Mindegyiket iparosok készítették, habár egyikre sem került fel a készítő neve. Korszakok szerint csoportosítva a 19. század végén és a 20. század elején (vagyis az első világháború előtt) az obeliszk a jellemző, az 1940-es, ’50-es évektől pedig már a lapos, beton sírkövek.

Az *obeliszkek* a vagyonosabb népréteg sírjelei voltak. Mivel magasabb alaplapon álltak, valószínűleg ezek dőltek le a leghamarabb, így kevés épen maradt darabot találtunk – azok is a tartósabb gránitból készültek (25. kép). Ebben a temetőben a 19. század utolsó, és a 20. század első évtizedeiben emelték őket. A Köztemetőben vannak más, korábbra datált darabok is; az urak temetője a Vénkert temető volt,⁸⁸ ott ma is lényegesen több obeliszk áll gondozva vagy elhanyagoltan, míg a Soproni temetőben alig hat darab volt a felszámolás idején. Az obeliszkekhez

⁸⁵ SCHÖPFLIN 1931: 241. E mellett az eredetileg négy versszakos vers mellett több búcsúzó is népszerű volt, pl. a „*Hon s művészet e kebelnek mindene...*” kezdetű, illetve a Petőfi Sándornak tulajdonított *Emlény* című vers is (BARTHA 2002: 145.), amely eredetileg „Barna Ignác *A költő* c. versének színészetre alkalmazott változata.” (BARTHA 2002: 139.)

⁸⁶ TÓTH 1979: 102.

⁸⁷ TÓTH 1981: 87.

⁸⁸ NAGY 1992: 173.

hasonló kidolgozása, de szélesebb, laposabb kőlapból készült *műkő sírkövek* (27. kép) szintén ebben az időintervallumban készültek.

Az 1950-es évektől nyertek egyre nagyobb teret a *beton sírkövek*, habár 1914-es datálású példányt is találtunk a Soproni temetőben. Általában jellemző rájuk a gránittal, műkövel való párosítás, amelyre az elhunyt adatai kerülnek, így az maradandóbb. Talán az 1930-as évek végétől származik az a betonból öntött sírkő, amely formabontó téglatestével, a tetején egy félgömbbel magasodott a temető bal szélén (26. kép).

A sírköveken található díszek, jelképek, szimbólumok általánosan elterjedtek. Gránit, műkő obeliszkok esetén vésett díszítések készültek, szinte minden esetben *szomorúfűz* a fő motívum, illetve az A.B.F.R.A. rövidítés.

A beton sírköveken, az anyag jellegéből adódóan, minden esetben dombormű a díszítés: *virágcsokor* magában vagy vázában, *derékban kététört fa* (az életerős felnőtt halálának jelképe), *kehely*, *koszorú*, *anya gyermekével* stb. Mindegyikre találunk példát a város többi temetőjében is. Egy kivétel volt, amikor a betonon vésett díszítést találtunk, ezen életfa-jellegű motívum volt látható. Az áldásformula már csak szórványosan bukkant fel.

A református vallást jelző jelkép, a *kehely* kevés helyen jelent meg: egy ízben lapos, műkő sírkövön vésett formában (30. kép), három alkalommal pedig betonon domborműként. Az elsőnél, mely az egyik legegyszerűbb a sírkövek között, csak az elhunyt neve és életkora szerepel. A többinél a feltételezhető készítés időpontja eléggé szétszór: 1914-es, 1951-es és 1963-as évszám van rajtuk.

Több személy szerepeltetése, illetve a hosszabb szövegezés jellemző a sírkövekre a fejfákkal ellentétben – ez a sírkő anyagából és az írható felület nagyságából, illetve a készítettők anyagi helyzetéből is következik. Olyan általános formulákról és változataikról van szó, amelyek a sírköveken és fejfákon is gyakoriak: „*Itt nyugszik...*”, „*Itt nyugsznak...*”, „*E csendes sír ölen nyugszanak...*”, „*Béke poraikra...*”, „*Béke hamvaira...*”.

A sírköveknél gyakoribb, hogy az állítatót is megnevezzik, a fejfákon csak egy-két helyen találkozunk ilyennel.

A fejfákon is előfordulnak az alábbi sírversek változatai:

*Míg éltetek szeretünk
Míg élünk nem feledünk*

*Amíg éltél szerettelek
Amíg élek nem felejtlek*

Csak a sírköveken olvashatjuk az elhunyt foglalkozását. Ez azt mutathatja, hogy sírköveket a módosabb rétegek mellett a polgárság állított: *Kovács József nyugdíjas vasutas; Filippon Péterné Cseke Erzsébet tanítónő; id. Cseke Gábor ig. tanító* (28. kép).

Feltűnő, hogy sok sírkövön (és egy fejfán is) látható a B(éres) Nagy, illetve kissé kevesebben a Pill családnév is. Ezek és a fenti nevek is helytörténeti jelentőségűek, vagy azok lehetnek.

A sírkövek feliratai között nem találunk olyan sírverseket, mint a fejfákon. A hosszabb, különlegesebb feliratok inkább tényközlések az elhunyt halálával kapcsolatban, illetve áldások:

*Legyen itt hűlt poraiknak
itt lent csendes béke
s nemeslelkükneküd(v)
és dicsőség az égbe(n)*

*E sírkő jelöli ifjú
PILL PÁLNAK
emlékét
Ki élte legszebb korszakában
rövid betegség után
hunyt el Pesten
25 éves korában
1897 máj 6.
Bánatos édes anyja
és testvérei fájdalmára
Béke poraira!⁸⁹*

Az alábbi sírkövet a hősi halott feleségének 1953-as halálakor emelték:

⁸⁹ BIM n 2016.106.1., 27. kép

A. B. F. R. A.
*Ezen síremlék jelzi
Édes Apánk elhunytát
ki hősihalált halt
1915. az Ung völgyében*

Összegzés

Tanulmányom a 2016 nyarán felszámolt Soproni temetőt ismertette. Az ezzel kapcsolatos, hiányosan fennmaradt adatok és sírjelek csak részleges képet alkotnak a 20. század eleji hajdúszoboszlói temetők népművészetéről. Habár a népművészeti tárgyak és a szokások elválaszthatatlanok egymástól, tanulmányom elsődleges témái a fejfák és a sírkövek voltak. Emellett fontosnak tartottam számba venni a település temetőit, kiemelten a 20. századi változásokra, valamint a Hajdúszoboszlóval, illetve a Hajdúsággal, Hajdú-Bihar megyével kapcsolatos temetkezésről szóló néprajzi szakirodalmat.

A Soproni temető kiemelt kulturális örökségi elemei a fejfák, nem csak számbeli fölényük miatt. Az 1960-as években bezárt temető közel 50 éven át kívül esett a legújabb temetkezési divathullámokon, a fejfákat nem cserélték ki sírkövekre, így megőrizte a 20. század eleji állapotokat. Természetesen ugyanez igaz a kisebb számban fennmaradt sírkövekre, de ezek helyi jellegzetességeket nem őriztek meg. A fejfáknál számba vettem a formai jellemzőket, a díszítések fajtáit, a feliratokat és a jellemző sírverseket. A „Zúg a válás tompa hangja...” kezdetű sírvers valószínűsíthető forrását is sikerült beazonosítanom. A sírkövek esetében az anyag, forma, díszítés, valamint a sírfeliratok voltak kutatásom tárgyai. Elhelyezkedésükkel kapcsolatos következtetés a temető lepusztultsága miatt nem volt lehetséges.

Úgy vélem tanulmányom jó alapot szolgálhat Hajdúszoboszló többi bezárt temetőjének vizsgálatához, valamint egy jövőbeni, a település temetői népművészetét összefoglaló tanulmány megírásához.

Irodalom

BALASSA Iván

1973 A magyar temetők néprajzi kutatása. *Ethnographia* 84, 3:225-242.

1989a *A magyar falvak temetői*. Corvina Kiadó, Budapest

1989b A sírfeliratok kezdőformáihoz. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve* 24-26. (1981-1983). 195-201.

BALOGH István

1969 *Hajdúság*. Budapest: Gondolat

BARTHA Katalin Ágnes

2002 Zsebkönyv és színlap. In Egyed Emese (szerk.): *Theátrumi könyvecske. Színházi zsebkönyvek és szerepük a régió színházi kultúrájában*. (Sapientia könyvek, 4.) Kolozsvár: Scientia Kiadó. 129-157.

DANKÓ Imre

1980 Temetés, temetőink és temetők népművészete. In Szöllősi Gyula – Letényi Árpád – Tóth Endre (szerk.): *Hajdú-Bihar temetőművészete*. Debrecen: Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottsága. 79-107.

ECSEDI István

1929 Sirató énekek Hajdúszoboszlón. *Ethnographia* 40. 113-116.

ENTZ Géza

1980 Temetők, temetőkben lévő művészeti emlékek védelme. In Szöllősi Gyula – Letényi Árpád – Tóth Endre (szerk.): *Hajdú-Bihar temetőművészete*. Debrecen: Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottsága. 73-78.

ERDEI Gyula

1996 Porból lettünk, porrá leszünk. Enyészetté lett szoboszlói temetők. *Szókimondó* 1, 11:18-20.

1997a Porból lettünk, porrá leszünk II. Lezárt temetők. *Szókimondó* 2, 1:18-21.

1997b Porból lettünk, porrá leszünk III. *Szókimondó* 2, 2:8-11.

ERDEI Gyula – JENEI Tibor

- 1998 Hajdúszoboszlói síremlékek védelmének előzményei. *Szóki-mondó* 3, 7:20-25.

FEHÉR Ágnes

- 1989 A vallásos élet és az ünnepi szokások tárgyai. In Gazda László – Varga Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar megye népművészete*. (Népművészeti örökségünk) Budapest: Európa Könyvkiadó. 363-393.

FILEP Antal

- 1980 Kőfaragó. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, III. kötet: K-Né*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 297-298.

FILEP Antal – HOFER Tamás

- 1980 Kőfaragás. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, III. kötet: K-Né*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 296-297.

HOFER Tamás

- 1979 Fafaragás. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, II. kötet: F-Ka*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 6-14.

HORVÁTH Imre

- 2000 Temetőkertek művészete. In Angyal László (szerk.): *Hajdú-Bihar évszázadai*. Debrecen: Hajdú-Bihar megye Önkormányzata. 177-197.

JUHÁSZ Antal

- 1991 Fejfaragás. In Domonkos Ottó – Nagybákay Péter (szerk.): *Magyar Néprajz nyolc kötetben. Anyagi kultúra 2. Kézművészet*. Budapest Akadémiai Kiadó. 432-435.

KUNT Ernő

- 1975 Kísérletek sírjelek népművészeti elemzésére. In Bodó Sándor – Szabadfalvi József (szerk.): *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 14. Miskolc. 104-112.
- 1983 *Temetők népművészete*. Budapest: Corvina Kiadó
- 1990 Temetkezési szokások. In Dömötör Tekla – Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz nyolc kötetben. Folklor 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 67-101.

- 2005 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe.* Budapest: Neumann Kht.

NAGY Dezső

- 1974 *A magyar fejfák és díszítményeik.* (Folklór Archívum 2.) Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport

NAGY Ibolya

- 1989 *Nagy Ibolya hajdúszoboszlói temetkezési szokásokkal kapcsolatos gyűjtése* (BIMA 2601-90)
- 1990 *Nagy Ibolya magnetofonos gyűjtése a szoboszlói halotti temetkezési szokásokról* (BIMA 3106-91)
- 1992 Adalékok a hajdúszoboszlói temetkezési szokások történetéhez. In Gazda László (szerk.): *Néprajzi tanulmányok prof. Ujváry Zoltán tiszteletére.* (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 51.) Debrecen. 161-174.

NOVÁK József Lajos

- 1910 A temető népi művészete. *Néprajzi Értesítő* 11, 1-2:1-27.
- 1910 A temető népi művészete (Befejező közlemény). *Néprajzi Értesítő* 11, 3-4: 149-161.

PILLING János (szerk.)

- é. n. A XX. század magyar nyelvűtanatológiai szakirodalmának bibliográfiája. <http://mek.oszk.hu/00500/00513/> (letöltés: 2016.07.01.)

PÓCS Éva

- 1979 Fejfa. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, II. kötet: F-Ka.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 97-107.
- 1981 Sírjelek. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, IV. kötet: Né-Sz.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 452-459.

SCHÖPFLIN Aladár

- 1931 Búcsúszó. In Schöpflin Aladár (szerk.): *Magyar Színművészeti Lexikon, I. kötet.* Budapest: Színészegyesület. 241.

SZEKERES Gyula

- 2016 A hajdúböszörményi hagyományos, csónak alakú fejfás „nyugati” temetőrész. <http://hajdusagimuzeum.hu/wp-content/uploads/2016/03/SZEKERES-GYULA-A-cs%C3%B3nak->

alak%C3%BA-fej%C3%A1s-nyugati-temet%C5%91.pdf (letöltés: 2016. július 12.)

SZEMERKÉNYI Ágnes

- 1981 Sír felirat. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, IV. kötet: Né-Sz.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 452.

TÁTRAI Zsuzsanna

- 1981a Sír. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, IV. kötet: Né-Sz.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 446-447.
 1981b Sírásás. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, IV. kötet: Né-Sz.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 447.

TIGÁZ „Létesítmény” Szocialista Brigádja

- É. n. Hajdúszoboszlói temetkezési szokások. Régi temetők művészete, fa fejfák (BIMA 2440-89.)

TÓTH Béla

- 1979 Oktatás és népművelés Hajdúszoboszlón 1867-1914 között. In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből 1867-1919.* Hajdúszoboszló: Hajdúszoboszló Városi Tanács. 75-112.
 1981 Oktatás és népművelés Hajdúszoboszlón 1919-1944 között. In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok és dokumentumok Hajdúszoboszló történetéből 1919-1944.* Hajdúszoboszló: Hajdúszoboszló Városi Tanács. 65-101.

T. SZABÓ Albertné

- 2000 T. Szabó Albertné kéziratos dolgozatai 4. Régi temetési szokások a reformátusoknál Hajdúszoboszlón. (BIMA 6294-2000/4.)

UJVÁRY Zoltán

- 1975 Hajdúszoboszló népelete. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája.* Hajdúszoboszló: Hajdúszoboszló Város Tanácsa. 533-598.

ZÁKÁNY Marianna

- 2014 Református temetkezés Derecskén. *A Bocskai István Múzeum Évkönyve I.* Hajdúszoboszló: Bocskai István Múzeum. 201-244.

ZENTAI Tünde

1972 Nádudvari sírjelek. *Ethnographia* 83, 2-3: 305-309.

Rövidítések

BIMA – Bocskai István Múzeum Adattára

BIM n – Bocskai István Múzeum néprajzi gyűjteménye

Képmelléklet

1. kép: A Soproni temető az 1980-as évek végén (BIMA 2440-89)

2-3. kép: Az úgynevezett „kétarcú” fejfa. (BIMA 2440-89; BIMA 2572-89)

4-5. kép: Páros fejfák a Soproni temetőben (fotó: Nagy István)

6. kép: Páros fejfa (BIM n 2016.14.1.; BIM n 2016.18.1.; fotó: Nagy István)

7. kép: Indás-vonalas díszítés csónak alakú fejfán (BIMA 2572-89)

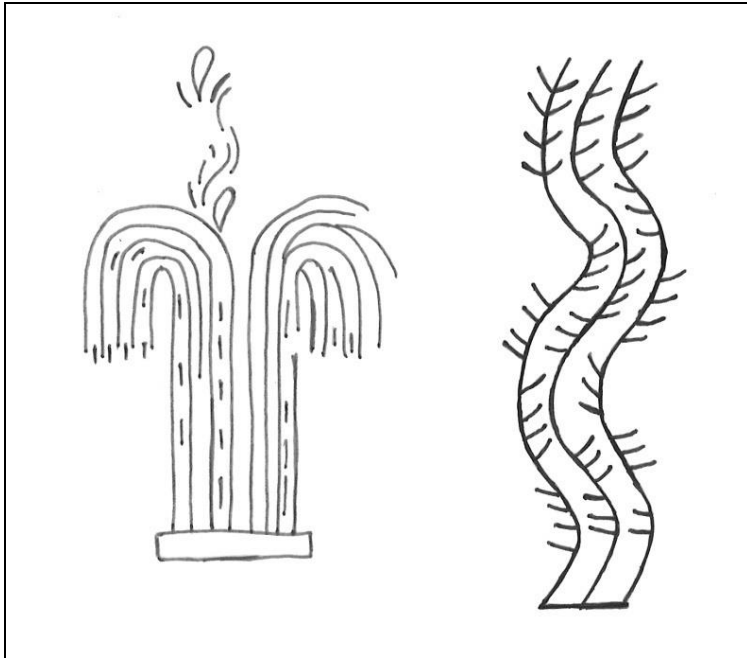
8. kép: Szívből kinövő tulipán díszítésű csónak alakú fejfák (BIMA 2572-89)

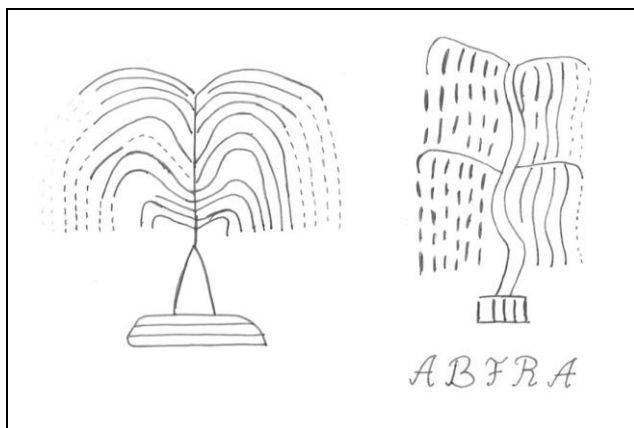
9. kép: Indás-leveles díszű csónak alakú fejfa (BIMA 2441-89)

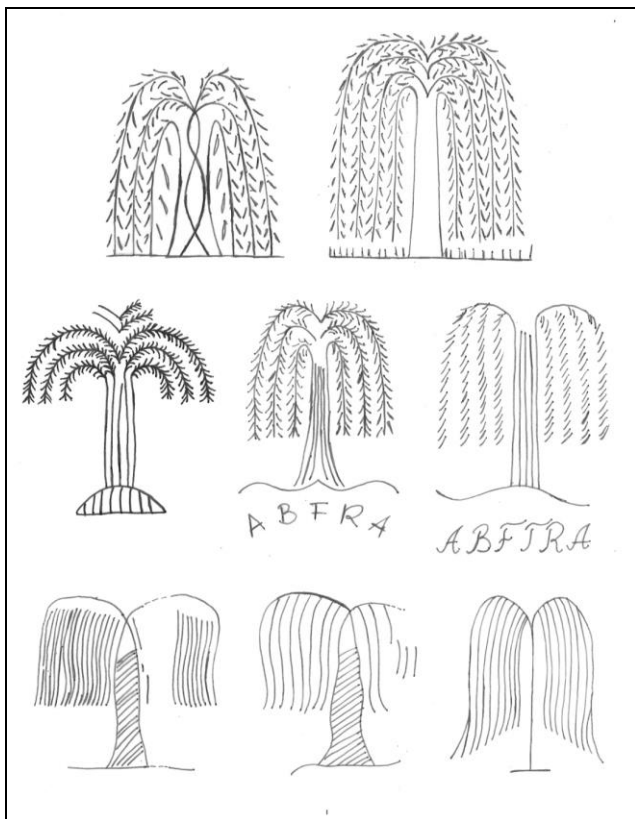
10. kép: Rozettás és cserepes növény díszítésű fejfák (BIMA 2572-89)

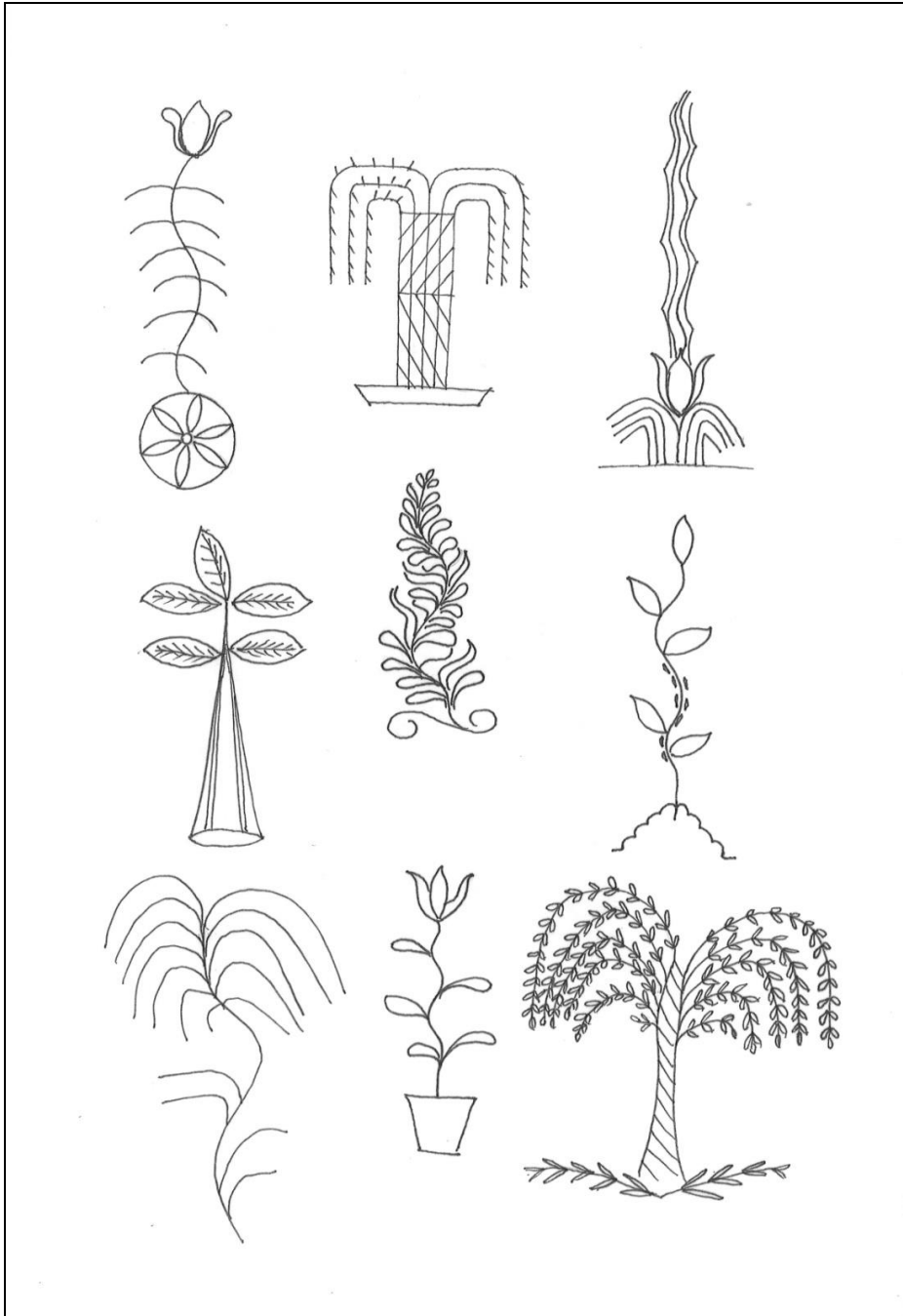
11. kép: Indás, leveles növényi díszek a Soproni temető fejfáiról (rajz: Sándor Eszter)

12. kép: Fűzfamotívumok a Soproni temető fejfáiról, az első a BIM n 2016.65.1. leltári számú fejfához (16-18. kép) tartozik (rajz: Sándor Eszter)

13. kép: Néhány jellegzetes fűzfamotívum a Soproni temetőből (rajz: Sándor Eszter)

14. kép: Fejfamotívumok a Soproni temetőből, a TIGÁZ „Létesítmény” Szocialista Brigád gyűjtésében. (BIMA 2440-89)

15. kép: Fakereszt fűzfamotívummal. (BIM n 2016.1.1.; fotó: Sándor Eszter)

16. kép: Feltételezhetőleg a Soproni temető legrégibb fejfája. (BIM n 2016.65.1.; fotó: Sándor Eszter)

17. kép: A 16. képen látható fejfá oldalnézetből. (BIM n 2016.65.1., fotó: Sándor Eszter)

18. kép: A BIM n 2016.65.1. leltári számú fejfá archív felvételen az 1980-as évek végéről (BIMA 2441-89.)

20. kép: Ugyanez a sírvers archív fotón. (BIMA 2440-89.)

22. kép: Oszlopos fejfa írott betűkkel. (BIM n 2016.39.1., fotó: S. E.)

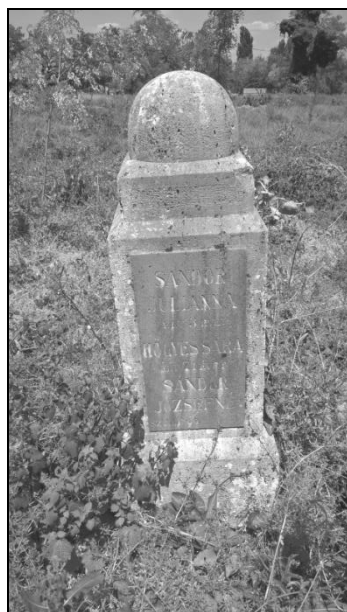
23. kép: Egyenes eresztű fejfa, tetején fémlappal. (BIM n 2016.60.1., fotó: S.E.)

24. kép: Írott betűs fejfa 1966-os évszámmal. (BIM n 2016.27.1., fotó: S.E.)

25. kép: Gránit obelisz. (fotó: Sándor Eszter)

26. kép: Különleges formájú sírkő. (BIM n 2016.104.1., fotó: Nagy István)

27. kép: Pill Pál sírköve. (BIM n 2016.106.1., fotó: Nagy István)

28. kép: Id. Cseke Gábor ig. tanító és családja sírköve. (Fotó: Sándor Eszter)

29. kép: Virágsokorral és kehellyel díszített sírkő. A férjet már a temető bezárása után, 1966-ban temették el.

30. kép: Egyszerű kidolgozású sírkő kehellyel. (fotó: Sándor Eszter)

31. kép: A Fehérváry család sírköve. (fotó: Sándor Eszter)

SIMON-HEGEDŰS FANNI – SIMON KRISZTIÁN

NÉPI GYERMEKJÁTÉKOK SÁRRÉTUDVARIBÓL¹**Bevezetés**

A gyermekjátékok tudományos gyűjtése és feldolgozása napjainkban kissé háttérbe szorult, prioritást elsősorban az oktatás és pedagógia (óvoda, illetve tánc) területén élvezhet, hiszen a játék a zenei, a táncos és a beszélt anyanyelv elsajátításának egyik legfontosabb eszköze. Kiegészíti továbbá az iskolai munkát, a művészeti ismeretek segítségével pedig bővül a gyerekek látó- és érdeklődési köre, szemléletmódja, esztétikai érzéke, művészi, fizikai képessége.² Mivel a felnőtt környezet kultúrájának a vetülete adja a gyermekjátékok zömét,³ így tulajdonképpen majd' 100 évre visszamenőleg következtetni lehet a „felnőtt” rurális társadalmi rétegek életmódjára, szellemi kulturális örökségeire a gyermeklét alapjául szolgáló játékokból, amelyek további adalékkal szolgálhatnak az adott falusi társadalom kultúrájához, visszatükröződnek belőlük az értékrendek, normák, elvárások, szemléletek.⁴

Jelen tanulmányban a Nagy-Sárréten lévő Sárrétudvari (korábbi nevein: Udvari, Biharudvari) községben gyűjtött gyermekjátékok szerepelnek. Az ehhez kapcsolódó vizsgálat a falu egészének társadalmi rétegét lefedi. Célunk, hogy a komplex társadalmi-kulturális miliőben végzett empirikus adatgyűjtés (félleg strukturált interjúk készítése) adalékkul szolgálhasson a gyermekjátékok forrásgyűjteményének bővüléséhez, és hogy azok néprajzi tudományos perspektívájú kategorizálása megtörténhessen. Fontos megjegyezni, hogy a felgyűjtött játékok jelen tanulmányban ismertetett játéktípusokba kerültek kategorizálásra.

A népi játék

A játék sokrétű kifejezés, használatos a sportban, művészetben (legyen az képző-, zene-, táncművészet). Különböző célt szolgáló eszközöket is lehetnek vele, de ezzel a szóval jelöljük a minden napi élet számos meg-

¹ A gyermekjátékok gyűjtését 2012-2013-ban Simon-Hegedűs Fanni, tudományos összegzését 2013-ban Simon Krisztián végezte el.

² KESZLER 1987: 8.

³ LAJOS 1979: 349-350.

⁴ NIEDERMÜLLER 1990: 531

nyilvánulási formáját is (például: vígjáték, hangjáték, képzelet játék, színjáték etc.), így tehát a kifejezés egyaránt használatos cselekvés, tevékenység és tárgy megnevezésére is.

A munkával és rítussal ellentétben, a játék annyiban tekinthető minden külső kényszerből mentes szabad cselekvésnek, amennyiben az adott szocio-kulturális közeg a maga sajátos eszközeivel nem szorítja rá az egyént a játékra, mivel az ember biológiai és pszichológiai szükségletei elégséges „kényszerítő erőt” jelentenek.⁵

A népi gyermekjátékok nagy része feltehetően a felnőtt fiatalság játékeinak és táncainak, illetve lakodalmi szokásainak utánzásából alakulhatott ki,⁶ de azok egy falun belül nem különültek el társadalmi rétegenként, hanem hatással voltak egymásra. A falusi társadalmi környezetben végzett adatgyűjtés során már tehát nem csak a paraszti réteg „felcseperedő” résztvevőivel, hanem egy tágabban értelmezett, kiterjedt szociális rendszerrel találkozunk, ahol a háziiparostól kezdve a vasutason, postáson keresztül eljutunk az egyházi vezetőkig.

Mindezek fényében a népi gyermekjátékok terminológiát volt szükséges alkalmazni, amely során a Lázár Katalin féle klasszifikáció jelentett releváns kategorizálási alapot.⁷ Megfogalmazásában (Bartók Béla népdal-fogalma alapján) a népi gyermekjátékokat a városi polgáriassult kultúra által kevésbé befolyásolt társadalmi réteg gyakorolja, térben és időben egyaránt elterjedt, és meghatározó szereppel bír a hagyományos *falusi* (kiemelés – S.K.) kultúrában.⁸

Az ehhez kapcsolódó típusok felosztása a következőképp alakult:⁹

1. Eszközös játékok
2. Mozgásos játékok
3. Szellemi játékok
4. Párválasztó játékok
5. Mondókák
6. Kiolvasók, kisorsolók

⁵ NIEDERMÜLLER 1990: 539.

⁶ BARTÓK – KODÁLY 1951.

⁷ vö: LÁZÁR 2005.

⁸ LÁZÁR 2005: 20.

⁹ Lásd erről bővebben: LÁZÁR i.m.

Eszközös játékok

Az első kategóriába az eszközös játékok sorolhatók, amelyeknél fontosági tényező, hogy ne csak szerepeljen, hanem a játék központja legyen az eszköz. Legismertebb és legrelevánsabb csoportja ezeknek a *tárgykészítő játékok*, amelyekben adott játékszer elkészítése, illetve építése a mérvadó szempont:

- *Csutkázás*¹⁰

Erről a játékról minden adatközlőtől hallottam a gyűjtésem során. Mivel régen nem voltak játékok, maguknak kellett azokat elkészíteniük. Mikor a felnőttek fejtették a kukoricát, a gyerekek összegyűjtötték a földre hulló csuhéjat, csutkákat, ezekkel játszottak. Ezekből építettek várat úgy, hogy négyzet alakban rakosgatták egymás tetejére. Aki elég ügyes volt, az magasra tudta építeni. Ehhez nagy türelem és kitartás, nem utolsó sorban kez ügyesség kellett. Aki a legmagasabbra tudta építeni a tornyát, az nyerte meg a versenyt. Aki nem tudott fegyelmezetten játszani, és szétrombolta az építményeket, azt a gyereket kicsúfolták társai:

„*Fiúk, fiúk csúfok vagytok, sápadt az orcátok!*”

„*Lányok, lányok csúfok vagytok, szeplős az orcátok!*”

A kukoricaszárból (ízig csutkából) tárgyakat készítettek. A lányok a kukorica szinte összes részét hasznosították a babák elkészítéséhez. A szárából, leveléből lett a baba teste és ruhája, a virágából a haja. A fiúk szekereket, lovakat, teheneket készítettek.

- *Korcsolyakészítés*¹¹

Ez a játék volt a kedvenc időtöltés a téli hónapokban. A réten az úgynevezett vályogvető-, és kacsaúsztató árkok vizei befagytak. Mivel ez egy lapályos vidék, nagy területet jégpáncél borított, amit a gyerekek ki is használtak, csúszkáltak, korcsolyáztak rajta. A korcsolyát maguk készítették. Nagypám elmondása szerint ilyen házilag készített korcsolyája nem sok gyereknek volt a faluban, mert nehéz volt elkészíteni, és sok munkát igényelt a karbantartása.

¹⁰ Varga Imréné, Sárretudvari, 2013.

¹¹ Varga Imre, Sárretudvari, 2012.

Egy vastag fadarabot háromszög alakúra faragtak. A háromszög egyik csúcsába véstek egy keskeny mélyedést, amibe koszorúdrót tettek, és szorosan hozzáerősítették a fához. A fa középső részén több pontban átlukasztották a fát, hogy (szintén drót segítségével) hozzárögzíthessék az egész fadarabot a cipőjükhöz. Ahhoz, hogy csússzon a korcsolya, mindig cserélni kellett a drótot rajta.

Az *eszközös ügyességi játékok* során már nem az elkészítés, hanem az azzal való bánásmód, a játék módja határoz meg. Egyedül és csoportosan játszható gyermekjátékok is megtalálhatók.

- *Állj vadász*¹²

Ezt a játékot az utcán, iskolaudvaron vagy a réten játszották labdával. Egy ember kezében volt a labda, és minden ember közel helyezkedett el hozzá. A „labdás ember” feldobta a labdát, ekkor mindenki elszaladt, amerre látott. De az elfutó embereknek figyelniük kellett, mert aki feldobta a labdát, kikiáltotta az egyik játékos nevét. Aki meghallotta a nevét, annak kellett elkapnia a labdát, és ha megfogta, azt mondani, hogy: Állj vadász! A felszólításra a futó játékosoknak, többek közt, aki korábban eldobta a labdát, annak is meg kellett állnia. A kiválasztott új „labdás embernek” az volt a feladata, hogy a labdával kiüssön egy embert. Segítsége az volt, hogy léphetett három lépést, amerre akart. Ha eltalálta a célpontját, akkor az a gyerek kiesett a játékból. Ha nem találta el, játékban maradt. Ezt a játékot addig játszották, míg egy ember maradt a végére. Ő lett a játék győztese.

- *Gombozós*¹³

A gombokat többféle játékra is felhasználták. Az egyik ilyen játék, amit gombokkal játszottak, a pöcközés volt. Egy asztalnyi területre mindenki feltette a gombjait. Ezt egyszerre többen játszhatták. A cél az volt, hogy az adott területen kívülre pöcköljék a többi gyerek gombját a sajátjuk pöckölésével. A játéknak az lett a nyertese, aki az összes gombot kiejtette a játékból. Kiesett a játékból az is, akinek a gombja leesett az asztalról.

¹² Cseresznyés Ottóné, Sárrétudvari, 2013.

¹³ Gebei Sándorné, Sárrétudvari, 2013.

„Pöckölés”: A középső és a hüvelykujj segítségével történő hirtelen mozdulat.

A gombokat felhasználták a malmozáshoz is, ha nem találtak ott-hon babot. Játszottak gombszépségversenyt is. Nagyon sok gyereknek volt gombja, gyűjtötték őket és cserélgették egymás közt.

- *Kavicsos*¹⁴

A játékot 5 kavicsal egyszerre játszották. Mivel az 5 kavics egy kézben van, igyekeztek minél kisebbekkel játszani. A feladat az, hogy első körön egy kavicsot fel kell dobni, és ugyanazzal a kézzel (amiben a többi kavics is van) elkapni. Második körön két kavicsot feldobni és elkapni, és így tovább. Ez nagyon nehéz játék. Előtte sok gyakorlást igényel. Aki mind az 5 kavicsot elkapja, az a győztes. Sokszor babbal vagy pénzzel helyettesítették a kavicsot.

- *Gurigázás*¹⁵

Ezt a játékot csak fiúk játszhatták. A játékhoz két eszköz kellett: egy vaskarika és egy hajlított végű drót. A feladat az volt, hogy ezt a kereket a drót segítségével egy útvonalon végighajtsák. Mivel ez egy versenyjáték, a cél az, hogy minél hamarabb a kitűzött célba vezessék a kereket. Ha valakinek eldőlt a kereke, az kiesett a versenyből. Fokozottan figyelni kellett arra, nehogy egy versenyző útvonalába kerüljön egy másik versenyző kereke, mert akkor nagy esély nyílt az ütközésre. Ütközés esetén is kiestek a játékosok a versenyből.

- *Napos-babos*¹⁶

Ezt a játékot általában az udvaron, vagy a réten játszották. Ástak egy kisebb lyukat a földbe, ez volt a kör közepe. A kör közepétől két lépéshossznyira (sugaras irányokban) helyezték el a babokat. A feladat az volt, hogy egy ember a kör mentén sétálva minden babot bedobjon a kör közepén található lyukba. Egy babot csak egyszer dobhatott el, és sorba kellett haladnia. A végén az nyert, aki a legtöbb babot bele tudta dobni a lyukba. Azért hívták napos-

¹⁴ Varga Imre, Sárretudvari, 2012.

¹⁵ Varga Imre, Sárretudvari, 2012.

¹⁶ Somogyi Lászlóné, Sárretudvari, 2013.

babosnak, mert a lyuk, és a babok elhelyezése a nap alakjára és sugaraira hasonlítottak.

- *Pukkantós*¹⁷

A pukkantós játékot az utcán játszották, ahol már öntöttek járdát. Egy kis sár darabból a tenyerükben tányér alakot formáltak. Lapos és kissé mély formát. Mikor elkészült, jó erősen a járdára verték, és akkor pukkant egyet. Minél jobban megformálták, annál nagyobbbat szólt a sárdarab. Mesélte nagyapám, hogy ezt a játékot a nyári záporok után lehetett élvezetesen játszani pötyővel. (*Pötyő*: Nyári zápor után a föld állaga nagyon laza lesz, ezt nevezik pötyőnek.) A pötyőt könnyen meg lehetett formálni, és a még vizes járdára dobva igen nagyot pukkant. Természetesen az a játékos lett a győztes, akinek a legnagyobbbat pukkant a sara.

A *sport jellegű népi játékok* szabályrendszerének nincs nemzetközi szabványrendszere, mint akár a futballnak, kosárlabdának, etc., hiszen akár több változata is lehetséges ugyanazon játéknak ugyanazon falun belül.

- *Csúszó verseny*¹⁸

Sárrétudvari határában (nevezik Kisudvarinak is azt a részt) a legelőn van egy nagy domb. Ide jártak ki versenyezni a gyerekek. Mikor kicsik voltunk, még mi is kijártunk a családdal. A domb mesterségesen jött létre, törmelékekből, állati maradványokból. Körülbelül 2 méter magas. A dombról való csúszás önmagában is élvezetes, de ha versenyezni kell, akkor az fokozza az izgalmakat. Télen szánkót használtak, nyáron zsákok segítségével csúszkáltak. A csúszkálás időre ment, tehát aki hamarabb leért a dombról, az nyert. A domb tetején volt a rajt, onnan indultak a versenyzők. Egyszerre nem sokan indulhattak, mert nem túl széles a domb. A domb aljánál állt a többi gyerek, és szurkoltak a versenyzőknek. A versenyt egy gyerek indította kiáltással, aki ügyesebb volt, osztorcsapással.

¹⁷ Varga Imre, Sárrétudvari, 2012.

¹⁸ Németh László, Sárrétudvari, 2013.

Mozgásos játékok

Népi játékaink legnagyobb része ide sorolható. Ezekben a mozgás a központi elem, ez a játék célja és lényege. Ide tartoznak az ölbeli gyerekek játéakai, ügyességi és erőjátékok, a fogócskák és vonulások.

Az *ölbeli játékok* kutatása nehéz feladat, mivel az adatközlők abban az életperiódusukban csecsemők, kisbabák voltak, így az ezekre való visszaemlékezés szinte lehetetlen feladat, csupán a szülők, nagyszülők emlékei alapján rekonstruálhatók, ők azonban a gyűjtés során már nem lehetnek jelen. Ebbe a besorolásba emiatt nem sikerült találni adatot.

Az *ügyességi és erőjátékok* között számos olyan magányos típus fellelhető, amely nem állítható rokonságba más típusal vagy típuscsoporttal. Legfontosabb az ügyesség és az erő.

- *Bolházós*¹⁹

Ezt a játékot még a mai gyerekek is ismerhetik. A játék szabálya nagyon egyszerű. Általában három ember játszott egyszerre. Ebből az egyikjük volt a bolha. A másik két ember egy labdát paszszolgatott egymásnak. A bolha feladata az volt, hogy ezt a labdát megszerezze. A dobó játékosoknak fürgének kellett lenniük. Ha a bolha elkapta a labdát, az a játékos állt be a helyére, akitől a labda indult.

Ezt a játékszabályt nem mindig tartották be a gyerekek. Egyes elmondások szerint a harmadik embert, a bolhát, általában úgy választották ki, hogy elvették valamijét, és azt kezdték el dobálni egymást közt. A tárgy tulajdonosának az volt az érdeke, hogy minél hamarabb elkapja azt, ami az övé. Ez a tárgy általában olyan tárgy volt, ami a tulajdonosa számára különösen sokat jelentett, hiszen ha pótolható, vagy kevésbé értékes darabot vettek el tőle, akkor nem volt izgalmas a játék.

- *Csilimáré*²⁰

Ezt a játékot két lány játszott. Nevét a játékra jellemző páros viszonyról kapta. A két ember egymás mellett állt, a kezüket keresztezve kapaszkodtak össze. Ezt nevezték csilimárénak. Körbe-körbeszökdécseltek, amit hopszolásnak hívtak. A mondóka utolsó

¹⁹ Tóth Jánosné, Sárretudvari, 2013.

²⁰ Fülöp Demeterné, Sárretudvari, 2013.

szavára irányt váltottak, és így ismétlődött a játék. Közben ezt énekelték:

„Hosszú szárú galuska, az ajtóig, meg vissza.

Add vissza a gyűrűmet, mert ha vissza nem adod,

úgy meg csípem a farod, három hétig vakarod!”

- *Fallabda*²¹

Mint a nevében is olvashatjuk, ez egy labdás játék, amit falon játszottak. Egyszerre többen is részt vehettek a játékban. Ez attól függött, hogy milyen nagy felületű falat találtak. A játékhoz tartozik egy mondóka, amire a labdát dobálták a falnak:

- *Egykéz* (Egy kézzel dobták a labdát a falra.)
- *Tapsi* (Eldobták a labdát, és az eldobás pillanata után tapsoltak egyet.)
- *Tekeri kézzel* (Az eldobás pillanat után megtekerték a kezüket.)
- *Leengedő* (A falra dobták, és hagyták, hogy a labda a földet is érintse, mikor visszafele pattan a játékos kezébe.)
- *Felcsapó* (Ez ugyanaz, mint a leengedő, csak a labda földre pattintásából érkezik a falra, és ezután a játékos kezébe.)
- *Faltő* (A labdát a fal tövéhez pattintották.)
- *Haluska* (Háttal a falnak dobták a labdát a fejük fölé.)
- *Forduló* (A labda eldobása és érkezése közötti pillanatban megfordultak maguk körül.)

A játékot többször elismételték egymás után. A sokadik kör után a játék tempója már nagyon felgyorsult, így csak az ügyesek maradtak játékban. Aki eltévesztette a mondóka sorrendjét, illetve a mondókára elvégzendő feladatok valamelyikét, az kiesett a játékból. Aki a legügyesebb volt, az lett a győztes.

- *Póköntés*²²

Mikor ezt a „játékot” mesélték nekem az öregek, nem igazán értettem, hogy ezt miért sorolják a játékok közé, hiszen ez nem egy olyan tevékenység, amit egy tanár manapság szívesen megtanítana a gyerekeknek. A póköntés annyit takar, hogy megkeresték a

²¹ Varga Imréné, Sárrétudvari, 2012.

²² Orbán Sándor, Sárrétudvari, 2013.

póklyukakat, és szurkot, vagy zsíros vizet öntöttek bele. Ennek hatására a pókok kiszaladtak a lyukból, és a gyerekek könnyen el tudták kapni őket. Kérdeztem, hogy ezt miért csinálták, mert nem hangzott élvezetes elfoglaltságnak. Az érdekes az, hogy a póköntést minden öregtől hallottam, akinél jártam gyűjteni. Elmondásuk szerint ez egy nagyon izgalmas játék, hiszen a pókok nagyon gyorsan mozognak, így a gyerekeknek is gyorsnak kellett lenniük. A pókokat nem bántották, elengedték őket.

- *Sántikázás*²³

Ez a játék a jól ismert ugróiskola. Bár ezt a nevét nem ismerték régen. A játékszabályok is mások voltak. Az alakzat, amin ugrálni kellett, nem változott. A szabály az, hogy egy embernek végig kell ugrálni a mezőkön, oda-vissza, jobb lábon, bal lábon, végül páros lábbal. Aki hibázik, az kiesik a játékból. A sántikázás előtt dobni kellett az adott mezőbe cserépdarabot. Csak akkor kezdhet-e a játékot a soron következő, ha a cserepe nem pattant ki a mezőből. A lányok gyakran irigykedtek egymásra a mázas cserépdarabok miatt.

- *Tajicskázás*²⁴

A tajicskának egy kereke volt, egy deszkából és két fogóból állt. A gyerekek felültek a deszkára. Minél többen ültek fel egyszerre, annál izgalmasabb volt a játék. A toló embernek az volt a feladata, hogy kacskaringós, göröngyös úton tolja a tajicskát. A cél az, hogy a gyerekek leessenek a deszkáról. Aki fennmarad, az a győztes.

Fogócskák típusában rengeteg változat ismert, amelyek lényege, hogy a másik megfogásához (játékmag) különféle szövegek, dallamok, térformák, kiegészítő mozzanatok társulnak. Sárrétudvariban is számos más variánsa ismert, itt egy különleges típus kerül feltüntetésre:

- *Árok cica*²⁵

Az árokban állt egy gyerek, ő volt a fogó. A többi játékosnak az árok egyik partjáról a másikra kellett átfutni úgy, hogy a fogó (ci-

²³ Györfi Imréné, Sárrétudvari, 2013.

²⁴ Varga Imréné, Sárrétudvari, 2012.

²⁵ Tiszai Imréné, Sárrétudvari, 2013.

ca) el ne kapja. Akit elkapott, az lett az árokcica. A játék elején még az árok egész hosszán át lehetett futni a másik partra. Mikor a cica megfogott egy embert, akkor szűkítették a játékteret. A végére 1-2m maradt az árokban, ahol át lehetett futni. Mivel a fű nagyon kikopott ebben az árokban (játékárok), ezért a gyerekek szülei nem engedték, hogy több árkot „kikoptassanak”, így mindig csak egy árkot használtak ehhez a játékhoz.

Szellemi játékok

Leginkább a jó memória, gyors reagálási képesség, leleményesség, furfang, önuralom, tudás, azaz a jó szellemi képesség, készség a legfontosabb e játéktípusoknál.

A *szellemi ügyességi játékok* az emlékezőképességet, gyors tanulási készséget teszik próbára. Jellegzetesek a hosszú mondókák, felelgetők, láncversek, ismeretközlő játékok, nehezen kimondható szöveges játékok, alliteráló mondókák, rajzolók, vonáshúzogatók, és tanmondókák (nem valódi mondókák, spontán elmondhatók).

- *Boltos játék*²⁶

Ezt gyakran játszották az udvari gyerekek. Utánzó játék, amely során lemásolták a gyerekek a vásárok hangulatát. A vásárokon a gyerekek is részt vettek, így jól meg tudták figyelni a felnőttek, az eladók és vásárlók viselkedését, szokásait. Ezeket a részleteket megvalósítva játszották el ők is a saját vásárukat. Ez úgy történt, hogy valamelyik gyerek az utcából meghirdette a környékbeli utcákban, hogy mikor lesz a gyerekvásár. Kipakolta az áruját a házuk előtti füves részre, és nagy szeretettel fogadta a kíváncsiskodókat. Persze ez nem igazi adás-vétel volt. Az eladott dolog nem volt egyéb, mint falevél, kavics vagy virág, vagy amit éppen talált. A fizető eszköz általában lapu levél volt, minél nagyobb, annál többet ért. Ha mindent eladott, összepakolt, és legközelebb másik utcában játszották el a vásárt.

Ezzel a mondókával az eladó csalogatta a vevőket:

„*Icska- bicska, gyermekeknek kistalicska.
Csemege, cukorka, sós perez, uborka, vaníliás kifli.*”

²⁶ Varga Imréné, Sárrétudvari, 2012.

*Ötvenért darabját, forintért párját.
 Ni, hogy hordják, ni, hogy viszik 2 forintért a jó kiflit.
 A Julcsába, a Marcsába, a fekete pontjába.
 Itt a méz, törökméz! Fele cukor, fele méz.
 Aki nem vesz, ne babrálja, menjen az anyja szoknyájába!”²⁷*

- *Kocsikázás*²⁸

Ezt a játékot fiúk és lányok egyaránt játszották. Egy hosszú kötelet (általában ugrálókötelt használtak) egymás mellé állva megfogtak a gyerekek, ők voltak a lovak. A kötél két végét egy ember fogta meg, ő volt a lovas. A lovak szaladtak, amerre akartak, és a lovas embernek az volt a feladata, hogy irányítsa őket. Az irányításhoz azokat a szavakat használta, mint amiket a mindennapi életben is használtak a lovak irányításához (Gyí, te paci. Hóóó. Gyia stb.) Ha a lovak közül valaki elesett, az kiesett a játékból. A lovakat hajtó embernek mindent meg kellett tennie ahhoz, hogy a lovak ne szabaduljanak ki a kötél közül. Ha valamelyikük mégis kiszabadult, akkor ő lett az új lovas ember. A játék nehézségét az jelentette, amikor sok gyerek gyűlt össze, hiszen ilyenkor nehezebb volt az irányítás.

- *Malmozás*²⁹

A játék neve ismerősen cseng, hiszen manapság is találkozhatunk ezzel a játékkal. Az évek során a játékszabály nem sokat változott, viszont a játékhoz szükséges kellékek annál inkább. Fehér és fekete színű bábokkal játsszuk napjainkban, a boltban vásárolt játéktábla segítségével. Régen a táblát, amin a bábok mozognak, saját maguknak készítették el papírból. Vonalakat húztak, megrajzolták a bábok helyét, és kész is lett a malomtábla. A bábokat babbal helyettesítették. A barna paszuly volt a sötét báb, a világos paszuly pedig a fehér bábnak felet meg.

A *beugratások* gyakran megfeleltethetők a különféle avatási szertartásoknak, hiszen csak egyszer lehet játszani egy gyerekkel. Mindig

²⁷ Varga Imre, Sárretudvari, 2012.

²⁸ Szabó Jánosné, Sárretudvari, 2013.

²⁹ Varga Imréné, Sárretudvari, 2012.

valamilyen figyelemelterelés segítségével sikerül a „beavatandó” személyt beugratni.

- *Ördögös játék*³⁰

Egy sapka belsejét bedörzsölték korommal. Egy gyerek kezébe adták, mondván, hogy vegye fel, húzza az arcába és meglátja az ördögöt. Mivel a sapka belseje kormos volt, így az illető arca kormos lett, ha a sapkát az arcába húzta, tehát ő maga lett az ördög. Mesélték nekem az öregek, hogy régen nagyon babonások voltak az emberek. Félték azoktól a dolgoktól, amiket még soha nem láttak, de hittek létezésükben. Ilyen volt az ördög is. Gyakran ezzel az alakkal ijesztgették a gyerekeket, és mondogatták, hogy: „Vigyázz fiam, még elvisz az ördög!”, vagy: „Ne rosszkodj, mert az ördöghöz kerülsz!”

A *kitalálós játékok* között előfordulnak énekes körjátékok, kérdés-felelet alapján történő játék, vaktában találgatásos és a megfigyelő-és utánzókészséget is tesztelő játékok.

- *Hátsózás/ Seggreverős*³¹

Ezt a beavató játékot csak fiúk játszhatták. Aki kiállta a próbát, az is nagyfiú lett. Ahogy a papa mondta: „az is nagy vagány lett”. A széken ülő ember ölébe hajtotta egy gyerek a fejét. Ennek a gyereknek paskolták el a fenekét a mögötte sorban álló fiúk. Ha eltalálta valakinek a nevét, hogy ki vert rá a hátsójára, akkor a játék véget ért. A játék célja, hogy a fiúk megmértecssék egymás tűrőképességét, és rájöjjenek, hogy ki az alamuszi az összegyűltekek közül. Ha valaki nem merte elpaskoltatni magát, vagy sírva fakadt közben, azt kinevették, és csúfolókkal kikergették a házból.

Ezt a játékot általában télen játszották, mert akkor nem tudták az erejüket mással levezetni. Előfordult, hogy úgy elverték némelyik fiú fenekét, hogy kihurkásodott vagy szétrepedt a bőre, gyakran vérzett is. Aztán sokáig nem ült le az illető, annyira fájt neki az ülés. Nem csak azokat paskolták el, akiket be akartak avatni, hanem a „nagy vagányokat” is. Mondta nagyapám, hogy ez attól függött, ki hogyan viselkedett a paskolás utáni időszakban. Ha valaki szemtelenkedett a felnőttekkel, vagy fölényeskedett a többi

³⁰ Varga Imre, Sárrétudvari, 2012.

³¹ Varga Imre, Sárrétudvari, 2012.

gyerekkel, akkor őt még egyszer elpaskolták. Történt olyan is, hogy akit éppen fenekeltek, azt megviccelték. A megviccelés azt jelentette, hogy az ülő ember, akinek az ölébe hajtották a fejüket, az nem eresztette el az „áldozatot”, hadd kapjon még egy pár ütést. Volt olyan vicc is, hogy egyszerre többen is ráverték az illető fenekére, de nem csak tenyérrel, hanem fával, vagy éppen, ami a kezük ügyébe akadt. Mikor észrevette a gyerek a turpisságot, és elszabadult, nagy nevetésben törtek ki. Ha az elpaskolt fiú nem nevetett velük, akkor kapott még egy sorozatot.

A következő két, Udvariban felgyűjtött játék a *rejtő-kereső típusú játékokhoz* sorolhatóak, amelyek a szellemi erőfeszítést, jó megfigyelőképességet, koncentrációt igényel. Ide tartoznak a vaktában találgató játékok, bújócskák.

- *Gyűrűs játék*³²

Ezt a játékot minél több gyerek játszotta, annál izgalmasabb volt. Szorosan körbe álltak, és kezükben egy spárgát tartottak. Ezen a spárgán volt egy gyűrű. A körön kívül helyezkedett el a gyűrűkereső. A gyűrűt tovább kellett csúsztatni egy másik gyereknek, úgy, hogy a gyűrűkereső ne lássa meg, éppen hol jár a gyűrű. Ha meglátta a kereső, hogy kinél jár a gyűrű, az kiesett a játékból. Ahogy csökkent a körben állók száma, a gyűrűkeresőnek egyre könnyebb dolga lett, hiszen hamarabb észrevette a gyűrű útját. Ha ugyanis játszottak, akkor a játék ideje nagyon hosszú is lehetett. A játék lényege az volt, hogy ki milyen ügyesen tudja leplezni, hogy nála jár a gyűrű. Aki utoljára maradt, annak az ujjára a gyűrűkereső felhúzta a gyűrűt, és a következő játékig viselhette. Ha kevesen gyűltek össze a játékhoz, akkor nem játszották kiesős formában. Akinél meglátta a gyűrűkereső a gyűrűt, annak adnia kellett egy puszit a kereső arcára. A játék közben ezt a mondókát kántálták:

„Csen, csen gyűrű, aranygyűrű.
Nálad, nálad ezüstgyűrű.
Itt csörög, itt pörög, itt add ki!”

³² Györfi Béláné, Sárretudvari, 2013.

- *Ipi- apacs*³³

Ez a játék a bújócska szabályain alapszik. A résztvevők közül választottak egy hunyót, aki elszámolt százig. A számolás ideje alatt a játékosoknak el kellett bújniuk. Eddig a szabály ugyanaz, a változás a keresés, illetve a megtalálás pillanatánál változik meg. A hunyó, mikor elszámolt százig, elkiáltja magát, hogy: „Csuportörést nem vállalok!” Ez azt jelenti, hogy aki a közelben bújik el, és hamar akar „apaszolni”, az automatikusan megtaláltnak számít. Az elbújt embereknek az volt a feladatuk, hogy elérjenek arra a helyre, ahol a hunyó számolt, úgy, hogy megelőzzék őt. Ha a hunyó megtalált valakit, akkor visszafutott a hunyóhelyre, és elkiáltotta magát, hogy „*Ipi-apacs!*” Ha véletlen az elbújt ember megelőzte, és hamarabb ért az apaszoló helyre, akkor neki is kiáltani kellett, hogy „*Ipi- apacs!*” A játék addig tartott, míg az összes elbújt játékost le nem apaszolta a hunyó, illetve a játékosok a hunyót. Akit először megtaláltak, az lett a következő játékban a hunyó. Ha az utolsó játékos leapaszolta a hunyót, akkor ismét ő lett a kereső.

Párválasztó játékok

Az ebbe a típusba sorolt játékok leginkább érzelmi kapcsolatokat tükröznek, amelyek a barát-barát közötti viszonyt mutatják, de legrepresentatívabb résztvevői a lányok közül kerültek ki, fiúkra nem volt jellemző sem az egymás közti, sem a lányokkal való játék. Jellegetesen a 8-12 éves gyerekek játéka volt ez, amikor is a nemi szerepek körülhatárolása már megtörtént, és ebben a korosztályban lévők inkább külön-külön játszottak.

Az ide vonatkozó, utolsó felgyűjtött játék a párválasztó játékok sorában a párválasztó körjátékokhoz tartozik. Jellemző, hogy körbeállnak, egy gyerek középre megy, a dal egyik részében párt választ, majd kiáll az ő helyére, vagy először táncolnak.

- *Tüzes játék*³⁴

Ez a játék egy választó körjáték. Egyszerre többen is játszhatták. Akik mesélték nekem ezt a játékot, azt mondták, előfordult, hogy

³³ Lukács Lajosné, Sárrétudvari, 2013.

³⁴ Kóti Istvánné, Sárrétudvari, 2013.

az egész osztály egyszerre játszott egy nagy körben. Ez azért érdekes, mert az osztálylétszám régen 50 fő felett volt. Ők 72-en voltak egy osztályban. A játékhoz a következő szöveg tartozik:

*Tüzet viszek, ne lássátok!
Ha látjátok, se mondjátok!
Lányok, lányok kiég a ruhátok!*

A játékosok körben guggoltak. A körön kívül sétált egy gyerek kezében egy zsebkendővel, és közben mindenki a mondókát ismételte. A körön kívül lévőknek az volt a feladata, hogy míg a dal tart, valamelyik guggoló társa háta mögé leejtse a zsebkendőt úgy, hogy az illető ne vegye észre. Ha nem vette észre a dal végéig, akkor beguggolt a kör közepére. Ha észrevette még a dal vége előtt, hogy a zsebkendő a háta mögött van, akkor felvette, és helyet cseréltek azzal a gyerekkel, akinél eddig a zsebkendő volt.

Összegzés

Az összegyűjtött 24 játékban észrevehetőek mindazok a társadalmi és kulturális jellegzetességek, amelyek nem csak a gyermeki, hanem a felnőtt világhoz is szorosan kapcsolódnak, emiatt is elengedhetetlen a gyűjtött játékok rögzítése.

A felgyűjtött játékok az alábbi típusrendbe sorolhatóak be:

<i>Típusok</i>	<i>Altípusok</i>	<i>Összegyűjtött udvari játékok</i>
Eszközös játékok	Tárgykészítő játékok	Csutkázás, Korcsolyakészítés
	Eszközös ügyességi játékok	Állj vadász, Gurigázás, Napos-babos, Pukkantós, Gombozós, Kavicsos
	Sport jellegű népi játékok	Csúszó verseny
Mozgásos játékok	Ügyességi és erőjátékok	Bolházós, Csilimáré, Fal-labda, Póköntés, Sántikázás, Tajicskázás
	Fogócskák	Árok cica

Szellemi játékok	Szellemi ügyességi játékok	Boltos játék, Kocsikázás, Malmozás
	Beugratások	Ördögös játék
	Kitalálós játékok	Hátsózás/Seggreverős
	Rejtő-kereső játékok	Gyűrűs játék, Ipi-apacs
Párválasztó játékok	Párválasztó körjátékok	Tüzes játék

Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy a kutatási alapként szolgáló népi gyermekjátékok eddig is nagy segítséget jelentettek a köznevelési intézmények (óvodák, általános iskolák) pedagógusai számára, amelyek tulajdonképpen napjaink oktatási rendszerének alapkövét is jelenthetnék.

Irodalom

- BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán (szerk.)
 1951 *Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok.* (Sajtó alá rendezte: Kerényi György.) Budapest: Akadémia Kiadó
- KESZLER Mária (szerk.)
 1987 *Magyar Népi gyermekjátékok.* Ének-zene szakköri füzetek 2. Budapest: Tankönyvkiadó
- LAJOS Árpád
 1979 Gyermekjátékok szócikk. In *Magyar Néprajzi Lexikon.* 349-350.
- LÁZÁR Katalin
 2005 *Népi játékok.* Budapest: Planétás Kiadó
- NIEDERMÜLLER Péter
 1990 Magyar népi játékok. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VI. Népzene, Néptánc, Népi játék.* Budapest: Akadémia Kiadó

Adatközlők

1. Varga Imréné, szül.: Újvárosi Margit (1948), gondozónő.
2. Szabó Jánosné, szül.: Hegedűs Eszter, 1937, református, háztartásvezető.
3. Györfi Imréné, szül.: Szabó Eszter, 1934, református, cukrász.
4. Orbán Sándor, 1934, református, állatgondozó.
5. Somogyi Lászlóné, szül.: Szabó Margit, 1942, református, vasutas.
6. Lukács Lajosné, szül.: Szőke Etelka, 1933, református, bolti eladó.
7. Gebei Sándorné, szül.: Zagyva Veronika, 1939, református, takarítónő.
8. Cseresznyés Ottóné, szül.: Bodó Gizella, 1938, református, kereskedő.
9. Tiszai Imréné, szül.: Mile Berta, 1941, református, szakács.
10. Tóth Jánosné, szül.: Dombi Irén, 1949, református, háztartásbeli.
11. Fülöp Demeterné, szül.: Vigh Matild, 1941, református, takarítónő.
12. Kóti Istvánné, szül.: Kerekes Katalin, 1938, református, könyvelő.
13. Györfi Béláné, szül.: Györfi Aranka, 1950, református, kontakta üzem.
14. Németh László, 1947, református, tűzoltó.
15. Varga Imre, 1944, református, villanyszerelő.

Melléklet

Szavak, szólások a Sárrétről

A padlásra jár mosolyogni—Mindig szomorú

Ándungomba—jókedvembe

Ezen már túlestél, mint gyarmati ember a tajicskán— Már túl vagy rajta, elmúlt.

Fogd meg ember—Munkás ember

Hebri / Hebrencs—Gyorsan beszélő

Isike—Lárma

Ízig csutka—kukoricaszár

Jó fájú—Jó családból való

Jöszmékel—Jön-megy, járkál

Kucik—Hely, sarok

Ler—Kályha sütő része

Megpocsékol—Ellop/ Elbánik valakivel

Mifajtánk—A mi családukából való

Napreggel—Napfelkelte

Nem kolompolja el—Nem mondja el másnak

Nem kutyaság—Nem hazugság

Nem tartja az üres zsákot—Nem unatkozik. Nem lopja a napot

Összeteremt—Leszid

Pötyő—Száras földre ráhulló eső, sár (nyáron)

Puszli—Mellény

Putri—Sárral, alap nélkül épített kis kunyhó. Később a koszos szobákra használták jelzőként.

Sifony—Ruhásszekrény

Sublót—Komód (fiókos szekrény)

Strimfli—Harisnya (patentharisnya)

Strumpángli/strimflikötő—Ezzel kötötték meg a patentharisnyát

Szapulta—Szidta

Szuszka—Alamuszi, szégyenlős

Szvetter—Hosszú ujjú kardigán

Vás—Fáj

(Varga Imre és Varga Imréné, Sárrétudvari, 2012-2013.)

AGÁRDI LAJOS

A SZOBOSZLÓI REFORMÁTUS EGYHÁZ KLENÓDIUMAI¹**Bevezetés**

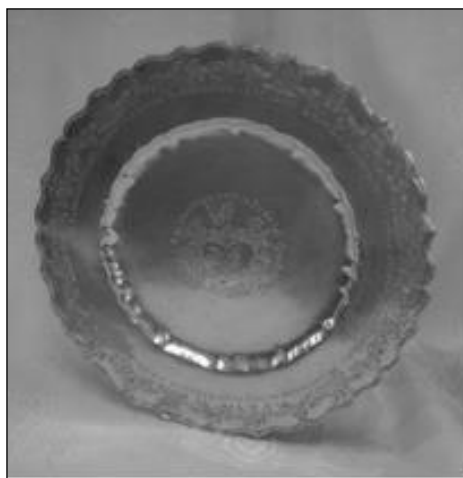
Tanulmányom témájához való kötődésem kettős. Egyrészt a városhoz, gyülekezetéhez ezernyi szállal kapcsolódó hajdúszoboszlói reformátusként, akinek több generációra visszamenőleg, ősei is hajdúszoboszlói reformátusok voltak, személyesen is kötődöm a témához. Másrészt pedig meglévő vallástanári diplomám is meghatározta a vallási néprajz felé való fordulásomat.

A jelen tanulmányban a Hajdúszoboszlói református Egyházközség kleódiumainak összefoglaló igényű bemutatására törekszem. A tárgykörbe tartozó úrasztali edényeket és a templom ékesítésére szolgáló textiliákat a készítés, adományozás és használat szempontjaiból mutatom be.

Fém úrasztali és keresztelő edények

Kenyérosztó tányér, 1639

Legkorábbi úrasztali edényünk egy 1639-es ezüst kenyérosztó tál. Közepén Szoboszló címere látható, körülötte bibliai utalás „Győzelmet vett a Júdabeli Oroszlán”. A csipkézett szélű peremen felirat olvasható: „N. SZOBOSZLÓ VÁROSA SZENTELTE AZ ÚRNAK SZ. ANTALHOZ 1639. SZT. LENTE DÁVID KAPITÁNYSÁGÁBAN VÁCZI ANDRÁS PRÉDICALT. MEGÚJÍTTATOTT ÉS MEGNAGYOBBÍTTATOTT

¹ Jelen tanulmány megegyezik Agárdi Lajosnak a Debreceni Egyetem néprajz szakán készített, „Szoboszló Temploma, a templom Szoboszlója” című 173 oldalas szakdolgozatának a „Templomi edények és textiliák” című fejezetével. A jelen közlést Dr. P. Szalay Emőke lektorálta. (A szerkesztő megjegyzése.)

1747 ESZTENDŐBEN”. Ez „....hűen tükrözi a város katonai jellegét,....(élen az kapitánnyal), másrészt utal a prédikátor tekintélyére.”² Kérdéseket vet fel a Szt. Antalhoz felirat egy református város Úrasztali edényén. Fontos látnunk, hogy a felirat egy része, csupán utal az eredeti felíratra, vagy másolata, vagy rövidítése annak. A kenyérosztó tálon nem található mesterjegy, de az 1747-es felújítás, a perem felíratának kalligráfiaja a gyülekezet 1787-es hólyagos kelyhének felújításával hozza kapcsolatba, melyet Büttösi István végzett.³ Valószínű tehát, hogy a kenyérosztó tányér megnagyobbítása is az ő munkája.⁴ Átmérője 25 cm, magassága 1,8 cm. A tárgyat ma is használja a gyülekezet: Az agenda szövege e fölött a tányér fölött hangzik, a gyülekezet tagjai ebből a tányérból kapják az úrvacsorai kenyeret.

Szőlőfürt alakú kehely, 1748

A „Hajdan szőlőyfőnek nevezett” aranyozott ezüst fedeles talpas, hólyagos kehely 30 cm magas és 722 g súlyú.⁵ „Az összetett fedő és kupa hasonlít az ananászhoz. Az ananász –

mondja egy művészettörténet író – igen alkalmas arra, hogy ezüst edényhez mintájául válasszák. Alakja kecses, érvényre emeli az anyag nyújthatóságát és dudorával számtalan fényjátékot tud előhozni.”⁶

Fedelének fogója egy fenyőtobozszerű dísz. A kuppát és a talpat gazdagon díszített füles szár kapcsolja össze. Díszítései vertek, vésettek, öntöttek. Talpán három keretbe felírat: „TATAI FERENCZ Úr Prédikátorságában (készítette ez Pohárt A SZOBOSZLAI) Sz. Eklésia 1748 di Esztend.” Körül a talpán pedig a következőt találjuk: MALATINCZKI GERGELY ÚR: HADNAGYSÁGÁBAN.” „SB”. Az SB alapján tudhatjuk,

² SZ. KÜRTI 1975: 643

⁴ SZ. KÜRTI 1975: 645

⁵ SZ. KÜRTI 1975: 644

⁶ ZOLTAI 1937.

hogy Büttösi István munkájával állunk szemben.⁷ A kehely felső része nemcsak anyagában, színében, de a felirat betűtípusában is eltér a talptól, annál korábbi. Tehát 1748-ban az egyházközség a kelyhet is csak újíttatta. A kuppán és a fedőn ugyanaz a címerállat található, mint a kenyérosztó tányér közepén. Tehát a kehely felső része és a tányér öble egyidős, tovább menve, ugyanazon mester munkája a XVII. századból.⁸

Szőlőfürt alakú kehely, 1766

Az aranyozott ezüst fedeles hólyagos kehely az 1748-as kehely párja. A 700 g súlyú kehely szájánál az 1658-as dátum és egy latin nyelvű felirat, valamint az adományozó, Fekete Mihály kapitány neve olvasható. A kuppán és a fedő egy hólyagján rózsadísz látható. A talpon három karéjban olvasható a felirat: „KÉSZIT: 1766-ban /a SZOBOSZLÓI REF. SZ: EKLÉSIA/ PRE VETS-EI JOS: H: KÜRTI BAL: ÚR/. Az „SB” mesterjegyet itt is megtaláljuk.⁹

Összegezve: A három úrasztali edény XVII. századi ötvösmunka, ezeket a XVIII. században bővítették. Az 1639-ben készült tálát 1747-ben bővítették peremmel. Az 1658-ból származó kehelynek 1766-ban, párjának pedig 1748-ban készítették a talpát. A XVIII. századi részeknél, a címerállat azonos megformálása, a díszítmények egy hólyagon való elhelyezése és a kalligráfia hasonlósága

⁷ KÖSZEGHY 1936.

⁸ Az 1639-es kenyérosztó tányér és az 1748-as kehely együtt szerepelt az „Egyházi Gyűjtemények kincsei” című kiállításon a Magyar Nemzeti Galériában.

⁹ A fenti két kelyhet, vagy azok egyikét adatközlőm, Dr. Bánszegi Lászlóné szerint, Bécsben, a császár ötvösműhelyében restaurálták. Ezt a restaurálást Ferenc József császár idejére teszi.

egy közös ismeretlen mesterre utal. A későbbi kiegészítések mestere mindhárom esetben Büttösi István.¹⁰ Ezt Debrecen közelsége és Büttösi elismertsége egyaránt indokolja.¹¹

Mind az 1746-os, mind az 1766-os szőlőfürt alakú fedeles kehelyről 2000-ben másolat készült, mivel az eredetiek a Bocskai Múzeumban vannak. A másolatok nem tartalmazzák az eredeti feliratokat és a vésett díszítményeket, továbbá szemben az eredetikkel, anyagukban egységesek. A fedők nem illeszkednek pontosan a kelyhekre. Mindkét másolat talpán azonos felírat található: *„Eredetiről az Úr 2000-ik évében készítette a hajdúszoboszlói presbitérium és gyülekezet Takács Tamás és Takács Tamásné lelkészisége idején.”*

Klasszicista stílusú fedeles ezüst kehely

Az ezüst felület néhol aranyozott. A szár rendkívül tagolt, baluszter alakú, aljáról a talpra akantusz levelek futnak. A kupa kuppakosárban ül, amely akantusz levelekkel, indákkal, virágokkal ékes. Az indadíszek között három-három mezőben búzakalászok, illetve szőlőlevelek között lévő szőlőfürtök vannak. A felső perem gazdagon csipkézett. A kupa enyhén kifelé hajló. A gömbölyded formájú fedő ívesen illeszkedik a peremre. Színe ugyancsak aransárga-ezüst. A fedő tetején egy toboz alakú dísz

¹⁰ Ifjabb Büttösi István (szül. 1718. január 17. és 24. között) Édesapjához, idős Büttösi Istvánhoz és bátyjához, Büttösi Györgyhöz hasonlóan ötvösséget tanult. 1744. július 7-én eljegyzí a Szoboszlón lakó Bajor Mihály hajadon leányát, Erzsébetet. Aztán házat vesz a debreceni Czeglédi (ma Kossuth) utca 3. sz. alatt. Mestersége jól ment, mert 1770 után is amikor már fájo karjával sokszor hónapokig nem dolgozhat, az első osztálynak megfelelően adóztatják. Volt idő, amikor két legényt is alkalmazott műhelyében. Az Ő „SB” mesterjegyével (Stephanus Böttösi) gyakran találkozunk a Debrecen környéki eklézsiák templomi ezüst edényein (vö. Zoltai 1937.). Büttösi 1747-től 1788-ig tevékenykedett.

¹¹ SZ. KÜRTI 1975.

van, amely alól akantusz levelek futnak lefelé. A perem széle deformálódott, nem mindenütt illeszkedik a száj pereméhez. A kehely felületén szennyeződések nyomai láthatóak. A talp peremén felirat olvasható: „*Tábla Bíró T. Nemes Tőkés Bálint¹² és Felesége Nemes Marton Klára a Szoboszlói Sz. Ekklesiának ajándékozták, 1826 Eszt.*” A talpon a felirat fölötti mezők egyikében KL mesterjegy és egy címerpajzsban lévő 13-as szám található. A fedő belső peremén is ott a mesterjegy, a 13-as szám itt egy Agnus Dei ábrázolás fölött látható egy kör alakú felületen. A talp belső oldalán ismét bevéssett, kezdetlegesebb feliratot találunk: „KÉSZÍTETTE KASZONUI LÁSZLÓ.¹³ DEBRETZENBEN”. A díszítmények többsége domborított, poncolt, finom, igényes munka. Ez a kehely legmívesebb része. Magassága a fedővel együtt 37,7 cm. Átmérője a talpnál 14,8 cm, a szájnál 11,6 cm.

Fedeles ezüstkehely

A kehely formája egyszerű. Egyenes vonalú, magas kuppáján, ovális alakú mezőben helyezkedik el a ferde írásképpű felirat. „*A Hajdú. Szoboszlói, ev. ref. egyháznak ajándékozták Soós János és neje Décsei Zsófia 1909. évben.*” Az ovális mező alatt szőlőlevél látható, ebből futnak fel a természetes rajzolatú indás, leveles, szőlőfürtös és búzakalászos minták. A kupa mintáit alul és felül szaggatott páros vonalak határolják. A talp díszei geometrikusabbak, egyszerűbbek, legalul a gilusált vonalak cakkozott mintát alkotnak, mely alatt és fölött négy bevéssett díszít-

¹² Tőkés Bálint táblabíró (1787 ? – 1874) 1828-ban 30 Rft-ot adott a templom tornyának építésére.

¹³ Kaszonyi László debreceni aranyműves volt. Valószínűleg miskolci származású. 1810-1814-ben Kassán inaskodott Dengely, vagy Dendély József ötvösnél. 1826-1829 között dolgozott Debrecenben, Előbb a Hatvan, majd a Péterfia utcában (vö. ZOLTAI 1937.).

mény látható. Ez a minta a kalászban lévő búzaszemeknek naiv kiképzésével mutat rokonságot. A talpon és kupa száján az ún. Diana-fej és „CW” mesterjegy. A talpra ütött mesterjegy nehezen olvasható. A kelyhen apró karcolások, szennyeződések látszanak. Fedele sokáig tévedésből az 1938-as kelyhen volt, annak ellenére, hogy anyagának színe, a fedő formája, vésett díszei attól eltérnek, illetve a fönti kehellyel mutatnak rokonságot. A fedő fokozatosan karcsúsodik, kecses gombban végződik, teljes formai egységet alkot a kehellyel. Rajta megtaláljuk a próbát és a „CW” mesterjegyet. Széle deformált. Magassága a fedővel együtt 40,3 cm (fedő nélkül 29,4 cm). Átmérője a talpnál 11 cm, a szájánál 11,5 cm.

Fedeles ezüst kehely

A kehely vésései néhol aranyozottak. A talp ívesen hajlik föl a szárba.

Ehhez csatlakozik különálló darabként az alul kiszélesedő, szájánál összeszűkülő kupa, amely kissé elhajlik a szár tengelyétől (valószínű ütődés következtében). A fedő gombja ugyancsak ferde. A fedőn horpadások vannak. A kupán egymással szemben két ovális mező található, ezeket finom vésésű virág és inda, valamint geometrizáló formák. A virág és indamotívumok egy függőleges és egy vízszintes tengely köré rendeződnek. Mindezek a motívumok aprólékos vésésű, hullámos minta között helyezkednek el. A kehely vésett motívumai, illetve formái egységesek, harmonikus egységet alkotnak. A két ovális mezőben feliratokat találunk. Az egyikben az adományozó nevét olvashatjuk: „DÉCSI | BORBÉLY | ZSUZSÁNNA”, a másikban pedig a szöveg folytatásaként: „AJÁNDÉKA 1884 ik ÉVBEN”. A kehely talpán száján,

és a fedő belső peremén Diana-fej alakú próbát és „NS” mesterjegyet találunk. A kehely felületén szennyeződések, más tárgytól származó apró karcok és oxidáció nyomai figyelhetők meg. Magassága 33,3 cm, átmérője a talpnál 12,3 cm, a kupa kiszélesedő alsó részénél 12,6 cm, a szájánál 8,2 cm.

Fedeles kehely

Naturális jellegű virágmintái, egymásba metsződő díszítményei a rokokó stílusra, a kupa alatta lévő karéjos szárgomb szintén korábbi korokra utal. A száj alatt két gyöngyosor díszű vonal, apró egyszerű virágmintás sávot fog közre, mely klasszicista eredetű. A kupa rokokó stílusú mezőjének oldalából erednek a gazdag rajzolatú virágminták. Felirata: „*A hajdú-szoboszlói evang. reform. egyház, nagytiszteletű Soltész László úrnak, 25 éves lelkipásztorkodása emlékéül. 1890.*”

A kehely feltehetően a gyülekezet ill. a presbitérium ajándéka lehetett. A fedélen a talp rokokó díszei és tulipán jellegű virágmintái köszönnek vissza. Fogógombja hiányzik. A kehely felületén apró horpadások, karcok, szennyeződések és oxidáció nyomai figyelhetők meg. A talpon, a kehely száján és a fedő peremén a Diana-fejet láthatjuk, és NS mesterjegyet. Vagyis ugyanannak az ötvösnek a munkájával van dolgunk, aki a fenti 1884-es kelyhet készítette. Magassága a fedővel együtt 28,8 cm. Átmérője a talpnál 13 cm, a szájánál pedig 10 cm. Fedőjének átmérője 11,6 cm. (A tárgyat a Hajdúszoboszló-monográfia nem említi.)

Búzakalászos díszű ezüsttál

A naturalisztikus búzakalász díszítés körbe fut a tál belső vízszintes területén. Közepén felirat olvasható: „*A | Hajdu-Szoboszlói | ev.ref. egyház-*

nak | Soós János¹⁴ és neje Décsei Zsófia | 1909 évben”. A tálon Diana-fejet találunk és „FV” mesterjegyet. Deformálódott, pereme erősen sérült.

Enyhe karcolások és apró szennyeződések figyelhetők meg a felületén. Magassága: 2,5 cm, pereme 3,3 cm széles, átmérője 34,1 cm. A tálat úrvacsora osztáskor használják, a magasra rakott kenyérszeletek ezen vannak, az 1939-es kisebb tálra ebből teszük a szeleteket, ez a tál végig az úr asztalán marad.

Boros kancsó

Felületét poncolással gazdagították. A minták két kidomborodó körfelület köré csoportosulnak. Ezek egyike tartalmazza a feliratot. A felirat

ferde írásképpel, a donátorok és donáció éve teljesen megegyezik a fönti 1909-es kehelyével: „A Hajdú Szoboszlói ev.ref. egyháznak ajánldékozták Soós János és neje Décsei Zsófia 1909. évben.” A kör alakú kidomborodó mezők fölött akantuszra emlékeztető díszítés látható, alatta füzérminta, melynek lelógó ágai két virágmintán függnék, ezekből geometrikus motívumban végződő inda ered. A fedél gombja bimbóban végződik. Az akantuszlevél alakú billentő a fület tartó csuklóra csatlakozik, lenyomásával emelkedik meg a fedél. A fül szélső vonalú felületén ornamentikus jellegű poncolások találhatók,

¹⁴ Feltételezéseim szerint az ő szüleit említi az orgona karzat felirata: „Néhai Soós János és Néhai Mónus Mária házastársak kegyes hagyományából és az egyháztagok közadakozásából.”

melyek már a szecesszió hatásáról árulkodnak. A kancsó felületén apró horpadások, szennyeződések és erőteljes oxidáció figyelhető meg. A kancsó sem próbát, sem mesterjegyet nem tartalmaz. Magassága 29 cm, szélessége a kiöntőnél és a fülnél 18,2 cm. Átmérője a talpnál 15,5 cm a szájnál pedig 8,5 cm.

Szecessziós ezüstkehely

A kupa virágkelyhet formáz, elegáns vonalú, egyszerű rajzolatú szirmokkal. Ugyanez a díszítés figyelhető meg a szár talppal való találkozásánál is. Gombját négy függőleges bemélyedés négy karéjra osztja. A kupa szájánál a virágkehely díszítés fölött felirat olvasható: „*E pohár amaz új testamentum... | Pál I. Kor. 11.25. | Hozzád emelem Uram lelkemet! Zsolt 25, 1*” A talp peremén majdnem körbe ér a felirat: „*A hajdúszoboszlói vajdazugi tanyai reformátusok tulajdona. 1940 pünköst.*” A talpra omló virágdíszek alatt megtaláljuk a Diana-jelzést és fejjel lefelé az „SR” mesterjegyet. A kehely talpá-

nak belső oldalán vésett rovásírásos feliratot találunk, melynek megfejtése: „*Dr Geönczi József és Czeglédi Erzsébet ajándéka.*” A kehely méretei: magassága 22 cm, átmérője a talpnál 9,5 cm, a szájnál pedig 11 cm. Erről a kehelyről sokáig úgy tudták, hogy eltűnt. Dr. Bánszegi Lászlóné 2005 telén így emlékszik vissza: „*Dr. Geönczi József a város polgármestere a vajdazugi iskolának adott egy olyan kelyhet, amelyik rovásírásos volt. Azért adományozta, hogy ne vigyék ki mindig az egyházból a kelyheket, hanem legyen ott az iskolában. (A tanyasi iskolák istentiszteleti célokat is szolgáltak.) Ez a kehely szőrén-szálán eltűnt.*” Később Bánszeginé a többi kehely között megtalálta, illetve a felirat alapján beazonosította a kelyhet.

Ezüst kehely

Egymásba metsződő ívekből álló, arányos formája a szájtól fölfelé fokozatosan szélesedik. A kuppa két eltérő szélességű részből áll. Felső részén felirat olvasható: „*M.kir Földm.Miniszter Úr tiszteletdíja. Budapest, 1938.V. 8.*” A talp alján Diana-fej próba található és egy teljesen olvashatatlan mesterjegy. Magassága 23,9 cm, átmérője a talpnál 11,3 cm, a szájnál pedig 12,8 cm. Tévedésből sokáig az 1909-es kehely fedelét erre a kehelyre rakták.

Kisméretű ezüstkehely

Gazdag díszítményei poncolással készültek. A talpon virágdíszek, a kuppa alján levelekkel és fürtökkel teli szőlőinda fut végig. A kuppán rokokó díszű mezőben felirat olvasható: „*A h.-szoboszlói ev.-ref. egyháznak a h.szoboszlói ipartestület 1894.*” Ebből a mezőből ugyancsak levelekkel és fürtökkel rendkívül gazdag szőlőinda fut ki és veszi körbe a kuppát. A talpon és a kuppán próba látható, a kuppán található a mesterjegyet nem lehet elolvasni. A kehely erősen deformált. Magassága 15,2 cm. Átmérője a talpnál 6,5 cm, szájánál pedig 7,5 cm.

Kehely

Kuppája valószínűleg ezüst, szára és talpa sárgaréz. A talp és a szár klasszicizáló. A kuppa száján lévő próba egy profilból ábrázolt fejet tartalmaz. A mesterjegy „TE”. Az „E” betű nehezen kivehető, az is elképzelhető, hogy helyette egy kehely rajzát tartalmazza a mesterjegy. A mesterjegyet befoglaló mező egy döntött „U” betűre emlékeztet. A talpon bepecsételt felirat olvasható: „*JBERBAUER A UTÓDA|BUDAPST*” A kelyhen apró foltok, finom karcolások és oxidáció nyomai figyelhetők meg. Magassága 15,7

cm. Kupájának magassága 6,5 cm. Átmérője a talpnál 8 cm, szájánál pedig 7,7 cm.

Boros kanna 1714 Csanády Sámuel¹⁵ ajándéka

A kiöntő kiképzése rendkívül formagazdag. A fül kissé deformálódott, a felső részén lévő csuklón mozgó fedél három ágba bomló billentője sérülés miatt lehajlik a csuklóra. A fedél gombja tárcsából áll, felső része deformálódott. A kanna felületén, valamint az alsó peremen horpadások láthatóak. A kanna kopott, néhol szennyeződések vannak rajta, a felületen egy helyen apró lyuk található. Felületén vésett sávok között gazdag virágornamentika található. A csőr alatt egy lóuszra emlékeztető virágból levelek és indák futnak mindkét oldalra, melyen makk, kerek gyümölcs és tulipán nő. A

kanna szájának pereme alatt felirat olvasható: „AJÁNDÉKOZTA A SZOBOSZLAI REF + SZ + EKLÉSIÁNAK TEK + KAPITÁNY CSANÁDI SÁMUEL ÚR | 1714 RENOV 1764 V + J + Pr (?) (e ?)” A felirat két sorát hullámvonal választja el. Magassága 37 cm, szélessége a fülnél és a kiöntőnél 20 cm. Átmérője a talpnál 17,5 cm, a szájánál pedig 12,7 cm.

Ón boros palack, 1859

Vas Sámuel és felesége adományát az úrvacsora házhoz vitelére használták. A hatszögletű ón palack két oldalán az ajándékozás tényét megőrző szöveg olvasható. A vele szemben lévő két oldalon a város címere látható: A címerpajzsban vértessel küzdő oroszlán, a sisakdíszén pedig koronából kiemelkedő, zászlót tartó oroszlán. A két másik oldalon szőlő-

¹⁵ I. Csanády Sámuel a XVII. század utolsó harmadában született Hajdúszoboszlón. 1711 és 1734 között volt a Hajdúkerület főkapitánya. Adományokkal járult hozzá a szoboszlói református templom 1711-ben kezdődő újjáépítéséhez.

fürt koszorús ábrázolás, illetve koszorúba foglalt, olajágot tartó galamb díszlik. A vésés provinciális, naiv megfogalmazású munka, egy ismeretlen mester alkotásával van dolgunk. A tárgyból két darab készült, mindkettő az egyházközség birtokában van. Ez a tény, nem sokkal a tárgyleírás előtt (2006 szeptemberében) derült ki. A két palack kiképzésében, díszítésében, feliratában teljesen megegyezik. Egyikük vésése talán vastagabb, és a vésett felület sötétebb.

Ezen a palackon a címer alatt, az egyik oldalon kopás látható. Ennek a palacknak szürkésebb az árnyalata, míg a másik sárgásabb árnyalatú. A palackok száján csavarmentes fedél található. A halványabb és talán vékonyabb vésésű palack fedelének füle deformálódott és törött. A fedelek alján és tetején pontozásos dísz fut végig. Alattuk a palackok szájában, még egy kis ón kupak is van, melyet a rácsavart fedő nyom a palack szájába. A palackok felületén kopás, szennyező-

dés látható. Magasságuk 22 cm, szélességük 12,5 cm. Az oldalak magassága 16 cm, szélessége 6 cm.

Csipkézett szélű ovális keresztelő óntál

Az tál ovális alakú, hullámos szélű. Az egyik hosszanti oldalon a peremen felirat olvasható: „A SZOBOSZLAI REFTA SZ EKLÉSIÁ..1764.”

Az „FT” betűkapcsolat fölött hullámvonal látható. A tál deformálódott, karcolt, repedezett. Belsejében egy helyen durva toldás látható. Pereme több helyen lyukas, repedt, törött. Aljára papírcsíkot ragasztottak, melyre az 1767-es évszámot gépelték.

Magassága 4 cm hosszúsága 47,5 cm szélessége 34,5 cm.

Ón boroskanna

Talpa kiszélesedik, csőre hangsúlyos, kissé íves éllel. Füle ívesen hajlik a kanna oldalához. A fül legfelső részén kapcsolódik a billentő három felé ágazó, leveles díszítménnyel. A fedélhez, a csőr fölött, trapéz alakú, peremmel ellátott egység kapcsolódik, mely lefedi azt, és csak a kifolyó bor számára enged íves nyílást. A kannán végigfutó két, három bevésett vonalból álló dísz közötti mezőben felirat olvasható: „*A H Szoboszlói ref egyház részére készítette | Molnár Mihály | 1868*”. A kiöntő csőr a feliratot két részre osztja, az évszám már a csőr alatt található, két oldalról három levélből álló apró

bevésés fogja közre. A kanna kopott, a fedél gombja helyén lévő lyuk pereme deformálódott. A fedél és a billentő találkozásánál, a belső felületen törés látható. A kanna talpán a perem ütődések miatt deformált. A felületen több helyen szennyeződések láthatóak. Magassága 24 cm, szélessége a „csőrrel” és a füllel 20 cm. Átmérője a talpnál 16,5 cm, a szájnál pedig 11,7 cm.

Ón tányér

A tányér hátoldalán a peremen „P.M.” monogram illetve ónjegy látható, melyet leveles ág övez. A tányér alján 3 ovális alakú pecsét van. A pecsétek belsejében angyalalak, alatta leveles ág az ovális mezők felső részének felirata olvashatatlan. A tányér felületén erőteljes sérülések, kopások, szennyeződések vannak. A tányér hátoldala viszonylag épebb. Magassága 2,5 cm, átmérője 21,8 cm.

Ón tányér

A tányér peremén, a hátoldalon TS·MR monogram látható. A két-két betűt egymásba metszették. A tányér alján három pecsét látható – két kör alakú és egy hosszúkásabb. A kör alakú pecséteken szalaggal megkötött koszorú, felül felirat olvasható: „SCHLAC...WALD.F...IA...AUSZ ...” A tányér deformálódott, felületén karcolások, sérülések, és erőteljes szennyeződés nyomai láthatók. A tányér hátoldalán erőteljes rára-kódott szennyeződés látható. A tányér magassága 4,5 cm átmérője 29,5 cm.

Ón boroskanna

Talpa erőteljesen kiszélesedik, felfelé fokozatosan keskenyedik. Felületén vízszintes sávok futnak. Fedelét egymásba metsződő ívek alkotják, a fedél toboz formájú gombban végződik. Fülének csuklója erőteljes, a csukló fölötti billentő letört. A kanna felülete szennyezett, karcolt. Egy helyen fémes fényű „friss” karcolás nyoma látható. Magassága 44,8 cm, szélessége a füllel és a talppal 26 cm talpának átmérője 20,5 cm szájának átmérője 12 cm.

Ón boroskanna

A fenti boroskannával szinte teljesen megegyezik. Ennek azonban a billentője ép. Felirat ugyancsak nem található rajta, karcolások, szennyeződések ezen a tárgyon is láthatóak. Feltételezésem szerint együtt készülhetett a fenti boroskannával. A csukló illesztése a fülnél sérült. Talán javítás nyomai látszanak rajta. Magassága 44 cm, szélessége a füllel és a talppal 26 cm, talpának átmérője 20 cm, szájának átmérője 12 cm.

Ón boroskanna

Oldala alul kiszélesedik, majd szinte függőlegesen fut felfelé. Palástját vízszintes sávok tagolják. Fedele az előző két kannától kevésbé tagolt; azoknál laposabb. Gombja három egységből áll, kissé ferde. A billentő kissé megtört, ráhajlik a csuklóra. A fülön két címerpajzsból álló ónjegy van, melyek oldalukkal egymáshoz érnek. Csupán a címerpajzsok körvonalai látszanak teljesen, illetve a második címerpajzs vízszintes hangsúlyú sávjai. A fülnél javítás nyomai látszanak. A kanna felületén jelentős horpadások vannak. Felülete karcolt, szennyezett, valamint valamilyen vöröses-barnás folyadék hagyott rajta nyomot. Belsejében ugyancsak fehéres szennyeződés van, ami valaminek a kicsapódása is lehet. Magassága 37,5 cm, szélessége a füllel és a talppal 25,5 cm (?) talpának átmérője 19 cm, szájának átmérője 14 cm.

A magyarországi ónművesség virágkora a XVII-XVIII. század, hanyatlásának ideje a XIX. század. Gyülekezetünk ónedényei a virágkor vége és a XIX. század közepe közzé eső időszakból maradtak fenn. A felső magyarországi ónművesség legjelentősebb központja Kassa volt. A XVII. században a kassai céh felügyeletet gyakorolt több város, így a távolabbi Debrecen ónöntői fölött is. A gyülekezet ónedényei közül több is debreceni mester munkája lehet.

Mozsár

Anyaga sárgaréz, viszont színe annál kicsit vörösebb. Fülei szögletesek, alakja zömök, felülete sávokkal tagolt. Talpa vastag. Felirata: „M:I:1765” Szájából egy darab kitört, alján ütődésekből származó kopás látható. Magassága 12 cm, átmérője a talpnál 11,5 cm, a szájánál pedig 13,5 cm. Esetleg beolvasztásra

adományozhatták a gyülekezetnek, így kerülhetett a klenódiumok közé.

Szeecessziós ezüst keresztelőkancsó

Füle természetes leveles ágat utánoz, melynek felső vízszintes részén szöcske pihen. A kancsó alacsony talpon áll, fölfelé keskenyedik, a nyaknál elszűkül, majd újra kissé kiszélesedik. Kiöntő csőre hangsúlyos. A kancsó felületén két cakkozott szélű ovális mezőt, ugyancsak cakkozott szélű leander minta kapcsol egybe. Az ovális mezőkben felirat olvasható. Egyikük a donátor személyét és a donáció évét tartalmazza, míg a másik az adományozás okát: „*a hajdúszoboszlói reformált Szentegyháznak ajándékozta Szívós Béla főkapitány 1886.*” „*Édesanyja özv. Szívós Mihályné sz. Várady Judit és nagynénje özv. Oroszi Józsefné sz. Várady Terézia emlékére.*” A felirat alá és fölé mindkét oldalon levélminta

fut. A talp peremére bibliai idézetet véstek: „*Keresztelkedjetek meg mindnyájan a Jézus Krisztusnak nevében. Csel:II.38.*” a felirat fölött látható a Diana fejes próba, kicsit arrébb pedig a felirat alatt egy nehezen olvasható mesterjegy „JGY” van. A talp és az alacsony szár találkozásánál durva deformálódás és törés található, ami miatt a kancsó nagyon sérülékeny, a törés feletti rész mozog. A talp alján a belső oldalon az ötvösmester nevét találjuk bevéssze. Illési György Debrecen.¹⁶ (A vezetéknév a törés miatt nehezen olvasható.) Magassága 23 cm. Szélessége a kiöntővel és a füllel 15,7 cm, átmérője a talpnál 8,5 cm, a kancsó kiöblösödő részénél 10 cm, szájánál 6,4 cm.

¹⁶ Arcképcsarnok 12.

Keresztelő kancsó

Valamilyen fémötvözetből készült, színe ezüstös. Formája és díszítményei klasszicizálóak. Fonadékra emlékeztető sávból emelkedik ki a kancsó öble. Vállán ismét a fonadék hatását keltő díszítő sáv és a vízszintes hangsúlyt kiemelő perem fut körbe, majd a karcsú nyakban elkeskenyedik, itt ugyancsak az említett díszítősávot találjuk. A kancsó szája újra kiszélesedik. A fül és a száj ívesen emelkedik, majd a kancsó kiöntőjénél ellaposodik. A száj hátsó szakaszához kapcsolódik az elegáns megjelenésű fül, mely enyhe „S” görbülettel illeszkedik a kancsó két pontjához. A fül felül kettéágazik és az „S” görbület mögött haladva, a nyak magasságában rákunkorodik a fülre, biztosabbá téve ez által az ujjak helyét és a kancsó fogását. A kancsó felületén apró foltok, szennyeződések vannak. A kancsó talpa megrogyott. A talp illeszkedése a kancsóhoz deformált. A száj, bár jóval kisebb mértékben, de ugyancsak deformálódott. Jelenleg is használatos. Magassága: 18,3 cm, talpának átmérője 8,8 cm.

Keresztelő tál

A tál peremén, a kancsóéval megegyező, fonadékot utánzó, sáv fut végig. A tál belsejében íves, kiemelkedő kis perem fut körbe, mely biztosítja a kancsó pontos helyét. A tárgyon apró foltok, szennyeződések vannak. Magassága: 1,5 cm, átmérője 18,2 cm.

Szeccsessziós tál

A fém tál lábaiból, a hosszanti oldalakra a tárgy formáját meghatározó, lombos ág hajlik. A lábak és a hosszanti oldalak íves hajlattal kapcsolódnak egymáshoz, míg a rövidebb oldalak szögletes záródású fülekben végződnek. A fülek belsejében két-két naturalisztikus megmunkálású virág van. A tál belsejének oldalaira stilizált kosárra emlékeztető mintát véstek. A tál alján egy 4562 (?) -es sorszám felett három pecsétet látunk.

A két szélső, rombusz alakban elhelyezett F.W.Q.E. betűcsoportot tartalmaz. A középső nagyobb rombuszban egy kehely látható, körülötte FW.QE betűk olvashatók. A tál deformált, apró karcolások, kopások láthatók rajta. Magassága 6,5 cm, hosszúsága 41 cm, szélessége 25 cm.

Ezüstkehely

A kehely formája egyszerű, csupán a szár tagolt. A kupán feliratot találunk: „PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK T.S.E. | 1940.” A kehely próbája egy profilban ábrázolt emberalakot tartalmaz, alatta egy 3-as szám van. A próba a kupán és a talpon is ott van. A talpon lévő próba mellett ott találjuk az „SM” mesterjegyet. Magassága 20 cm. Átmérője a talpnál 7,2 cm, a száznál pedig 7,5 cm. A kehelyt a Szociális Otthonba és az Anna Református Idősek Otthonába szokták vinni, úrvacsorát osztani.

Kehely

Kupája valószínűleg futtatott ezüst, szára és talpa sárgaréz. A talp és a szár klasszicizáló. A kuppa száján lévő próba egy profilból ábrázolt fejet tartalmaz. A mesterjegy „TE”. Az „E” betű nehezen kivehető, az is elképzelhető, hogy helyette egy kehely rajzát tartalmazza a mesterjegy. A mesterjegyet befoglaló mező egy döntött „U” betűre emlékeztet. A talpon bepecsételt felirat olvasható: „JBERBAUER A. UTÓDA | BUDAPST” A kelyhen apró foltok, finom karcolások és oxidáció nyomai figyelhetők meg. Magassága 15,7 cm. Kupájának magassága 6,5 cm. Átmérője a talpnál 8 cm, szájánál pedig 7,7 cm.

Sárgaréz (?) kehely

A kehely megjelenése zömök hatású. A kehelyszár alacsony, a kuppa nagy. Kiképzése egyszerű, csupán csak a talp és kehelyszáron lévő gomb tagolt. A kelyhen apró foltok és oxidáció nyomai figyelhetők meg. Magassága 16 cm. Kuppájának magassága 8,5 cm, átmérője a talpnál 10 cm, a szájnál pedig 10,2 cm.

Sárgaréz kehely

A talp ívesen fölmagasodik, mintha a kuppa tükörképe lenne, azonban annál kisebb és kevésbé öblös. A kehelyszáron lévő gomb és gomb fölött lévő alacsony szárszakasz mind méreteiben, mind kiképzésében a fönti sárgaréz kehelyével egyezik meg. A kelyhen apró foltok, finom karcolások és oxidáció nyomai figyelhetők meg. Magassága 18,5 cm. Átmérője a talpnál 9 cm, a szájnál 9,1 cm. Kuppájának magassága 8,2 cm, talpának magassága 7,4 cm.

2 db sárgaréz tányér

Felületük foltos, apró szennyeződések vannak rajtuk. Az egyik tányér kissé deformált. Patena forma. Átmérőjük 15,8 cm, peremük szélessége 3,5 cm, magasságuk 0,8 cm. Valószínűleg a 2 db sárgaréz kehelyhez tartoznak. A tányérokat, a 2000-2001-es év tányérjaival egybecsomagolva tárolják.

Kehely

Egyszerű vonalú, széles talpú kehely, kuppája majdnem szabályos félgömb. A talp ívesen fut a szárba, a gombig. A formát csupán a gomb teszi kissé tagoltabbá. A talpon felirat olvasható: „+NÉHAI NT. DR. MELEGH GYULA EMLÉKÉRE AJÁNDÉKOZTÁK AMERIKAI UNOKÁI WOLTERS R.M. ÉS D.R.+” A talpon vésett jelzés találha-

tó, két téglalap alakú keretben egy „I” és egy „S” betű van. Alatta pedig „E 750” van kivésve, illetve egy ovális mezőben elhelyezett „I”. Valamilyen sérülés miatt a kuppa ferde. A felületen karcolások, szennyeződések, és oxidáció nyomai vannak. Magassága: 20 cm. Talpának átmérője 14 cm, szájának átmérője 12 cm.

Kenyérosztó tányér

A tányér alja pont beleillik a fönti kehely szájába. A tányér alján, a peremen a kehelyével megegyező felirat olvasható: „NÉHAI NT. DR. MELEGH GYULA EMLÉKÉRE AJÁNDÉKOZTÁK AMERIKAI UNOKÁI WOLTERS R.M. ÉS D.R. 1968.” A tányér alján ugyancsak ott az „IS” betűjelzés, alatta a bevésés viszont kissé eltér a kehelyétől: „E7503” az ezüstsínű réteg néhány apró helyen hiányzik, a peremen a felső réteg két helyen felpúposodott. A tányér magassága 1,5 cm, átmérője 18 cm. Jelenleg az 1940-es ezüstkehellyel viszik a szociális otthonba és az Anna Református idősök otthonába, úrvacsoraosztásra.

Virágszirom alakú tál

A tál 12 db fordított „S” alakban csavarodó, erőteljesen kidomborodó sziromból áll, melyeket poncolással emeltek ki. Az egyik sziromban próba látható, felirata azonban a szennyeződés miatt nem olvasható. A virág erősen kidomborodó közepén felirat olvasható: „Fehér János | *lelkipásztorunknak* | 30 éves hajdúszoboszlói | *szolgálat* | *megemlékezéséül* | *sok szeretettel* | *Gyülekezete* | 1960. június. 5.” A tárgy túloldalán ugyancsak középen egy gyári szám nyomai vannak: „10 (?)/1441(?)” A tál talán valami réz ötvözet lehet, felületét ezüsttel futtatták. Az öböl rész három kerékre emlékeztető lábon áll. Deformálódott, kopás és szennyeződés látható rajta. Magassága 7 cm, átmérője 39 cm.

4 db kehely 2000-2001

Az egyszerű kiképzésű kelyhek csupán a talpon tartalmaznak díszítést. Az azonos kivitelű kelyhek magassága 24,7 cm. Szájuk és talpuk átmérője 9,5 és 13,2 cm. A kelyheket különböző adományozók készítették és különböző bibliai idézetek kerültek a talpakra, a donátorok neve és az adományozás éve mellé:

- I. *Tebenned bízunk eleitől fogva /90. Zsolt./ 2000. év Vitéz Papp Vilmos és családja.*
- II. *Az Úr énnékem őriző pásztora / 23. Zsolt./ 2000. év Görög Mária és családja.*
- III. *„Jöjjön és a te Országod, legyen meg a te akaratod...” /Mt 6:9-10/ 2001. év Dr. Szurmai Mária és Cseh Magdolna Piroška*
- IV. *„Megmarad a hit, remény, szeretet...” /I. Korintus 13:13/ 2001. év – 2001. évben konfirmáltak ajándéka.*

4 db tányér a kelyhekhez

A tányérok kettesével párba rendezhetők.

- két darab aranszínű tányér, melynek pereme kissé lefelé hajlik. Az egyik tányér a 2006-os év utolsó német nyelvű istentiszteletén (ami úrvacsorás istentisztelet volt) kicsit megcsorbult. (Valószínűleg véletlenül elejthették a templomkert díszburkolatán.) Átmérője 14,1 cm, peremének szélessége 2,6 cm.
- két darab aranszínű tányér pereme ugyancsak lefelé hajlik, nagyon enyhe deformáltság figyelhető meg rajtuk. Az egyik tányér hátoldalán karcolások vannak. Átmérőjük 15 cm, peremük szélessége 3 cm. A tányérokat az új kelyhek tetejére teszik és felvágott kenyérdarabokat tesznek rájuk keresztalakban. A tányérokat a két, hasonló méretű, sárgaréz tányérral tárolják együtt.

Fémtálca

Hosszúkás alakú, hullámos szélű tálca fülein virágminták találhatók. Alján a tárgy származására vonatkozó papírcímkék vannak ragasztva. A tál-

ca hongkongi eredetű, a felsőzsolcai Star Plusz forgalmazta. Magassága 1,8 cm, hosszúsága 43,5 cm, szélessége 26,5 cm. A tálcát leggyakrabban az úrvacsorát követő szeretetvendégségeken használják, amiken a gyülekezet tagjai a megmaradt kenyereket és a megmaradt bort fogyasztják el. Továbbá ezt a tálcát használják ünnepi alkalmakon különböző vendégek érkezésekor is.

Cserép úrasztali edények

Zöldmázos úrvacsorai boroskanta

Két oldalán, leveles ágakkal körülhatárolt kör alakú mezőben plasztikus dísztmény: angyalok koronás magyar címert tartanak. A címer alá egy koronás kis kereszt lóg le. Az egyik oldalon a címer fölött 1832-es évszám látható. A kör alakú mezők alatt gyöngysormotívum fut körbe. Fölötte, a kör alakú mezők mellett talpas vázából kinövő szegfűcsokor látható, mellettük, a két fül alatt életfa ábrázolás. A kör alakú mezők fölött, a kantán körbehaladó felirat olvasható: „A. H. Szoboszlaji.SzenT. Eklésija Sz mára. Készült| Zsoldi István”

A Zsoldi István név az évszámot tartalmazó kör alakú mező két oldalára került, majdnem az évszámmal egyvonalba. A „Számára” felirat első „á” betűje letört, csak az ékezte maradt épen. A felirat fölött leveles ág fut körbe. Ugyanilyen leveles ág van a két fülön is. A gömbölyded kanta keskeny nyakán egy vékony vízszintes sáv fut körbe. A vízszintes barázdákkal ékes szája mindkét oldalon rendelkezik kihegyesedő kiöntővel. A máz néhol lepopt, repedezett, hiányos. A kanta alján egy kör alakú lyuk van, mely nem pontosan középre került.

Üveg úrasztali edények

Fedeles szecessziós üvegkancsó

A kancsót aranszínű kontúrfestékekkel festett motívumok díszítik, apró leveles ágakon három szirmú virágok találhatók, melyek belsejét a kontúrétól eltérő arany festék díszíti. A festék néhol megkopott. Az üvegfe-

lületen ezeken túl szecessziós vonalmin-tát és arany kontúrozóval festett pontokat találunk. A fém csuklósfedél a fülnél kapcsolódik az üveg részekhez. A tető szecessziós díszekkel, inda és levélmotívumokkal gazdagon díszített. A billentő gazdagon kiképzett természetes szőlőlevél. Méretei: Magassága 45 cm, szájának átmérője 8,2 cm, talpuk átmérője 16 cm, szélessége a kiöntővel és füllel együtt 17,5 cm.

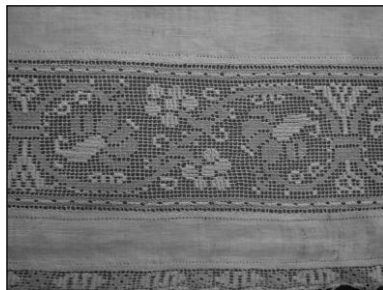

Textiliák

Az általam föllet, megvizsgált darabokon túl, egy 1763-as összeírásra és egy nem túl régi kéziratos leltár adatára is hivatkozom. A megvizsgált tárgyak és írott anyagok egybevetése, az utóbbiak gyakori pontatlan megfogalmazásai miatt nehézkes volt. Az 1763-as összeírás darabjai 2 kivételtől eltekintve, feltehetőleg elvesztek.

Recehímzésű úrasztali terítő, 1614

Gyülekezetünk legrégebbi terítője Császi Mártonné, Mátyus Zsuzsanna adománya. A terítő recéinek nyers színű fonálból készült hálóján selyemszállal kivarrott stilizált növényi ornamentika látható: hullámos száron fehér és sárga virágok. A recemunka körbeveszi a terítőt és három párhuzamos sávban ismétlődik a belső felületen. A recén kívül, a szegélyre került a felirat: „CSÁSZI MÁRTONNÉ MÁTYUS SUSANNA ANNNO DOMINI 1614. Az egyszerűen nemes kézimunka a magyar történeti textilek közé tartozik. Sárga és fehér selyemfonállal hímzett. A terítőn restaurálás nyomai figyelhetők meg, feltehetően pótlásokkal toldották ki, és a terítő fonákára egy áttetsző anyagot varrtak, hogy erősítse azt. A szegélyen végigfutó csipke egy szakaszon hiányzik. A terítő tartalmaz egy 36-os számot és egy F. 1979. 1 B leltári számot. A terítő méreteit a Haj-

dúszoboszló monográfia tévesen közli 160 x 140 cm-esnek.¹⁷ Valóságos mérete: 128 x 150 cm.

Patyolat úrasztali erítő, 1758

A méltán híressé vált terítő négy sarkában kerek „csigás” díszítmény látható, mely kiindulópontja felé visszakanyarodó, szára végén gránátalmaszerű dísz és levelek. A két sarokdíszítmény között, középen elhelyezkedő kisebb virág és levél a sarokmegoldást ismétli egyszerűsödött formában. A széleket arany vertcsipke keretezi. A terítő közepén a nyitott könyvön nyugvó Agnus Dei (Isten Báránya) ábrázolás látható, körülötte három koncentrikus körben felirat: „E Kesz. A N. Szob- Sz. Ekl: lévő Úr Asztala ékességére szentelte Császi Tar Anna 1758 eszt.”¹⁸ A felirat folytatása: „Itt van az életnek ama helye, melyben aki hisz, él örökké. János 6. 48, 51. Mindnyájan, kik szomjúhoztok, jöjjetek e vizekre. Ésa 55. 1.”¹⁹ A terítő felirata és díszítményei skófiummal, vagyis arny fémszállal készült. A sarkokban elhelyezett csigás díszítmény igen gyakori, számos változata él megynkben, de észak-magyarországi és erdélyi kapcsolódási pontok is vannak. A hajdúszoboszlói terítő legközelebbi rokonságban egy ismeretlen lelőhelyű, a Déri Múzeumban őrzött darabbal és az 1763 előtt készült tépei úrasztali terítővel áll, ami azonban más öltéstechnikái-

¹⁷ SZ. KÜRTI 1975: 648.

¹⁸ SZ. KÜRTI 1975: 649.

¹⁹ P. SZALAY 2000: 41.

val, illetve nem skófiummal, hanem más fonalak alkalmazásával készült. Idesorolható továbbá az 1737-es derecskei és az 1757-es debreceni úrasztali terítő, bár ezek távolabbi rokonságról árulkodnak.²⁰ P. Szalay Emőke kimutatta, hogy megyénkben található díszítményváltozatok mind megtalálhatóak Debrecenben. Vagyis Debrecen jelentősége és a térségben betöltött szerepe újra alátámasztást nyert. 1991-ben a fenti terítő alapján készült el az a bordó hímme, arany skófiummal varrott 115 x 111,5 cm-es úrasztali terítő, melynek ornamensei teljesen megegyeznek az 1753-as terítőjével. Az Agnus Dei ábrázolás alatt és fölött két évszámot találunk. Felül az 1758-as, alul pedig az 1991-es évszámot találjuk. A szegélyeken gyári csipke van, amin a bordó fonál átmosott színe is észrevehető. A kleodimok tisztításával, rendben tartásával foglalkozó gyülekezeti tagunk szerint a terítőt a népművészet mestere, Radácsi Piroska készítette.

Az évszázadok folyamán elveszett textilek

Egy 1763-as Debrecenben történt összesírásban találjuk a következő textileket, melynek számos darabja ma már nincs meg.

- „Egy abrosz fehér selyem hímme varrott Jósa Lőrincz özvegye, Sándor Kata ajándéka 1658.” Makai László ezt a terítőt annak kapcsán említi, hogy az új prédikátor Váczi P. István hatására adományozták egy kenyérszító tállal együtt.²¹
- „más fehér sáhos abrosz,
- harmadik aranyos csipkés keszkenő, melyet Császi Tar Anna ajándékozott 1758-ban.
- ehhez hasonló arany csipkés keszkenő T. Csanády Sámuel Kapitány úr hites társa Diószegi Mária asszony ajándéka. 1735. (K)
- egy abrosz török hímme varrott

²⁰ P. SZALAY 2000

²¹ MAKKAI 1975: 519. – Ez a kenyérszító tányér nem azonos a fentebb már említettel, mivel az 1639-ben készült.

- *hét arannyal varrott hímes keszkenők*
- *ismét négy fehér csipkés abroszok”*²²

Egyéb textilek

Az alábbi tételek egy kézíratos leltárból származnak, melyekhez amennyiben sikerült megtalálni és beazonosítani a tárgyat, tárgyleírást kapcsolunk.

Terítő a keresztelő medencére

A 136 cm átmérőjű tüllcsipke terítő közepén egy 56 cm átmérőjű finom betét van, madeirahímzéssel, virágos szőlőfürtös ornamentikával. A csipkét szőlőfürtök, szőlőlevelek, liliomok díszítik. Egy indával keretezett felületen felírat található: *Készítette Beke Zsuzsanna MDCCCLXII.* A terítő széle cakkozott, melyen apró rojtok vannak. A terítő 1862-ből származik.

Zöldbársony terítő (valószínűleg a szószékfeljáróra)

Aranyszálas szegélyének és 7 cm-es fémszálból sodort rojtjainak, valamint a bársony anyagának kivitele megegyezik az alábbi úrasztali terítőjével. Bélése azonban, annál világosabb sárga anyag. A belső szélén rajzszögek és szögek nyomai vannak (lyukak és rozsdafoltok). A terítőn egy kb. 12-15 cm-es sávban végig kopás és a használat során keletkezett szennyeződés van. (A szószék feljáró korlátjának a nyoma.) Mérete: 38,5 x 399,5cm.

A zöldbársony szószékterítőről való városcímer

Az egykori szószékterítőre Szoboszló címerét hímezték. Márton Gábor polgármester készítette fiatalon meghalt lánya emlékére. Mára csak a

²² P. SZALAY 2000: 40. – Császi Mártonné Mátyus Zsuzsanna kiemelkedő szépségű 1614-es recehímzésű abrosza, nem tudni miért, de nem szerepel az 1763-as összeírásban.

terítőn lévő címer maradt meg. A címerpajzsban a hajdúkat jelképező párduc vértess lovassal küzd. Mindketten zöld mezőn állnak, a háttér színe törtfehér. A sisakforgó koronáján a győzedelmes párduc mellső mancsában tartja a vértestől zsákmányolt pajzsot és zászlót. A címerpajzs keretezése, a sisak és a korona kontúrjai, valamint a párduc szablyája, a vértess kardja és kardhüvelye ezüstös grafitzürkék, alátéttel kiemelték. A címer lobogója kék-okker és vörös-szürke. A koronát arany színű fonállal hímezték, fehér-bordó üvegkövekkel ékesítették. A hímzés részletgazdag, ebben és árnyalatnyi finom átmeneteiben az alábbiakban bemutatandó zöldbársony úrasztali terítővel mutat rokonságot. A hímzés szálai néhol a kopás miatt kibomlottak. A címerpajzs és a címerpajzs lobogója közötti területen ugyanaz a zöldbársony anyag látszik, mint a zöldbársony úrasztali terítőn. Az egykori szószékterítőből, a Jenei Gábor-féle garnitúra készítése során kivágták és a Jenei-féle szószékterítőre varrták rá. A címer mérete 62 x 50 cm.

Zöld bársony úrasztali terítő

Közepén hatalmas kehely van, melyet valamilyen kemény alátét emel ki, a kehely peremére vörös és zöld, illetve kék üveggyöngyöket varrtak. Az üveggyöngyök hiányosak, a vöröseket három ízben hímzéssel pótolták. A kuppája arany színű, pereme és bordázata grafitzürke, a talp és a szár ugyancsak grafitzürke. A kehely fölött alátéttel ugyancsak megemelt grafitzürkével hímzett felirat olvasható: „*Mindig mindenben Isten van velünk.*” A kehely alatt szőlőlevél és szőlőfürt látható, melyből szőlőlevelekkel, apró fürtökkel ékes búzakoszorú indul ki, ami fölfut a kehely mellé. A központi szőlőfürt alatt, alátéttel kiemelt grafitzürke 1937-es évszám látható. A sarkokra egy-egy kisebb szőlőfürtöt hímezték szőlőlevelekkel és búzakalászokkal. A terítő hímzése finom, színárnyalatokban, finom átmenetekben gazdag, bár a kehely kiképzése egyszerűbb. A hím-

zett kalászbokból a búzaszemek egy-két kivételtől eltekintve kiperegtek. A megmaradt szemek alátéttel kiemelték, grafit-szürkék, a kalász szárai arany színűek. A terítőn arany szálak keskeny szegély fut végig, ezen fémzárral sodort 9,5 cm-es rojtozás van. A szegély egy szakaszon hiányzik, máshol elvált a bársonytól, ugyancsak máshol zöld

fonállal durván rögzítették. A rojtozás ugyancsak hiányos. A terítő néhol pecsét és kopás nyomai láthatóak a hímzéseken. A terítő mögé narancssárga bélésanyagot varrtak. Márton Gábor²³ polgármester és felesége ajándéka. Mérete: 147 x 147 cm. A kéziratos leltárban megadott méret: 127 cm x 127 cm téves. Az adomány feliratából és az adományozás körülményeiből itt a donáció valláslelektani hátterét is megsejthetjük: valószínűleg haláleseten (az adományozó lányának halálán) túlmutató megbékélés húzódnak meg mögötte.

Fekete szövet gyászterítők

A szószékre, úrasztalára, Mózeszékre adományozottakat a Huszti család készítette. Az úrasztal körüli terítő a Beke család ajándéka. Dr. Bánszegi Lászlóné visszaemlékezésében a Huszti családon kívül másik adományozóként Hodos Erzsébetről beszélt. Elmondása alapján Hodos Erzsébet adminisztrátor volt a lelkészi hivatalban. Az adományozást körülbelül az 1950-es, illetve az 1970-es évekre teszi. A gyászterítőket rendszerint nagypénteken, halottak napján és óévbúcsúztatáskor használják. Mindig az éppen használatos garnitúrára teszik.

Gyászterítő a szószék korlátjára

Két részből varrták össze. Felső részére fém karikákat varrtak a rögzíthetőség céljából. Az egyik ilyen karika hiányzik. Szélén 7 cm-es fekete rojt fut végig. A terítő egyik végén, a fonákán egy fekete gomb található. Mérete 167 x 40 cm.

²³ Dr. Márton Gábor, Hajdúszoboszló polgármestere (1929-1944). A gyülekezet aktív tagja volt, minden vasárnap ott ül a szószékkal szemben. Két lánya a debreceni református Dóczi Gimnáziumba járt.

Gyászterítő a szószerék és szószerékfeljáró korlátjára

Két darabból varrták össze. A rögzítést fém karikák és a terítő fonákán, az egyik vége felől elhelyezett fekete gomb segíti. A terítő alján 7 cm-es fekete rojt található. Mérete: 416 x 42 cm.

Fekete szövet gyászterítő az Úrasztalára

Mérete: 156 x 156 cm.

Gyászterítő vékonyabb szövetből a korlátra

A terítőt több darabból varrták össze. Kiképzése az úrasztala körüli korlát sarkához igazodik. A sarkoknál hasíték van a korlát díszítő faragott gombok számára. A terítőn 7 cm-es fekete rojt van. Egyik végén két fekete gomb található. A korláthoz való rögzítést hosszú fekete szalagok segítik. Mérete: 920 cm x 41cm

Fekete szövet kerek gyászterítő

A terítő a szószerék előtt lévő kisasztalra készült. Anyaga eltérő mindkét előző fekete szövet terítőtől. Két részből varrták össze. Pereme 3 cm-es sávban visszahajtott, beszegett. Mérete 222,5 x 319 cm.

A Mózesszerék gyászterítője feltehetőleg elveszett. Néhány éve, mint gyülekezeti tagnak nekem is feltűnt a hiánya a nagypénteki, illetve halottak napi istentiszteleteken, sőt ilyenkor gyakran a bordó bársonyterítőt hagyják fenn a Mózesszeréken.

Gyászterítő a szószerék mellvédjére

Több darabból varrták össze. Szerkezetileg két részből áll, a mellvéd elé lógó, téglalap alakú részből, és a mellvéd tetején lévő bibliatartóra húzható, annak formájához igazodó részből. Ez utóbbi részén 2 fém karika segíti a rögzítést. A mellvéd elé lógó részt a két felső sarokba varrt, fekete cérnából kiképzett „gomblyuk” segítségével lehet rögzíteni. A mellvéd elé lógó rész alján 7 cm-es fekete rojt van. A terítő mérete: 96,5 x 157,5 cm.

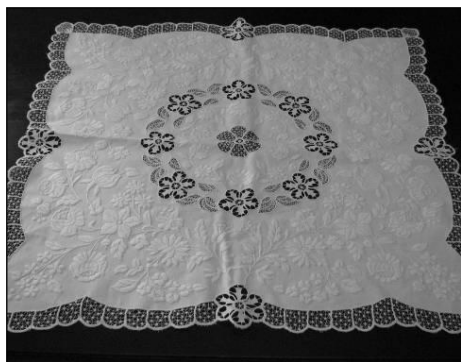
Az úrvacsoraosztáshoz jelenleg is használatos terítő

Cakkozott szélű, madeirás, fehérrel hímzett, kalocsai hímzéssel díszített terítő, mely a két rövidebb oldalon toldást tartalmaz. A sarkokban lévő írágdísz mandula alakú madeira-hímzéssel határolt mezők kapcsolják össze. Ezekben a mezőkben

ugyancsak virágdísz látható. A hosszanti oldalak középső mezője kör alakú. A terítőn 2 db négycsúcsú csillag alakú mező található virágdíszszel. A csillagok közé középre nagyméretű kelyhet hímeztek. A terítő felirata „Kunkli Péter és felesége Németh Margit 1988 évben.” Mérete 143 x 180 cm.

Fehér napszövet terítő

A terítő lapos és lyukacsos hímzéssel készült. Mérete: 88 x 88cm. Kunkli Péter és felesége ajándéka. 1991.

Kalocsai hímzésű terítő az úrvacsoraosztáshoz

Gazdag, fehér kalocsai hímzésű, cakkozott szegélyű, riselt. Méretek: 77,5 x 71 cm. Az úrvacsoraosztáskor erre teszik a felszelt kenyerekből magasra rakott 1909-es ezüst tálat. A terítő sarkait ennek a tetejére ráhajtják, és egy gombostűvel megtűzik.

Garnitúra úrvacsoraosztáshoz

A garnitúrából csak a korlátra való terítő találtam meg. Ez fehér vászon, fehér lapos hímzéssel varrva. A kéziratot leltár szerint Hódos Gézané Márton Lída ajándéka. A kéziratot leltár szövege azonban megtévesztő. A terítőt valójában Hunor Józsefné Hódos Erzsébet készítette édesanyja Hódos Gézané Márton Lída emlékére. A terítő 179,5 x 51,5 cm nagyságú, cakkozott, madeirával hímzett kalocsai hímzésű. Oldalán toldás van,

melynek madeirája és hímzése eltérő (a Kunkli-féle terítővel egyezik meg). A korlát sarkainak díszítménye miatt a terítő végén van egy-egy lyuk. Mivel a terítő összement (a toldásra is ezért volt szükség), ezért a toldásnál van egy-egy hasíték a sarokrész számára. A terítőn 3 szalagpár van, amivel a korláthoz lehet erősíteni.

Fehér vászonterítő a korlátra

Az előzővel megegyező cakkozású, hímzésű és madeirájú terítő, melynek mérete 133,5 x 49,5 cm. Ezen – ellentétben az előzőekkel – 4 szalagpár van.

Fehér vászonterítő a korlátra

A korlát elejére egy 310 x 52,5 cm-es terítő kerül, amely ugyancsak kalocsai hímzéssel, cakkozással és madeira hímzéssel díszített. A terítő felirata: Hódos G-né Márton Lídia 1892-1981. A terítő toldott, ugyancsak a Kunkli-féle terítóből. A korláthoz való rögzítés 4 szalagpárral történik. A terítőn parafin folt, és valószínűleg egy gyertyagyújtással okozott, kis méretű égett lyuk van. A terítő 2 végén ugyancsak lyukak vannak a korlát sarkainak díszítményei számára, valamint az összement terítő toldásánál itt is egy hasíték van.

Fehér napszövet terítő a korlátra

Úrasztal körüli korlátra fehér napszövet terítő, fehér lapos hímzéssel. Hunor Józsefné ajándéka, 1981. Úgy, mint a fönt bemutatott terítőt, ezt is férje emlékére készítette.

Kalocsai hímzésű terítő a korlátra

Fehér kalocsai hímzéssel mértéktartóan hímzett, cakkozással, madeira hímzéssel díszített terítő, mely végig ér a korlát három oldalán. Szabását a korlát sarkainak hajlatához igazították. Az összement terítő egyik oldalánál a lyukat arrébb varrták, a régi lyuk helyét befoldozták. A korlátra való erősítést szalagpárok segítik. A terítő felirata: Hunor József/né/ 1981. Mérete: 42 x 602 cm.

Terítő a korlát ajtajára

A fenti terítőhöz tartozik a korlát ajtajának két terítője. Az egyik 41,5 x 129,5 cm-es. Az ajtó sarkának helyénél egy 19 cm-es hasítékot találunk, a hasíték oldalán két szalaggal. A szegélyen ezen kívül két helyen találunk szalagpárokat. A másik terítő 36 x 137 cm-es. Az ajtó sarkának helyénél itt 14 cm-es hasíték van. A hasíték hátoldalán itt is két szalaggal, szegélyen két szalagpárral.

Ugyancsak ehhez a garnitúrához tartozik a szószékkel szembeni oldalra szánt terítő, mértéktartó kalocsai hímzéssel, cakkozással, madeirával. A terítő mérete 125 x 39,8 cm. Az odaerősítést két szalagpár szolgálja.

Az úrvacsorai terítőket az éppen használatos garnitúrák fölé tesszük. Közepére a szecessziós üvegkancsó kerül. A kancsó elé, a gyülekezett felől, az 1909-es ezüstitál kerül a magasra rakott kenyerekkel, terítővel letakarva. A kancsó mögött, /a lelkész felől/ az 1639-es kenyérosztó tál van. Két oldalra a kelyheket tesszük, így a hólyagos kelyhek másolatait, és a 2000-2001-es kelyheket, tányérjaikon kereszt alakba rakott kenyérdarabokkal.

Úrasztali terítő

A terítő száلكihúzásos, geometrikus és virágmintás (gránátalma-rózsa motívumok) nagyméretű csipkedísszel. Szélén 5 cm széles visszahajtott, azsúros szegély. Sarkában feliratot találunk: „*Németh Gizella ajándéka 1947.*” A terítőn egy 46-os szám található.

Falvédő

A kéziratos leltárból: „Kis terítő kendervászomból fekete-fehér hímzéssel 55x88 cm Felirata: Erős várunk nekünk az Isten” Ez feltehetőleg egy falvédő. (A „fekete-fehér hímzés” téves megjelölés, a hímzés fekete.) Kézzel hímzett munka. A szegélyen kb. 3 cm-es sávot elhatárol a naiv megfogalmazású cakkos hímzés. Felülete egy helyen kilyukadt. A falvédőn egy 56-os sorszám van, ami nem azonos a kéziratos leltár sorszámával.

Világos barna – fekete terítő, rózsadíszítéssel

Szegélyén ugyanolyan színű és anyagú csipke és rojt található.

Terítő fekete alapon, aranyszínű beszövött mintával

A terítő fekete, sárga szövet. A széleken nagyméretű rózsadíszítés és 6 cm-es fekete sárga rojtozás van. Belső díszítményeken keretbe foglalt virágzó ágak, és rózsaminta található. A terítő teljes mérete 155 x 143 cm. Ez esetleg egy selymekendő.

2 db házivászon terítő

Közepén széles csipke található. A terítőket piros sávok díszítik. 2-2 szélük szakadt, kirojtolódott. Valószínűleg a két darab egy terítő lehetett. Eredetileg, két szélén rojt volt, közepén elvágták. Az egyik darab kopottabb. A tárgyakra eredetileg az úrvacsorai kenyeret tették rá, és takarták be vele (az úrvacsoraosztást megelőző napon).

Fehér vászonterítő madeira kézimunkával

A terítő széle cakkozott, szőlőfürtös madeirahímzéssel díszített. A rövidebb széleknél 2-2 durván rávarrt szalag látható, mellyel valaminek a mellvédjére kötözhatték. (Talán régen komódterítő lehetett). A terítő rövidebb oldalainak közelében egy-egy naiv kezdetleges kivitelű nagy szírmű virágminta van. (Talán gyermekmunka). A terítő aljának „Juliska” felirata művesen hímzett. Az anyag felületén sárgás pecsétek nyomai. Az egyik rövidebb oldalon a madeirahímzésnél kiszakadt. Mérete a kéziratok szerint 120 x 80 cm.

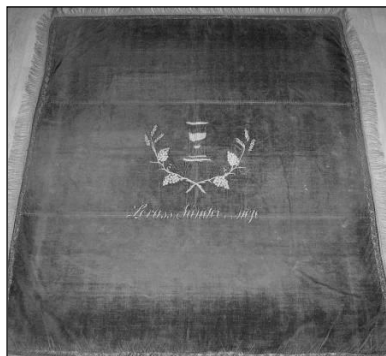
Búzakalászos, szőlőfürtös kézzel hímzett úrasztali terítő

A terítő közepén aranyszínű nagyméretű kehely, alatta narancssárga szalaggal átfogott, zöld levelű érett búzakarászok. A széleken bordó szőlőfürtök, zöld szőlőlevelekkel és sárga színű, narancssárga levelű búzakarászok vannak. Alján sárga felirat: „*adományozta Palczert András és neje Lajter Mária 1939*”. A széleken kb. 10 cm széles fehér függönyrojt van. Anyaga házivászon. Dr. Bánszegi Lászlóné szerint az úrasztali terítőt a házaspár az újkönyérkor tartott istentiszteletekre készítette.

Bordó bársony úrasztali terítő

A terítő közepén sárga fonallal hímzett kehely, melynek néhol talán csak a kontúrjai lettek kihímezve. A kehely alatt szőlőfürtökből és búzakaralás-

szokból álló koszorú hajlik fel a kehely két oldalára. A koszorú motívumai sárga fonallal hímzettek, erősen megkopottak és hiányosak. A koszorú alatt a donátorok nevét találjuk: „*Lovas Sándor és neje*” A terítőt három darabból varrták össze, felülete a használat során erősen megkopott. Szélére arany színű fonálból készült csipkét varrtak. Legkívülre pedig arany színű szegélyt és ebből kiinduló vékony szálú, 7 cm hosszú rojtot. Rojtozása kopott, azt két helyen sárga, illetve fekete fonállal

másodlagosan odavarrták a szegélyhez. Egy helyen teljesen hiányzik a szegély, illetve a rojt. A terítő alá világos lila bélést varrtak. Mérete: 159 x 184 cm. A kéziratos leltárban megadott méret a fentivel nem egyezik meg, a terítő feliratát pedig a Lovas Sándorék által adományozott szószékterítő hatására, azzal megegyezőnek tünteti fel.

Bordóbársony terítő a szószékre

A tárgy közepe táján (attól 130 cm távolságra) felirat olvasható: „*Készítették | Lovas Sándor neje | Szilágyi Zsuzsánna | 1911*” A terítő alján arany fonálból készült csipke van, amely megegyezik a fönti, Lovas Sándor-féle úrasztali terítőn lévővel. Legalul pedig ezen a terítőn is arany színű szegély van, ill. az abból kiinduló, 7,5 cm hosszú rojt. A terítő felületén kopás nyomai láthatóak. A szószékfeljáró korlátjának peremére eső résznél, a sok érintéstől teljesen lekopott a bársonyréteg. A felirat fölött, jól kirajzolódnak a szószéken lévő bibliatartó, illetve a szószék peremének sarkai, élei itt ugyanis még inkább kikoptak, és lyukadások nyomai láthatók. Kopás figyelhető meg az íves szószékfeljáró formája okozta redőknél is. Bár a terítő kopottabb, mint a fönt bemutatott, a hozzá tartozó úrasztali terítő, és a rajta lévő csipke sokkal jobb állapotban van. (Talán ezt kevesebbszer mozgathatták, ill. tisztították.) A rögzítést apró bordó szalagok, ill. hurkok segítették. Mérete 66 x 635 cm. A kéziratos leltárban megadott méreteknél, ebben az esetben is van minimális eltérés. A

leltár alapján kiderül, hogy sokáig az itt bemutatott terítőt „karzatfutónak” gondolták, a „szószék” feliratot utólag írták a „karzat” szó fölé.

Bordóbársony úrasztali terítő

Hímzései puha fénylő színű fonalból készültek, a bársonyfelületből erősen kidomborodnak. A terítő közepén sárga színű stilizált kancsó látható, alatta az 1915-ös évszám, melynek közepéből kettéágazó leveles ág nő ki, koszorút képezve a kancsó két oldalán. Az évszám alatt, a kancsóval megegyező sárga színű gazdag rajzolatú, azonban nehezen megfigyelhető monogram van. A terítő sarkaiban nagyméretű búzavirág csokrok

vannak, melyeket sárga szalag tart egyben. A virágszirmokhoz sötét és világoskék színeket, míg a levelekhez olajzöld és sárgászöld fonalat használtak. A búzavirág csokrok között, az oldalak felénél pipacsokat hímeztek a terítőbe, melyekhez élénkpiros, a levelekhez pedig világoszöld fonalat használtak. A terítőt három darabból varrták össze, szélein aranszállal készült szegély és belőle kiinduló aranszálakból álló 6 cm hosszú rojtozás van. A terítő erősen kopott, pecsétetes. Mögé bordó anyagot varrtak. Mérete: 150 x 157cm

Lilabársony szószékterítő

Sarkai lekerekítettek. Szélén vastag szálú 9,5 cm-es aranszínű rojt van. A terítő két anyagból áll. A varrat közelében (attól 2,5 cm-re), ugyancsak rojtozás van, ami a szószéken lévő bibiliatartó belső pereméről lógott le előre és hátra, így a mellvédből csak nagyon keveset takar. Kopások, szennyeződések nem láthatók rajta. Bélése okkersárga. Mérete 109 x 91 cm. A méret itt sem egyezik meg a kéziratos leltárban lévővel.

Bordó bársony úrasztali terítő

Hímzései sötétsárgák, közepén gazdagon hímzett sötétsárga, okker és világosbarna színekből álló kehely. Fölötte és alatta ívesen elhelyezve felirat olvasható: „Oh békességnek Istene| Lelküinknek Atyja s mindene.”

A terítő sarkaiban szőlő és búzaka-lás található. A terítő alján a doná-torok neve és az adományozás éve: „Jenei Gábor és neje 1974.” A terítő bélése okkersárga, 3cm-es rojtjai aranyozott szálakból készültek, és ugyanolyan anyagú keskeny szegélyből indulnak ki. A terítő felületén néhol pecsétek nyomai láthatóak. Mérete: 134 x 134 cm. A kéziratoss leltár pontatlanul közli a felirat szövegét és a közölt méret kapcsán is van egy kis eltérés.

Bordó bársony szószékterítő a város címerével

Jenei Gábor és neje 1974-es adománya. Közepére Dr. Márton Gábor pol-gármester úr zöldbársony szószék-terítőjének címerét varrták. A terítő felső részén a rögzítést szolgáló hét fémkarikát találunk. A terítő alja három ívre tagolódik és 4cm-es aranyszínű rojtozás díszíti. Felü-le-tén, néhány helyen kopások nyomai láthatóak. Alatta sárgásbarna bélés-anyag van. A szószékterítő hajtásá-ból ítélve 76 cm mélyen lógott a szószék mellvédje elé. A terítő mé-retei: 88 x 95cm.

Napszövet terítő garnitúra

A garnitúra szószékre, úrasztalára, az úrasztal körüli korlátra, és a keresz-telő medencére való terítőkből áll. Gépi hímzése fehér, kék és ezüstsínű fonallal készült, hullámzó leveles indákat ábrázol. A terítő „rojtjai ezüst-színűek”. A korláton lévő terítő felirata: *A szeretet soha el nem fogy. 1 Kor. 13: 8* Az úrasztalterítő közepén lévő körben a felirat: *Az Úr énne-kem őrző pásztorom 23. Zsoltár.* A felirat nem ér végig a körön, a hiány-zó területen ugyancsak hímzett leveles indákat találunk. A garnitúra Papp

Vilmos gazdasági gondnok és felesége ajándéka. A terítő húsvétől újkenyérig van az úrasztalán.

Fehér selyemterítő

A város himzett címerével a szószék mellvédjére való. M. Tóth Bálintné készítette, hogy teljessé tegye az előbbi garnitúrát. (A címer mosáskor levehető a selyemről.)

Krémszínű garnitúra

Gépi hímzéssel Takács Tamás és felesége Bojtor Emese lelkipásztorok ajándéka. A garnitúrát Miskolcon készítették ugyanúgy, mint a Papp Vilmosékét. A garnitúra újkenyértől adventig van az úrasztalán. Újkenyér alkalmával széles nemzeti szín szalaggal ellátott búzakoszorú kerül a terítő közepére. Úrvacsorás istentiszteletkor a fehér vászon úrvacsorai terítőket (a korlátra) a garnitúra fölé teszik, ugyanúgy a garnitúra fölé kerülnek a gyászterítők is (halottak napján).

Vörös bársony garnitúra

Úrasztalára, korlátra, keresztelő medencére M Tóth Bálintné ajándéka, 1999.

Vörösbársony szószékterítő a szószék mellvédjére

A terítő közepén 60 x 45,5 cm-es városcímer látható. A címer hímzése arra utal, hogy a Márton Gábor féle himzett városcímerről másolhatták. A másolat hímzése, árnyalatainak gazdagsága, rajzának finomsága, elmarad mögötte. A grafítszürke kontúrok helyett itt fénylő ezüstsínt találunk. A hímzések alatt merevítés sehol sincs. A korona alatt aranyfonállal körbehímzett fehér és vörös ékkövek és ezüstköntürozás díszíti. A terítő alja itt is háromkaréjos, alján aranyszínű fonálból készült szegély és 9,5 cm hosszú rojtozás van. Méret 122 x 92 cm. Az adományozó előtt szá-

mos példa volt. Visszaemlékezésében hivatkozott Márton Gáborék (1937), Jenei Gáborék (1974) és Papp Vilmosék (1990-es évek) adományaira. Kicsinyellte a meglévő (1974-es) szószékterítő rojtjait. „*Olyan kis pici rojtot csináltatott, mint a mostani ezeken a fehér terítőkön van. Hát nem szép az, ha nem nagy rojtja van ... eszembe jutott, na én csináltatok, úgyis volt pénzem, hát mire, kinek hagyjam, kinek adjam már akkor ... az uram nem volt meg, ... azt hiszem, ide (az Anna Idősek Otthonába) nem igen költöztem még be... A bársonyt Németországból hozták, és csak annyit, amennyi kellett... akkor kikötöttem, hogy rojtot nagyot tegyenek rá...*” A garnitúra készítésének motivációjáról egy későbbi alkalommal megtudtam, hogy férje emlékére készítette. A garnitúrán lévő leveles rozettát Csíszárné Pinczés Mária építészmérnök, a gyülekezet tagja tervezte, alapul véve a szószéken, illetve a templomban lévő fafaragványokat. A rozettákat, illetve a feliratokat sárga fonállal hímezték. A garnitúra ugyancsak Miskolcon készült, de más mesternél. A garnitúra adventtől húsvétig van az úrasztalán. Erre a terítőre kerül az adventi koszorú, szenteste a karácsonyfa, a gyermekeknek szánt ajándécsomagokkal. 2006 szeptember 2-án, a hajdúk városunkba telepítésének 400 éves évfordulóján, Bocskai István eredeti adománylevele került a garnitúra fölé. Úrvacsorakor a fehér vászonterítők a garnitúrára kerülnek, nagypénteken a fekete gyászterítő alatt, ugyancsak ott a garnitúra.

6 db fehér batiszterítő

A terítők szélei beszegettek. A szegések kissé egyenetlenek. A szélek közelében fehér selyemfonálból 4 db négyszirmú virágminta van. A terítőt úrvacsoraosztáskor a kelyhek alá teszik. Görög Mária Hajdúszoboszlón készítette őket, és adományozta a gyülekezetnek, úgymint az alábbi 2 batiszterítőt is. A terítők átmérője 23 cm.

Fehér batiszterítő

A terítő széle beszegett, rajta 9 db négyszirmú fehér selyemmel hímzett virágdísz van. A szélek közvetlen közelében 4 virág van, kissé arrébb és beljebb ismét 4, középen pedig 1. A középen lévő virágot leszámítva, a minták egy négyzetet alkotnak, ami a középső virággal 4 részre tagolódik. A terítő a szecessziós üvegkancsó alá kerül az úrasztala közepére. Átmérője kb. 32,7 cm (nem teljesen szabályos kör).

Fehér batiszterítő

Szegése megegyezik az előző terítőkével. 4 db fehér selyemfonallal hímzett négyszirmú virág van rajta, négyzetet alkotva, a szélekhez nem pontosan igazodva. A terítő a kenyeres tál, illetve a kancsó alá kerülhet, de nem mindig használják. Átmérője 28,5 – 30 cm (nem szabályos kör alakú).

Fehér vászonterítő

A terítő szélét géppel szegték be, sarkait lekerekítették. A sarkoknál 3 nagy tulipánból, virágokból, levelekből álló fehérrel hímzett ornamentika van. Nagysága 42,5 x 42 cm. Hollandiai adományból származik, használatban a tárgy vizsgálatakor (2006. augusztus 24-én) még nem volt, valószínű, az 1639-es tányér alá kerül, vagy beteg úrvacsoraosztáskor a kehely alá.

2 db rózsás damasztterítő

Az úrvacsoraosztáskor a kelyheket törlik vele, beteg úrvacsoraosztáskor a kehely alá kerülhet, valamint úrvacsoraosztáskor a korlát ajtajára tehetik. Nagysága 45 x 43,5 cm. Valószínűleg hollandiai adományból származik.

2 db fehér damasztterítő

A terítő sávós-kockás mintával díszített. Funkciója megegyezik a fönti damasztterítőjével. (Talán hollandiai adományozásból származik ez is.)

Fehér batiszt keresztelőkendő

A terítő eredetileg díszsebkendő. Kereszteléskor használják, a gyermek feje alá tartják, ha a keresztelő tálat nem viszik a gyermekhez, illetve a megkeresztelt gyermek fejét törlik meg vele. A kendőt gépi csipke és madeira keretezi, egyik sarkában madeirahímzésű, geometrikus kivitelű, 3 virágból álló, fehér fonallal hímzett ornamentika díszíti. Mérete 29,5 x 29,5 cm.

2 db fehér batiszt keresztelő kendő

A kendő eredetileg díszsebkendő volt. Kereszteléskor, illetve úrvacsoraosztáskor használják. Úrvacsoraosztáskor a kelyhek szélét törlik meg vele. Szélén cakkozott madeira díszítés, egyik sarkán fehér geometrikus

madeirahímzéssel kombinált hímzett virágornamentika van. Hímzésének jellege megegyezik a fönti kendő hímzésével, bár anyaga kissé vastagabb, és a cakkozás miatt a madeirán nincs csipke. Nagysága 24,7 x 24,2 cm. Valószínűleg holland adományból származik.

Áttetsző, fehér batiszt keresztelő kendő

A tárgy eredetileg díszszebkendő volt. Kereszteléskor használják. Szélén gépi csipke található, közepe táján apró lyuk van. Nagysága 32 x 35 cm. Valószínűleg hollandok ruhaadományából származik.

Fehér damaszt kendő

A kendő széle beszegett, ehhez cakkozott gépi hímzéses szegély kapcsolódik. Mérete 26,5 x 29 cm. Úrvacsoraosztáskor használják. (Talán ez is holland adományból származik.)

Fehér vászonterítő

A terítő széle hímzett, cakkozott. A szélek közelében 4 db fehér fonállal hímzett, aranszállal kontúrozott rózsaminta van. Az 1639-es ezüstitálba terítik, ami fölött a lelkész az ágendát mondja, és amiből az úrvacsorát osztja. Eerre a kendőre kerül a felszeletelt úrvacsorai kenyér.

A kéziratos leltárban nem szereplő textilek

Az alábbi textilek nem szerepeltek a fent hivatkozott leltárban, de megtalálhatók az egyházközség textiljei között:

- Gyári hímzésű tarkaterítő, bordó, kék, zöld, sárga motívumokkal. Széle fehér fonállal beszegett, amin 9 cm-es rojtozást alkalmaztak. Mérete 97 x 100 cm.
- Sávozott barna bársonyterítő. A terítő közepén két párhuzamos elszíneződött sáv látható. Ez az elszíneződés a túloldalon a sárgásbarna bélés anyagán is látszik. A terítő felső szélén szögverések nyomai vannak. Alul 5,5 cm-es rojtozással rendelkezik. A terítő feltételezésem szerint a mőzesszék hátlapján lehetett. Mérete 67 x 184 cm. A terítő a kéziratos leltárban nem szerepel.

A kéziratos leltárban említett, be nem azonosítható textilek

A kéziratos leltár alábbi terítőit nem sikerült beazonosítanom:

- Terítő piros torockói mintával, középen Agnus Dei ábrázolás. (Nyitott könyvön nyugvó zászlós bárány.) Borbély család ajándéka. Mellékelve egy darab bőrmappa.
- Fehér terítő 146 x 140 cm B Nagy Péterné ajándéka.
- Kalocsai terítő Gáti Tóth Gizella és Mária ajándéka.
- Kendervászon terítő kalocsai hímzéssel. Nagysága 218 x 150 cm Német Gizella ajándéka 1947.
- Fehér vászonterítő recehímmel és kalocsai hímzéssel Tatár K-né ajándéka 1936.
- Szövött terítő 150x120 cm Kunkli Péter és felesége 1980.
- Szőttés futó, piros-fekete mintával, rojtozással. Sarkában (sarkai-ban?) fehér fonallal belehímézve: Kunkli Péter és felesége ajándéka 1990.
- Kínai selyemterítő 160x140 cm K. Nagy János és felesége ajándéka.

Összegzés

A szoboszlói református gyülekezet tulajdonában lévő úrasztali edények és textilek első ismert darabja 1614-ből való, a kutatás idejéhez viszonyított utolsó adomány pedig 2001-es. A két időpont között durva megközelítéssel a következő három időszakot tudom megkülönböztetni:

1. Nagy értékű donációk, úrasztali edény adományok egészen a XX. század első feléig. Ebből az időszakból ugyancsak nagy értékű textíliák maradtak fenn.
2. A kádári diktatúra időszakából az időbeli közelség miatt fennmaradt számos textil adomány. Az adományok túlnyomó részének piaci értéke szerényebb. Kivételnek tekinthetjük Jenei Gábor és felesége 1974-es garnitúráját az úrasztalára és a szószékre. Az adományok további jelentős része a korszakban nem liturgikus célt szolgál, hanem a gyülekezeti élet élénkítésére, diakóniai munka (pl. térszakészítés) szolgálatára adományozták őket.
3. A rendszerváltás után, napjainkig is tartó időszakában ismét megjelennek nagyobb értékű adományok: három teljes garnitúra az úrasztalára, szószékre, illetve keresztelő medencére, mőzesszékre,

és négy új kehely. Ebben a szakaszban fokozatosan nagyon jó anyagi helyzetbe került a gyülekezet, hatalmas beruházásokat hajtott végre, a gyülekezeti életet és a diakóniai munkát szolgáló tárgyi feltételeket saját forrásból tudta biztosítani. A gyülekezeti tagok többnyire pénzadományokkal éltek.

Irodalom

KÖSZEGHY Elemér

1936 *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig.* Budapest

MAKKAI László

1975 Egyház és vallás Hajdúszoboszlón. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája.* Hajdúszoboszló. 511-532

P. SZALAY Emőke

2000 *Úrihimzések Hajdu-Biharban* (Studia Folkloristica et Ethnographica 42.). Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Sz. KÜRTHY Katalin

1975 A képzőművészetek Hajdúszoboszlón. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája.* Hajdúszoboszló. 639-656.

ZOLTAI Lajos

1937 *Ötvösök és ötvösművek Debrecenben.* Debrecen

P. SZALAY EMŐKE

RÉV REFORMÁTUS EGYHÁZÁNAK TEMPLOMA ÉS KLENÓDIUMAI

Az embereknek elsőrendű közösségi szükséglete a templom – írja Kósa László. A templom nemcsak a vallásos kultusz legfontosabb színtere, hanem közéleti jelentősége is van. S. Lackovits Emőke a következőkben foglalja össze a templom jelentőségét: Kultikus központ, szakrális tér, az Istennel való találkozásnak, a spiritualitásnak, a vallásgyakorlásnak a helye. A református közösségekben a templom a vallási és társadalmi életnek egyszerre fontos helye.

Fél Edit és Hofer Tamás fogalmazta meg, hogy a falvak lakói a templomokat magukénak vallhatták. Figyelemre méltó – írják –, hogy a művészi befektetések milyen nagymértékben összpontosultak a múlt századokban a templomokban. Szinte úgy tűnik, hogy a templomok voltak az egész falu ünneplő helyiségei, ahol a legszebb tárgyak csoportosultak.¹

Az egyházművészet és az iparművészet kapcsolata

A templomot és a liturgikus cselekményekben használt tárgyakat egyházművészet címszóval foglalhatjuk össze.

Az egyházművészet Dávid Katalin szerint tematikus osztályozást jelent, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy az alkotó az alkotás során egyházi tanokat óhajt megfogalmazni, tehát végeredményben a tematika alapján nem köthetők a valláshoz. Az egyházi tárgyak a templomi használatból kiemelve a profán világot sértetlenül elbírják.

A liturgikus tárgyak egyes csoportjait az iparművészet, másokat a népművészet körébe sorolhatjuk. Az iparművészet az építőművészet és a képzőművészet ágaival együtt a művészetek fogalomkörbe tartozik. A szóban az ipar és a művészet fogalma kapcsolódik össze. Az ipar az ember környezetében gyakorlati célokra szolgáló tárgyakat, eszközöket állítja elő, a művészetnek pedig az a feladata, hogy alkotásaival az ember szépérzékét kielégítse.

A történelem során évezredekig nem vált el egymástól a képzőművészet és az iparművészet, ez a folyamat az európai társadalmi fejlődés

¹ Mindezekről bővebben: P. SZALAY 2013: 22- 24. Itt szeretném megköszönni Papp Csaba lelkésznek, Mihók Géci István gondnoknak és feleségének, valamint Hasas János alpolgármesternek, hogy kutatásomat adatközléseikkel segítették.

dés során ment végbe. Az iparművészetben az anyag határozza meg az alkotást, megszabja a formát a tartalom és forma egységében.

Az iparművészet, mint szó volt róla, a művészetekhez sorolható. Természetesen a művészetek más ágaihoz hasonlóan mindenkor az adott kor művészeti stílusa határozza meg. Az európai művészeti stílusok: a romanika, gótika, reneszánsz, barokk, rokokó, klasszicizmus meghatározó hatása minden iparművészeti tárgyon megfigyelhető. A XIX. század közepén a klasszicizmust a historizmus követte, amely nem újabb stílus, hanem a korábbi stílusok utánzása, újraélesztése volt. Ezt az időszakot a neostílusok jellemzik. A stíluskeveredés nagyjából a századfordulóig tartott, amikor megszületett az utolsó új, a művészetek minden ágára kiterjedő stílus, a szecesszió.

A XX. század elején a neostílusok elemei a szecesszióban még megmaradtak, sőt ötvöződtek annak jellegzetes elemeivel.

A református liturgikus tárgyak másik csoportja a népművészet témakörébe tartozik. A népművészet a parasztság tárgyalgó, tárgyakat díszítő művészete. A népművészetben nincsenek dísz tárgyak, a díszítések használati tárgyakon jelennek meg. Míg az iparművészeti tárgyakat a művészeti stílusok határozzák meg, a népművészetben a parasztság által elfogadott hagyomány alapján alakulnak a formák és a díszítmények. Évszázadokig egymás mellett, de egymástól függetlenül élt az iparművészet és a népművészet. A XIX. század végén, a XX. század elején, a szecesszióban támadt fel az érdeklődés a népművészet iránt, ekkor fordultak tudatosan az iparművészek a népművészet felé.

A templom

Míg a katolikus egyház vonatkozásában az egyházművészet fogalma már a XIX. század végén közismert volt, református egyházművészetről még a XX. század elején sem beszéltek. Sőt elterjedt volt az a vélekedés, hogy a református egyház művészetellenes. Ez a reformáció kezdeti időszakának eseményei alapján alakult ki, amikor az 1550-es években a képtilalom jegyében az új hit hívei a templomokból kiszórták az oltárokat, mivel Istent nem lehet ábrázolni. A templomokat díszítő falképeket az utókor szempontjából szerencsésen lemeszelték, melynek következtében, még ha töredékesen is, de fennmaradtak a középkori freskók.

A református templomokat a gyülekezet szenteli meg, amelyet a reformáció a központba akart helyezni. Ezt tükrözi a református templomok belső térszerkezete. A szószék a templom közepén áll, a padok előtt-

te és mellette egymással szemben kerülnek elhelyezésre, így az istentiszteleten résztvevők tekintete mindenhol az íg hirdető személyére szegeződhet.

Révet a reformáció a környékéhez hasonlóan a XVI. század második felében érhetette el, feltehetően nem sokkal később a hívek református egyházközséget alakíthattak. Ekkor a gyülekezet bizonyára a korábbi katolikus templomot használta.

Erről a korábbi templomról szinte semmit nem tudunk. A Tiszántúli Református Egyházkerületben, ahová a révi egyházközség is tartozott az elmúlt századokban, 1808-1809-ben végeztek minden gyülekezetre kiterjedően egyházlátogatást. A vizitációk alkalmával feljegyezték a gyülekezetek ingó és ingatlan vagyonát. Az összeírásban szóltak a templomról, a haranglábról – ha volt – és a templom felszereléséről. Felsorolták az úrasztali és keresztelő edényeket és az úrasztali terítőket. Ezek a vizitációs jegyzőkönyvek a kutatás igen fontos kiindulópontjait jelentik, hiszen megörökítették koruk állapotát. Természetesen az összeírást végzőtől függött, hogy alapos, mindenre kiterjedő részletes leírást adtak-e a klenódiumokról, vagy esetleg csak felsorolták őket.

A révi gyülekezet összeírását 1809-ben végezték. A templomról a következőket jegyezte fel az összeíró: „*Vagyon egy régi maradék Templomuk ami mikori építés nem tudják.*”²

Ebből a rövid feljegyzésből csupán az derül ki bizonyosan, hogy volt templomuk a révi reformátusoknak. Annyit tudhatunk meg, hogy feltehetően régi volt. Mivel a korára vonatkozó kérdésre nemleges választ adtak az előljárók, úgy véljük, feltehetően több mint két emberöltő telhetett el az építéstől kezdve, egyébként emlékeztek volna rá.

Rendelkezőnk egy másik adattal is a templomra vonatkozóan. Karácsony Imre révi lelkész 1899. szeptember 17-én az újjáépített templom felavatási ünnepségén elmondott beszédében írja: „*A templomban elhelyezve volt régi szószék egyik darabja pedig igen szép régi festéssel anno 1743-ban készült.*”³

A feljegyzésből az tűnik ki, hogy 1743-ban már festett szószék díszítette a templomot. Ez világos bizonyíték arra, hogy a XVIII. század közepén már volt templomuk a révieknek. Ebből a korból számos festett templomberendezés maradt fenn az Ormánságban, Szatmárban, Bereg-

² Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára a továbbiakban TTREL. I. 1 S. 2. Bihari Egyházmegye 1809. 104-105.

³ KARÁCSONY 1899: 631.

ben és a közeli Kalotaszegen. Ez a század volt a díszes festett, kazettás mennyezetek készítésének virágkora. A templomokban a mennyezet mellett a többi berendezést is – a Mózesszék, a padosorok eleje, a karzat mellvédje és az úrasztala – festéssel díszítették. Különösen díszesek voltak a szószékek. A szószékkosár külseje mellett a felette emelkedő szószékkorona alja és faragott, fűrészelt elemei élénk színekben pompáztak. A református templomok festett díszítését a népművészethez sorolja a kutatás.

Mivel csak a szószéket, illetve egy darabját említik, nem tudjuk, hogy a szószéken kívül volt-e más festett berendezési tárgy a templomban, de bizonyos, hogy a szószék ilyen volt.

1864-ben egy következő egyházlátogatás során már arról szólnak a vizitálók, hogy „*A templom ajtajának zárja nincsen, ablakainak üvegei kitöredezve lévén, a szél rajtok átsüvölt. A Körös felőli végét a templomnak az 1851. évi árvíz elsodorván, ez a megmaradt nagyobb részhez fából készülve kitolódott, s kívül sárral betapasztatott, de meszeletlen. E tolódott részben van a kar.*”⁴ A templom további berendezéséről, a padokról azt jegyzi meg az vizitáció: „*a templombeli: különben tisztességes székek*”.

Mivel az előző 1808-as összeírás óta eltelt fél évszázadból nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy templomot építettek, feltehetően a korábban régi „*maradék*”-nak nevezett templomot használta a gyülekezet. A templom építőanyagáról csak feltételezéseink lehetnek. Annak alapján, hogy az árvíz pusztítása utáni építkezés anyagául a fát jelölték meg, felvetjük, hogy a templom eredetileg más anyagból, esetleg kőből készülhetett.

Ezen rossz állapotú templom helyett emeltek újat a réviak 1874-1875-ben. A mai templomban az oldalsó bejárat feletti falra festett felirat 1876-ot jelöli meg a templomépítés időpontjaként.

Építési hiányosságok miatt 1891-ben a templom már renoválásra szorult, ami a települést sújtó tűzvész miatt elhúzódott 1899-ig. Ekkor nyerte el a templom a mai alakját, ekkor készült a berendezése is (1. kép).

A révi templom is a fentebb ismertetett református templomi téralakítást mutatja. A templomhajó elé épített torony kétszintes, alul körablakkal, felette félköríves záródású ablakokkal. Toronysisakja törtvonalú,

⁴ TTREL.Bihar-Érmelléki Egyházmegye iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyve és emlékkönyve. 1864. 1. 209.

négyszögletes gúla, csúcsán toronygomb és zászló. A hajó hosszanti falának közepén kis portikuszon át lehet belépni a templombelsőbe.

A bejáratnál szemben emelkedik a szószék, mellette áll a Mózes-szék, a református papi szék. A magas háttámla egyszerű, keretbetétes szerkezetű, amely, ha szerény formában is, de utal katolikus előzményeire, a felmagasodó, díszes stallumokra, amelyek a katolikus templomokban a szentélyben állottak.

A szószék kiemelt fontosságú a református templomokban, a lelkész itt mondja el a szent beszédet, innen hirdeti Isten ígését. A padosorok fölé emelkedő szószékre a szószékfeljáró lépcsősora vezet fel. A szószékkosár ívelt hajló, alja kúpos lezárású. Háttámlája fölött kerül elhelyezésre a szószékkorona. A tagolt, széles, függőleges párkányon a kőszárhoz hasonlóan kúpos szószékkorona ül, elején négy kisebb, tetején egy nagyobb váza alakú díszítőelemmel. Mindezek a forma egyszerűségével együtt a klasszicizmusra utalnak (2. kép). Mivel az építés időszaka 1870 után történt, a berendezés természetesen már a historizmus korában készült. A templombelső a neostílusok közül a neoklasszicizmus szerény megjelenését mutatja.

A félköríves végződésű hajó falát mindkét oldalon és a végén félköríves ablakok törik át. A torony felőli végén oszlopok tartják a közepén kiugró, bábos korláttal ellátott karzatot (3. kép).

A padosorok elhelyezése híven tükrözi a református templomok ismert berendezését. Mindegyik sor a szószék felé néz, így a hívek mindenünnen láthatják a szószéken prédikáló lelkészt.

A szószék és a padosorok közötti térben áll az úrasztala. A XVI. századi zsinati határozatokból kitűnik, hogy nem tartották a szertartás fontos részének, csupán általánosabb elemnek. Ez a magyarázata annak, hogy a református templomok úrasztalának semmilyen jellegzetessége nincs, ami liturgikus funkcióra utalna. Ebből következik, hogy ez is a művészeti stílusok által meghatározott tárgy.

Ez vonatkozik a révi egyház úrasztalára is. A téglalap alakú, sima lapot négy esztergált láb tartja. Az esztergálás a klasszicizmus lezáró korszakában, a biedermeierben terjedt el és vált kedvelt díszítő technikává. Az úrasztala mind formája, mind szerény díszítése alapján mindennapi lakberendezési tárgyként jelenik meg.

Református egyházi felszerelések-edények

A református gyülekezetek a XVII. században igyekeztek felszerelni egyházukat a szükséges úrasztali edényekkel, elsősorban borospoharakkal és kenyérosztó tányérokkal, amelyek anyaga lehetőség szerint nemesfém, ezüst volt. Ez a magyarázata annak, hogy a XVII. századból jelentős számban maradtak fenn ötvösremekek a református egyházközségek tulajdonában.

A gyülekezetek a szent edényeket, terítőket évszázadokon át, sok viszontagság, háborús dúlások, pusztítások közepette megőrizték. Napjainkban is számos XVI-XVII. századi asztali edényt, terítőt találunk a református templomokban. A gyülekezetek ragaszkodnak hozzájuk, mivel ma is használatban vannak, alig kerültek közgyűjteményekbe. Ezért mondhatjuk, hogy az egyházművészetben különleges helyet foglal el a református egyház.

A református templomokban őrzött iparművészeti tárgyakra az 1934-ben rendezett országos református kiállítás hívta fel a figyelmet, ettől kezdve jelent meg a köztudatban a református egyházművészet fogalma.⁵

A református egyház szertartási tárgyainak száma viszonylag kevés. Az úrvacsoraosztás két szín alatt történik. A szertartáson résztvevők, akik a konfirmálás alkalmával vallást tettek hitükről, mindnyájan részeseülnek nemcsak a Krisztus testét jelképező kenyérből, hanem a vérének jelképező borból is. A „szent asztalhoz való készületeket” az úrvacsorai pohár, a kenyérosztó tál és a boroskanna alkotja.

A reformáció terjedése során a XVI. század közepén először 1562-ben a debrecen-egervölgyi zsinat foglalkozik külön az úrvacsora edényeivel. *„Az Írás ívóeszközeiről vagy pohárőről emlékezik. Tehát mindennémű edényeket, akár üveg, akár fa vagy arany, ezüst és cserép legyenek vagy rézből vagy bármiféle ércből készültek, elfogadjuk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.”*⁶

⁵ 1995 óta folyik a határontúli református gyülekezetek emléanyagának felmérése, melyet a Magyar Református Egyház, a Szlovákiai Református Egyház és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram 25.499, 34.347, 37.347, 68.849, 78.247. 91.032. sz pályázati támogatása segítségével végeztünk Kárpátalján, Délvidéken és a Felvidéken. Jelenleg a 109.852. sz. pályázati támogatással a Tiszántúli Református Egyház-kerületben folytatjuk a kutatást. Egy egyházközség emléanyagának leírását lásd P. SZALAY 2016: 197-218.

⁶ KISS 1882. 58.

Annak következtében, hogy a szent cselekmények, a sákramentumok, az úrvacsora osztás és a keresztelés céljaira használt tárgyakra semmilyen előírás nem vonatkozott, a hívek olyan edényekkel tisztelték meg egyházukat, amelyeket értékesnek és méltónak véltek, amelyek az adott korban ismert és elfogadott formát követték. Nem különböztek az akkor elterjedt és kedvelt asztali edényektől, kelyhektől, poharaktól, tá-laktól és kannáktól.

A református egyház liturgikus használatú edényei közé az évszázadok alatt tehát minden olyan anyagú és formájú edény bekerülhetett, amelyet megfelelőnek éreztek ezekre a célokra. Ebben a tényben rejlik a református egyház emlékanyagának egyik fontos jelentősége.

A gyülekezetekben a mai napig megtalálhatók az elmúlt századok asztali edényei, amelyek a mindennapi használatban elkoptak, eltűntek. Ez a magyarázata annak, hogy a református egyházközségek szinte felbecsülhetetlen tárházai a régi korok iparművészeti tárgyainak, de a népművészet alkotásai is megtalálhatók közöttük.

Ötvösmunkák a református klenódiumok sorában

Az iparművészet fogalmába tartoznak a különböző fémekkel foglalkozó művességek, köztük elsőként a nemesfémekből alkotó ötvösség.

Az ötvösség különleges helyet foglal el a kézműves tevékenységek között. Míg a többi művesség esetében az alkotott tárgyak anyaga kevésbé értékes, az ötvösműveknél az alapanyag – többnyire ezüst –, önmagában is értéket képvisel.

A XIX. században más kézműves mesterségekhez hasonlóan az ötvösségben is elindult a hanyatlás. A korábbi századokkal ellentétben, amikor az egyházi megrendelések és az arisztokrácia, a nemesség számára készültek a sokszor kiemelkedő ötvösremek, ekkor megjelent a polgárság mint felvevő közönség. Az általános igény részükről szerényebb tárgyakra irányult. Másrészt a hanyatláshoz hozzájárult a gépesedés elterjedése, a sorozatgyártás, ami a kézimunka kiszorulását eredményezte.

Az egyházművészet problémája a XX. század elején az érdeklődés középpontjában került. A Magyar Iparművészet c. folyóirat sorozatosan vissza-visszatért erre a kérdésre. Talán a legsokrétűbben 1912-ben foglalkoztak a témával. Az általános körüljárás mellett külön-külön szóltak pl. a fémmunkákról. Bár természetesen a szerzők elsősorban a katolikus egyházművészet kérdéseit boncolgatták.

Fieber Ferenc az új művészeti stílus elemzésével vezeti be a kérdés részletes taglalását, foglalkozik az iparművészetnek az egyházban betöltött szerepével. Hangsúlyosan emeli ki, hogy az egyház, ha változtatni akar, vigyáznia kell, nem tévedhet a változó divatok ösvényére.

Témánk szempontjából Lyka Károly Egyházi fémmunkák c. tanulmányát kell kiemelni, aki felhívja a figyelmet arra, hogy az egyház sok műtárgyat igényel, de a sok fémtárgy művészi értéket nem képvisel, sőt egyenesen értéktelen. A kehely, ez a jellegzetes szertartási tárgy, formailag egy nyeles félgömb díszítéssel ellátva. Általánosság a gyári termékek váltak, amelyek sablonos formát követnek, ennek az oka, hogy a tervezők is sablonos terveket készítenek. Szerinte az egyházi tárgyaknak is természetes formákat és díszítést kellene követniük. Művészi feladat pl. az egyes részek illeszkedésénél lévő díszítés alkalmazása. Ezt az alkotók sokszor úgy valósítják meg, hogy értelmetlen díszítésekkel látják el a tárgyakat, ami különösen a kelyheknél szembetűnő, holott az alkalmazott díszítéseknek is mindig a kornak kellene megfelelni.

Az I. világháború után is visszatértek a témához. Gerevicz Tibor 1920-ban foglalkozik a tágabb értelemben vett egyházművészetrel Egyházművészetünk jövője címmel. Tárgyalja az ötvösség szerepét kiemelve, hogy nemcsak formában, de technikában is eredetit alkotott. Felhívja a figyelmet, hogy régi művészetünk felhasználása ne legyen egyszerű kompiláció, hanem az alkotók használják fel ugyan, de dolgozzák át azokat az új formanyelvnek megfelelően.⁷

Bár ezek a gondolatok a XX. század első évtizedeiben fogalmazódtak meg, napjainkban is érvényesek.

A révi gyülekezet klenódiumai

Úrasztali borospohár

A református gyülekezetekben legszentebbnek tartott edény az úrasztali borospohár. Az egyházközségek legnagyobb részében ezüstből készült poharat találunk, de a XIX. század végén, XX. század elején megjelentek a különféle ötvözetből készült, ezüstözött, nikkelezett kelyhek is, amelyek már tömeggyártásban készültek. Így van ez a révi gyülekezetben is, amelynek egyik úrasztali borospohara e kor terméke.

Az edény az ötvösművészetben legelterjedtebb alaptípust, a kehelyformát követi. Ez a forma három részből tevődik össze: talp, szár és

⁷ Mindezekről lásd bővebben P. SZALAY 1999: 491-495.

a folyadék tartására szolgáló rész, a kuppa. Legáltalánosabb a kerek talp, amelynek biztosan kell tartani a keskeny szárra helyezett kuppát. A száron a biztos fogást segíti elő az ún. szárcsomó vagy nódusz.

A viszonylag kisméretű kehely előképét korábbi századokban kereshetjük. Az ilyen forma a XVI. század végén már ismert, ikerpohárként emlegetik. Két egyforma pohár alkot egységet, amelyben a felsőt szájával lefordítva ráhelyezik az alsó példányra. Ismerünk díszesebb és szerényebb változatokat.⁸

A révi pohár a szerényebb változatúakhoz hasonló csaknem félgömb alakú kuppájával ellátott. Ugyanakkor nem illeszthető össze az eredeti ikerpohár formával az, hogy a szájerem széle kissé kihajló, ez mutatja, hogy nem két pohár tartozik össze. Az öntött, domború díszű fémkehely formája egyértelműen a reneszánszra mutat. A díszítés szintén reneszánsz elemekből épül fel, ilyen a gyümölcsös, akantuszvirág, levelek. Készítési idejét tekintve valószínűleg a XIX-XX. század fordulóján készülhetett (4. kép).⁹

A pohár magán viseli a historizmus sajátosságait. Bár a tervező igyekezett a reneszánsz stílus formai és díszítésbeli jellegzetességeit híven követni, mégsem került ki a keze alól egy tökéletes reneszánsz tárgy.

Beszerzésének idejét is ismerjük. Karácsony Imre ezt írja 1899-ben: „1892-ik év tavaszán indult meg a mozgalom a templom, torony és lelkeszlak ujjá építésére. Ezt azonban megelőzte a sz. edények, úrvacsorai szerelvényekre megindított gyűjtés. Mivel azelőtt cserép- és cinkedények, s nagyon is megavult terítők voltak használatban, ezek helyett először újakat szereztünk be közadakozásból: összesen 120 forint értékben.”¹⁰

Úgy véljük, hogy ezek között szerezték be ezt a poharat is, ami egyúttal a kehely készítési idejét is megadja, vagyis, hogy a XIX. század utolsó évtizedében készülhetett sorozatterméként.

Ezüst úrasztali pohár

A révi gyülekezet birtokol egy ezüst úrasztali borospoharat. Az ivóedény formáját tekintve követi a református úrasztali boroskelyhek arányát,

⁸ P. SZALAY 2003: 268. 18-20. kép

⁹ Juhász Viktor – Juhászné Orth Ibolya munkájában a 1900-as évekből emlitenek egy kelyhet. Mivel ők ezüstnek írják, bár ez a kehely készítési idejének feltételezése alapján éppen lehetne az általuk említett, de ez a tárgy nem ezüst. Ha viszont nem erről van szó, akkor az évtizedek során az a példány eltűnt. A kehely méretei: talp átmérő: 10,8 cm száj átmérő: 10,1 cm magasság: 18,3 cm.

¹⁰ KARÁCSONY 1899: 631.

amelyek általában nagyobb méretű kuppával ellátottak, mint a katolikus kelyhek. Ennek magyarázata, hogy a református úrvacsoraosztás során minden hívő iszik a Jézus vérének jelképező borból, ezért van szükség nagyobb bortartó részre. Bizonyos tehát, hogy már formája alapján is református szertartási edényként készült.

A harmonikus, arányos kehely kerek, gyűrűs peremű talpa domborodó sávval ellátott. A szár töréssel indulva kúposan emelkedik, majd hengeresen folytatódik. Felső harmada alatt találjuk a lapított, tagolt, derekán gyűrűvel ellátott pogácsa alakú náduszt. A kupa szintén a legkedveltebb formát követi, tulipánkehely alakú (5. kép).

Az ötvöstárgyak díszítésénél a legelterjedtebb ötvöstechnika a domborítás, amely során az ezüstlemezbe belülről kalapálják bele a mintát. Ezzel a technikával készült a révi kehely díszítése a talp, a szár és a kupa felületén. A talp szélén domborított szélű hólyagsor vonul. Ez a díszítmény nem előzmények nélküli. Hólyagsorok már a XVI. században megjelentek. A XVII. században elterjedt, majd a XVIII. században a debreceni kelyhek legjellegzetesebb mintasora lett. A kupa alján lekerekített szélű, nyújtott levélsor húzódik, amely szinte kuppakosár-szerűen öleli körül az alját.

Az ismert díszítőmotívumok mellett azonban megjelenik egy különleges díszítőelem, mely a szár alján fut körbe. A szimmetrikus, becsavarodó végű leveleken gránátalmához hasonló motívum ül, amelynek a népművészeti elemek között is megtaláljuk a hasonlóját, inkább tulipán megfogalmazásban. A motívumok szélét mély, vésett vonal határolja, ez szintén elterjedt ötvöstechnika volt. Hatására domborúbbnak tűnnek az egyes elemek. A külső szirmokon félkörívben vékony cizellált vonalak sorakoznak. A becsavarodó szirmok közül egy lángszerű levél emelkedik, közöttük egy újabb, ugyancsak kedvelt ötvöstechnikával kialakított háttér jelenik meg. A poncolással, azaz vékony tűvel beütögetett felületet nevezték a XVII. században cápázottnak, mivel a cápabőrre emlékeztetett rücskös felületével (6. kép).

A kuppán az alsó részt lezáró függőleges vonalsor felett négy domború, gyűrűs szélű, karéjos peremű medalion látható, bennük református szimbólumok. Elsőként poncolt keretezésben fekvő könyv, a Biblia, rajta kehely. Ez a kettős motívum a XIX. században jelenik meg ebben az összetételben (7. kép.).

A következő medalionban a XVII. századtól kezdve kedvelt, a református templomok szószékkoronáján éppen a Tiszántúlon gyakran látható, a református egyház szimbólumának tekintett kitárt szárnyú, begyét

sebző pelikán áll, kiserkenő vérével táplálva fiókait. A pelikán önfeláldozó cselekedete az egyházra utal, mely szerint ugyanígy veszi körül a híveit. A pelikán számos esetben jelenik meg a XVII-XVIII. században kedvelt és általánosan elterjedt patyolatkendőkön (8. kép).¹¹

A harmadik medalionban hasonlóan poncolt mezőben jobb mellső lábával keresztes lobogót tartó, hátranéző bárány áll füves mezőben. Ez a XVI. század elején Debrecenben megjelenő címerkép, mint középkori eredetű jelkép valószínűleg a XIV. századból származik. A bárány a későbbiekben belekerült Debrecen szabad királyi városi címerébe, majd a rendszerváltás után ismét ez lett Debrecen címere. Emellett a református egyházban is fontos szerepet tölt be a zászlós bárány, ugyanis ez a Tiszántúli Református Egyházkerület címere, egyúttal a Magyar Református Egyház címere. Megjelenik a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, a Királyhágómelléki Egyházkerület, a Kárpátaljai Református Egyház és a Horvátországi Református Egyház címerében (9. kép).

A negyedik medalionban egy vízen himbálózó hajó látható, rajta a kinyitott könyv, Biblia lapjain alfa és omega, Krisztus szimbólum (10. kép).

A négy medalion között a talpon látható behajló szimmetrikus két levél fölött a honfoglaláskori palmettás díszítésre emlékeztető elemek töltik ki a teret, összekötöttest teremtve a több mint ezer évvel ezelőtti múltunk és református hitünk között.

A kehely jelenlegi ismereteink szerint egyedülálló ezzel a kapcsolatteremtéssel.

A szájperem alatt vésett felirat: „*ZSOLTÁR 46. ERŐS: VÁR A MI ISTENÜNK*”. Talpán szintén vésett felirat folyóírással: „*Révi református egyházközség 1979.*”.¹²

A művészeti alkotások esetében a kutatás igyekszik feltárni az alkotó személyét. Az ötvöstárgyak alkotójának megnevezéséhez az ötvösjegyek nyújtanak segítséget.

A jelzések több adatot szolgáltatnak. Az egyik legelterjedtebb jegy az ötvöstárgy nemesfém tartalmára utal. Mind az ezüst, mind az arany alapanyag esetében kevésbé értékes fémek hozzáadásával növelték a szilárdságukat. Viszont nem ériektelen, hogy egy nemesfém tárgyban mennyi az ezüst vagy arany aránya. Ennek igazolására szolgálnak a hite-

¹¹ Lásd pl. P. SZALAY 2009: 90-92. 285-299. kép

¹² Méretek: talp átmérő: 11,2 cm száj átmérő: 11,8 cm magasság: 22,8 cm. Említve JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ ORTH 2002: 24.

lesítő jegyek A jegyek között van olyan, amely a készítőre utal, általában a nevét vagy kezdőbetűit tartalmazza.

A révi kehely esetében egyik jelzést sem találjuk, így ezek nem nyújtanak segítséget az alkotó személyének megismeréséhez.

Ennek ellenére nem kell lemondanunk az alkotó megnevezéséről. Rév történetének megörökítői révén ismerjük bizonyos templomi edényeket készítő ötvös nevét. Adatuk szerint „*Koncz Károly lelkesége idején az 1970-es években új, ezüstből készült kehellyel és tányérral gyarapodott az úrvacsora készlet, amelyet Furman Károly kolozsvári ötvös készített.*”¹³

A kelyhen szerepel egy évszám, 1979, amely Koncz Károly működésének idejébe esik, aki 1957-1993-ig szolgált az egyházközségben. De ezt még nem tekinthetjük feltétlenül bizonyítéknak arra, hogy Furman Károly az alkotó.

Ehhez a művész munkásságát, életrajzát kell ismernünk, melyből kitűnik, hogy az 1940-es években Kolozsváron végzett régészeti feltárások során több száz rajzot készített honfoglaláskori leletekről. Ezeket a motívumokat a későbbiek során munkáin felhasználta.¹⁴ Ezzel érthetővé válik a honfoglaláskori elemek egyedülálló megjelenése a kelyhen. Ennek alapján már megalapozottnak vehetjük, hogy ő a kehely alkotója.

Ezüst úrasztali kenyérosztó tál

Az úrvacsorai edények között a kehely után a következő liturgikus tárgy a kenyérosztó tál. A református gyülekezetekben ez a tál vagy tányér is legtöbbször ezüst.

A tálak és tányérok más tárgyakkal szemben, amelyeknél formai különbségeket találunk, jóval kevesebb változatosságot mutatnak. Formájuk legtöbbször kerek, két részből áll, karimából és öbölből. A révi kenyérosztó tál ezt az alapformát követi.

Díszítésében sajátosságokat láthatunk. A karimán karéjos vonalon ülve két elem váltogatja egymást, egyik kettéágazó kacsokon ülő bimbó, a másik hasonló kacsok között magasba nyúló ovális motívum. A kehellyel összevetve látható, hogy ez a díszítés, a honfoglaláskori palmettás minta, az eredetihez közelebb áll (11. kép).

¹³ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ ORTH 2002: 24.

¹⁴ BANNER 1991.

Az öböl közepén karéjos keretben lángokból a fönix madár emelkedik ki. Az antikvitásban a tűzben eléggő, majd a poraiból újjászülető madár a keresztény kultúrában az örök élet és a feltámadás jelképe, Krisztus jelkép. Olykor a pelikán párjaként jelenik meg. Debrecen címere mellett a Tiszántúli Református Egyházkerület, illetve a Magyar Református Egyház címerében is jelen van (12. kép).

Ezen az edényen is együtt látjuk a honfoglaláskor és a magyar vallásnak tartott református egyház jelképeinek összekapcsolódását.

A díszítés domborított, vésett technikával készült a kehelyhez hasonlóan. Felirata: „*HÁLÁVAL . ÁLDOZZÁL . AZ . ISTENNEK . ÉS . TELJESÍTSD . A FELSÉGESNEK . FOGADÁSAIDAT . ZS : 50/14 .*”.¹⁵

Bár ezen a tálon sem találunk jelzést, a díszítésében látható, a kehellyel való hasonlóság alapján úgy véljük, hogy ez is Furman Károly munkája.

Patena a XX. századból

A révi gyülekezet őriz még egy kisméretű tálát. A kerek tányérka viszonylag széles karimája vízszintes, alacsony oldallal és egyenes öböllel. Ez a forma a katolikus liturgikus tárgyak közül az ún. patena formáját követi. Ez a kis tálka a misekehely szájába illeszkedik. A katolikus miseáldozat során Krisztus testét az ostya helyettesíti, amelynek tartására megfelelő a kis méret (13. kép). A református úrvacsoraosztás kenyérfalatokkal történik, ez a lapos forma viszont a kenyérdarabok tartására nem igazán alkalmas.¹⁶

Ónedények a révi gyülekezetben

Az említett 1808-as vizitáció a templom után szól az egyház felszerelési tárgyairól is: „*Vagynak a Szent Asztalhoz kívántató hét darabból álló szent edényei önből, nem különben 13 darabból álló abroszok*”.¹⁷

Ez a leírás arról tanúskodik, hogy Réven a XIX. század elején megvolt az elegendő számú szent edény, amelyek közül bizonyára nem hiányzott az úrvacsorai pohár, a kenyérsztó tálak, a boroskanna és a keresztelőedények, kancsó és tál, bár ezek összességében csak hatot tesznek ki. Az 1864-es vizitáció már pontosabb, ugyanis felsorolja az edé-

¹⁵ Átmérő: 24,1 cm

¹⁶ Említve JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ ORTH 2002: 24.

¹⁷ TTREL. I. 1 S. 2. Bihari Egyházmegye 1809. 104-105.

nyeket: „*1 pohár cink, 1 kanna cink, 2 tányér cink.*”, bár itt már csak négy edényről szólnak. A felsoroltak mind az úrvacsoraosztás kellékei, a keresztelőedényekről nem esik szó.

A felsorolás szerint az edények ónból készültek. Alig harminc évvel később ismét cinkedényeket említ Karácsony Imre.

Ón kenyérosztó tálak

Az ónedények használata Magyarországon a XVI. század elején kezdett szélesebb körben elterjedni. A mesterség virágzása a XVII. században teljesedett ki, amikor Erdélyben és a Felvidéken számos óöntő céh alakult. A XVII-XVIII. században a mindennapi életben a legszélesebb társadalmi körökben, a főrangúaktól kezdve a nemesség minden rétegében, a városi polgárság asztalain, de a mezővárosi parasztpolgárság hagyatékában is mindenütt megtalálhatók voltak.¹⁸

A református egyházban kiemelt szerepet töltöttek be az ónedények, amelyeket a szegények ezüstjének is neveztek. A magyar műkincs-állományban az ónedények napjainkig is legnagyobb részt a református gyülekezetekben találhatók.

Mivel az úrasztali felszerelésben az úrasztali borospoharak között kis számban maradtak fenn ónkelyhek, mint fentebb említettük, az egyházak általában ezüst kelyheket, poharakat használtak. A révi vizitációkor felsorolt edények közül a cink úrasztali borospohár arra utal, hogy szerény volt az ekklézsia, mert a református gyülekezetekben ritkán találunk ón úrvacsorai poharat.

Nagyobb volt a kenyérosztó tálként használt edények mennyisége. Így nem tekinthető véletlennek, hogy a révi egyház is őriz két régi óntálat. Mindkettő a legáltalánosabb formát követi. Kerek, keskeny karimájuk széle kissé felhajló, vésett vonallal határolt. Ez a forma már a XVII. század végén megjelenik, majd a XVIII. században végig a legelterjedtebb, sőt még a XIX. század elején is igen gyakori.

Az ónedényeken a leggyakoribb díszítő technika a vésés volt, amellyel a díszítményeket és a feliratokat vitték fel az edények felületére. A révi két tálon a karima széle alatt lévő vésett vonalon túl semmi egyéb díszítés nincs.

Ahogy már korábban említettük, egy iparművészeti tárgy esetében is fontos a készítési hely és idő meghatározása. Az óntárgyakat

¹⁸ P. SZALAY 2004.

szintén gyakran látták el jelzésekkel. Így, ha egy ónedény készítési helyének meghatározásához szeretnénk közelebb jutni, támaszkodhatunk a jelzésekre.

Az ötvös tárgyakhoz hasonlóan ebben az esetben is az anyag összetételére utalt a jelzés. Az óntárgyak alapanyaga az ón volt, amely lágy és puha. Ahhoz, hogy használatra alkalmasabb legyen, általában ólommal ötvözték. Az ólom viszont az egészségre ártalmas volt, ezért alakult ki a jelzések használata, amely azt igazolta, hogy az ólomtartalom nem lépte át a megengedett mennyiséget.

A nagyobbik óntálon nem találjuk az ónedényekre jellemző beütött jelzést, így semmi nincs segítségünkre a készítés helyre vonatkozó feltételezéshez. Könnyebb a helyzetünk a készítési idő meghatározásában. Mivel a korábban használt jelzések mellett a XVIII. század második felében rendelték el a minőséget bizonyító ún. rózsás jegy használatát, bizonyos, hogy ezt megelőzően készült a révi tányér.

A tányér karimáján karcolt felirat olvasható elmosódottan. A templomi adományozásra kerülő edények nagy részén találunk feliratot, amely általában az adományozó nevét, a helyet, ahova szánták és az adományozás időpontját örökíti meg. Míg az első két adat bizonyos, addig ez utóbbi esetében a megörökített időpontot a készítés időpontjaként nem minden esetben fogadhatjuk el. Számos példát ismerünk arra, hogy egy-egy tárgy később került adományozásra, mint a készítési ideje. Így a készítési idő tekintetében egészen bizonyosnak csak azt vehetjük, amely-nél a feliratban a „*készítették*” kifejezés szerepel.

A tányér felirata: „*KARASZNAI MARTON ATTA A RIVI SENT EKKLA ISTEN DÍCSŐSÉGÉRE ANNO 1733 DIE 26 OCTOBER*”.¹⁹

A feliratból az derül ki, hogy feltehetően ajándékozásról van szó, tehát nem tekinthetjük bizonyosan a készítés időpontjának. Így csupán abban lehetünk biztosak, hogy a tányér legkésőbb 1733-ban, de inkább előtte készülhetett. A jelenleg ismert emlékanyag alapján ez a legkorábbi révi klenódium (14. kép).

A másik kenyérszító óntál hasonló formájú, díszítése szintén csak a karimája szélén lévő vésett vonal. Felirata: „*KERESZTYÉN KRISZTI-NA ASSZONY ATTA A RIVI Sz. EKK: ISTEN D. N.*”, majd szerény köszorúban „*K. I. K. K: 1738.*”. A névbetűk közül a második kettő a K. K.

¹⁹ A tál átmérője: 24,2 cm. Említve JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ ORTH 2002: 24.

feltehetően a feliratban teljes névvel megjelenő Keresztyén Krisztina.²⁰ A felirat erősen kopott, úgy tűnik, hogy nem gyakorlott kéz készítette.

A fentiek alapján ugyanazt mondhatjuk el, mint az előző tányérnál, tehát ez is a XVIII. század elején készülhetett (15. kép).

A készítés helyét illetően mégis kísérletet teszünk arra, hogy legalább feltevéseket hozzunk elő. Miután az Alföldön, közelebbről a Tiszántúlon nem volt önöntő céh, ezért távolabb kell keresni a feltételezett készítő műhelyt. A Felvidéken és Erdélyben jelentős kannagyártó műhelyek működtek. Az előbbi területen Kassa és Eperjes önművessége volt a legjelentősebb a XVII-XVIII. században, míg Erdélyben Kolozsváron és Szászföldön, Segesváron, Brassóban, Nagyszebenben dolgozott számos önöntő mester. Mivel a felsorolt városok közül Kolozsvár esik legközelebb, felvetjük, hogy esetleg ott készült a két tányér.

Az úrvacsora osztás során általában két kenyérosztó tálat használnak. Az egyiket az úrasztalán állnak az előkészített kenyérszeletek, míg a másik tálat a lelkész a kenyérosztás során használja.

Felvetjük, hogy e használat elterjedt volta lehet a magyarázat arra, hogy a hívek rövid időn belül – 1733-1738 – két darabot is ajándékoztak a révi gyülekezetnek.

Úrasztali ón boroskanna XVII-XVIII. század

Az ónedények között legszámasabb az úrasztali boroskannaként használt nagyobb méretű fedeles, füles edények csoportja.

Az úrvacsoraosztás során ezekben a nagyobb méretű edényekben tették fel a bort az úrasztalára, majd ezekből töltötték az úrasztali borospoharakba, kelyhekbe, amelyeket a liturgia során többször is újra kellett tölteni. Összehasonlítva a világi használatban, a mindennapi asztalon használt kannákkal, kitűnik, hogy nem különböznek tőlük a templomi használatú edények.

A hasonlóság nemcsak a formára vonatkozik, hanem a díszítésre is. Ugyanis az úrasztalára adományozott kannák között több esetben is találkozhatunk díszes öltözetű hölgyek és urak képeivel díszítettekkel, amelyek semmiképpen nem templomi témák. Jelenlétük azt bizonyítja,

²⁰ A tál átmérője: 20 cm. Említve JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ ORTH 2002: 24. Sajnálatos tényként kell említenünk, hogy mindkét tál állapota aggodalomra ad okot, különösen az utóbbin az önpestis jeleit véltük felfedezni. Ez a folyamat az anyag szerkezetében végbemenő változást jelenti, amely során a tárgy fokozatosan szétmállik. Jelenleg ezt a folyamatot megállítani nem lehet.

hogy eredetileg valóban asztali edények voltak és csak később ajándékozták templomi használatra őket. Alig akad református gyülekezet, amely ne őrizne egy vagy két ónkannát, amelyek a XVII-XVIII. századból maradtak fenn.

A révi gyülekezet ónkannája az Alföldön elterjedt ún. csőrös kannák sorába tartozik. Gyűrűs peremű, domborodó talpból emelkedik a felfelé kissé szűkülő, hengeres test, amelyen a dereka felett indul a felfelé szélesedő, elől tagolt kiöntő csőr. A kanna fedele a fülön rögzített, teteje koncentrikus körvonalakkal tagolt, elől a csőrt is fedi. Billentője felemelkedő lapos, dísztelen, amelyet az eredeti letört billentő helyére illesztettek ügyetlenül. Füle S alakú, végén domború gyöngysorral.

A kanna egész felületét díszítés borítja. Az ónedények leggyakoribb díszítő technikája a vésés, amellyel a felületbe mélyítik be a mintát. Sajátos ónműves technika, a flechelés. Ez a vésés egy változata, amikor zeg-zug vonalat alakít az eszköz. A révi kannán mindkét díszítőtechnika megjelenik.

A talpon, a palást alsó részén, illetve a szájerem alatt félköríves sorok fogják közre a palást csaknem teljes felületét kitöltő növényi mintát. A csőr két oldalán a fültől induló, kettős pontozott vonalú, becsavarodó leveles hullámina, végükön egy nagy tulipánszerű virág.

A fedélen is díszítést láthatunk, hullámvonalak, flechelt vonalak övezte kerek medalionban gyakorlott kézre valló írással felirat jelenik meg: „*Pet. Gov. Ves. Revv. Eccl.*”. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert ismerünk példát arra is, hogy gyakorlatlan kézzel készült a felirat. Talán ez történetelt a két révi tányérral is, amelyek felirata jóval gyengébb színvonalú, mint a kannáé, vagyis valószínűleg nem mester karcolta be őket, mint fentebb említettük.²¹

Jelenleg a szövegből csupán a Revv szót tudjuk értelmezni. A felirat bizonyítja, hogy legalább is az ajándékozás eredendően Révnek történt. Ugyanakkor a díszítésben semmi nem utal a templomi használatra. Tehát bizonyos, hogy ebben az esetben is annak lehetünk a tanúi, hogy eredetileg asztali edényként szolgáló kannát ajánlottak fel az egyháznak (16-18. kép).

A palástot betöltő csigaindás díszítmény a korban általános és a magyar hímzőművészet csúcsának tekintett úrhímzésben is kedvelt dí-

²¹ Méretek: talp átmérő: 14 cm szájj átmérő: 9,5 cm magasság 23,2 cm. Említve JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ ORTH 2002: 24.

szítőelem volt. Az úríhímezéses úrasztali terítők közül számos darabon maradt fenn ez a mintaelem.²²

Gazdag és jellegzetes reneszánsz ízlésű díszítménye alapján készítési idejét a XVII. század második felére, legfeljebb a XVIII. század első felére tesszük. Készítési helyét a felvidéki központokkal szemben inkább Erdélyhez kapcsoljuk, közelebbről meg nem határozott önöntő-központhoz.

Az ön boroskannák három évszázadon át használatban voltak, sok gyülekezetben a mai napig is megőrizték funkciójukat és minden úrvacsora osztás során felteszik őket az úr asztalára.

XX. századi boroskanna

A XX. században új edények jelentek meg az úrvacsorai kannák között is. Ilyet találunk napjainkban Réven is. A sima, többnyire dísztelen nikkelezett kancsók általában csőrrel ellátottak, fedeles tagolt fogójú edények öntött füllel. Ez a kanna a XX. század második felében kerülhetett a gyülekezet birtokába (19. kép).²³

Keresztelő készlet

A református egyházban az úrvacsora osztás mellett a második sákramentum a keresztelés volt. Ezzel kapcsolatban még annyi rendelkezést sem találunk, mint az úrvacsorai edényekre vonatkozóan. A keresztelés előírása csak kancsót vagy kannát említ.

Feltételezésünk szerint az 1808-as vizitációban említett hét edény között volt keresztelőedény is, az összeírás szerint mindegyik ónból készült. Ha ezt tényként fogadjuk el, akkor felvethető, hogy a XVIII. században elterjedő kávé és teaivás szokásával kialakult kisméretű forma, tejes vagy tejszínes barokk kannácska lehetett az egyik edény. De lehetséges, hogy a református gyülekezetekben ugyancsak megtalálható katolikus A és V betűkkel megkülönböztetett, a víz és a bor tartására szolgáló misekancsócskák egyikét használhatták keresztelőedényként. Sajnos, ha voltak, ezeket az edényeket is kicserélték a XIX. század végén.

Az 1864-es összeírásban már csak négy ónedényt sorolnak fel, amelyek egyértelműen úrasztali edények voltak. Tehát az elmúlt öt évti-

²² P. SZALAY 2009: 40-50., 90-222. kép

²³ Méretek: talp átmérő: 11,8 cm száj átmérő: 7,8 cm magasság: Említve JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ ORTH 2002: 24.

zed alatt kerültek ki a révi egyház klenódiumai közül a feltételezett ön keresztelő edények.

A keresztelő kancsót és tálát egybefoglaló keresztelő készletekkel a korábbi századokban ritkán lehet találkozni. Megjelenésük a XIX. század végére tehető, amikor hasonló, sőt olykor teljesen azonos készletek terjedtek el a római katolikus és görögkatolikus gyülekezetekben is.

A révi gyülekezet mai keresztelő kancsója a XX. században készült. A kerek, korongos talpon, rövid száron ülő, alul gömbölyded, majd kissé szűkülő hengeres test alján díszes domború sáv fut körbe S alakú leveles indák sorozatával. Talpán, nyakán domború, sodrott gyűrű. Füle erősen ívelt, mindkét vége kettéválik és csigavonalban becsavarodik.²⁴ Hasonló kancsóval felvidéki, kárpátaljai és tiszántúli gyülekezetekben is gyakran lehet találkozni (20. kép).

A hozzá tartozó tál sima, kerek, karimája szélén domború gyűrű. Viszonylag mély öble sima, dísztelen (21. kép).²⁵

Ezek az edények feltehetően az 1890-es években beszerzettek közé tartoznak.

Cserépedények a református gyülekezetekben

A magyar népművészet egyik kiemelkedő ága a fazekasság volt. A magyar népi kerámia mind formában, mind színvilágban és díszítésben ropant gazdag. A XVIII. század második felében, a XIX. században a hívek számának növekedése azzal járt, hogy az úrvacsoraosztáshoz több bor volt szükséges. Az ónkannák feltehetően kevesek voltak, ezért kerülhetett be az úrasztali edények közé a népi kerámia.

Ezek a nagyméretű szűknyakú korsók vagy szélesebb nyakú kannák, kancsók az úrasztala mellett állottak, belőlük töltötték a bort az úrasztalán álló ónkannákba. Különösen az Alföldön voltak elterjedtek ezek a tekintélyes edények.

A révi edények közötti jelenlétük feltételezésekor ismét csak Karácsony Imrére hivatkozhatunk, aki említ a régi felszerelések között a cserépedényeket. Elképzelhető, hogy volt közöttük cserépkorsó, mint úrasztali boroskorsó és keresztelőedények, bögre és kancsó vagy tál. A keresztelő edények között többször említenek cserépből készületeket, cserépbögrét, cseréptálát egyaránt találhatunk közöttük, még ha kis számban

²⁴ Méretek: talp átmérő: 6,6 cm száj átmérő: 6,1 cm magasság: 21,7 cm

²⁵ Átmérő: 27,2 cm. Említve JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ ORTH 2002: 24.

is. Ezeket a cserépedényeket az összeírás során mindig a felsorolás végén említik.

Készítési helyként azonban nem Révet neveznénk meg, hiába volt jelentős fazekassága, mivel az itteni fazekasok mázatlan használati edényeket, korsókat, kannákat, főzőfazekakat korongoltak. Viszont a közelben sorakoztak a mázas kerámiát előállító központok, pl. Nagyvárad²⁶, Mezőtelegd, így talán nem teljesen alaptalan, hogy ezek valamelyikéből is kerülhetett ide egy korsó vagy kanna a XIX. század folyamán, amelyet aztán szintén újabbra cseréltek.

Úrasztali terítők

A fehér falú, puritán református templomokban a templomi textíliák, úrasztali terítő, szószék-, Mózesszék-, pad-, karzat-, orgonaterítők jelentik a színességet. Az úrasztalára terített abroszok két félék: úrasztali terítő, amely mindenkor az úr asztalát díszíti és az úrvacsora abrosz, úrvacsorai terítő, amelyet csak az úrvacsora osztás alkalmakor használnak.

Csiszár Sarolta írja: „Az úrasztali készleteket, az úrasztala letakárására és az úrvacsorához az asztal megterítésére szolgáló terítőket a buzgó hívek, egyszerű falusi asszonyok, a faluban élő kisnemesek, a falut támogató kegyes patrónák ajándékozták templomuknak az egyházhoz tartozásuk és hitük jeléül.”²⁷

A révi gyülekezetben bizonyára voltak úrasztali terítők a korábbi századokban is, de ezek, lévén, hogy a textilis emlékek jóval múlandóbbak, mint a fémmunkák, nem maradtak fenn napjainkra. Feltevésünket igazolja az 1808-as összeírás, melyben a következő áll a „Szent Asztalhoz kívántatók” között: „13 darabból álló abroszok”. Az abroszok száma nem változott a következő öt évtizedben, hiszen 1864-ben szintén 13 darabot említ a vizitáció.

Újabb harminc év múlva viszont ezt olvashatjuk „*nagyon is megavult terítők*”. Úgy véljük, hogy ezek a terítők azonosak lehettek a csaknem száz évvel korábban említettekkel. Mivel 1809-ben nem szólnak az állapotukról, így csak azt feltételezhetjük, hogy legkésőbb a XIX. század elején már a gyülekezet birtokába voltak, de esetleg készülhettek korábban a XVIII. században. Mivel abroszt írnak az összeírók, így lehetséges, hogy nem hímzettek voltak, hanem esetleg a XVIII. században

²⁶ Legutóbb lásd P. SZALAY 2016: 151-157.

²⁷ FELHŐSNÉ CSISZÁR 2014. 341-342.

készült vászon vagy damasztneműk. Sajnálhatjuk, hogy ezeket a XIX. század végén már nem tartották értéknek, nem érezték fontosnak a megőrzésüket.

XX. századi terítők

Karácsony Imre feljegyzéséből kitűnik, hogy a XIX. században terítőket is beszereztek Réven. Egy finom vászonterítő, amelynek aszúrozott széle felett újabb aszúrozott elemek között nyolcszirmú rozetta leveles ágakkal, lyukhímzéssel és riseliővel készült finom minta díszíti, feltehetően a XX. század első felében készült (22. kép).²⁸

Egy virágmintás fehér damasztabrosz széle kézzel aszúrozott. A fehér selyemfonallal laposöltéssel készült felirata a következő: „*Az Ige testté lett. Özv. Kál Géczi Jánosné Lőkös Juliána adománya.*”.²⁹ Az adományozás időpontját nem hímmezte rá ajándékozója. Felirata alapján bizonyosan eredetileg is úrvacsora abrosznak készült. Készítési idejét a XX. század első felére tesszük (23. kép).

Ugyancsak damaszt az anyaga a következő abrosznak, amelynek széle karéjos, rózsaszínnel körülvarrott. Négy sarkában láthatjuk a színes mintát, zölddel, pirossal, kékkel, rózsaszínnel és fehérrel hímzett virágcsokor, pipacs, margitvirág, búzavirág, harangvirág, kis ötszirmú virágok és búzakalász alkotja a leveles csokrot (24. kép). Felirata: „*Ajándékozó Bernáth Géza és családja 1980-ban. 150. zsoltár 6. vers. Minden lélek dicsérje az Urat! Dicsérjétek az Urat! P. E. F. R.*”.³⁰

A gyülekezetben még két damasztabrosz mutatja a hívek adakozó kedvét.³¹

A magyar népművészetnek egyik legismertebb területe a népi hímzés, amely szinte utolérhetetlen gazdagságban hozza elénk a XIX-XX. század viseleti és lakásöltözeti művészetének, esztétikai igényességének, szépérzékének magas fokát.

A népi hímzés iránt a XX. század elején, a szecesszióban támadt fel az érdeklődés, így természetes, hogy egyházi terítők is készültek népi hímzéssel. Az 1930-as években a matyó hímzésre irányult a figyelem, így került be a templomi textíliák közé.

²⁸ Méretek: 143 x 200 cm

²⁹ Mérete: 136 x 154 cm

³⁰ Méretek: 140- x 203 cm

³¹ Méretek: 140 x 190 cm, 143 x 200 cm.

Különösen értékes a révi egyház közelmúltban készült úrasztali terítője, amely a magyar népművészet szinte minden ágában, így a népi hímzés területén is kiemelkedő központjának, Kalotaszegnek a népművészetét őrzi.

Kalotaszeg hímzőművészete abban a tekintetben felülmúlhatatlan, hogy a viseletdarabok, lakástextíliák hímzése szinte minden esetben különbözött. Más-más technikával készült a női ing, a férfi ing, egyéb viseletdarabok és lakástextíliák, a párna és lepedővégek díszítése. Az eltérő hímzések között talán legismertebb az ún. írásos, amely a lakásöltözetek kedvelt stílusa volt.

Ez a hímzés jelenik meg a révi gyülekezet házivászon úrasztali terítőjén. Gyönyörködhetünk a széleken körülfutó karéjos vonalakon ülő rózsák, tulipánok, levelek, kacsok harmonikus sorában, majd a terítő közepét betöltő ovális díszítményben, amely gazdagságával érzékelteti a népi hímzések pompáját és erejét (25-26. kép).

A hímzések mellett a horgolás különféle technikáival is sok úrasztali textília készült. A révi egyház horgolt terítője sarkukra állított négyzetes alapba helyezett nyolcágú csillagokból áll (27. kép).³²

Ugyancsak horgolt egy kis persely alátét, amelynek közepét forgórózsa díszíti, szélén legyező mintával. Ezen terítők példái annak, hogy milyen finomságú és szépségű darabok kerülnek ki a hímző, horgoló leányok, asszonyok keze alól.³³ A kisebb-nagyobb terítők készítése és adományozása az úr asztalára, egyéb templomi használatra elérhetőbb volt, mint a nagyobb méretű terítőké (28. kép).

Napjainkban a modern terítők sem hiányozhatnak az adományok közül. Ilyen egy új gyári készítésű karácsonyi terítő.³⁴

A református templomokban különösen a XX. század második felében kedveltek a sok darabból álló garnitúrák. Ilyen készlettel öltöztették fel a révi templomot is, anyaga bordó bársony fehér selyemrojjal zárva.³⁵

A bársonytakarókon fehér, kazettás szerkezetű ágas, leveles, áttört terítő díszlik.³⁶

³² Méretek: 115 x 146 cm

³³ Méretek: átmérő: 48 cm

³⁴ Méretek: 146 x 218 cm

³⁵ Méretek: úrasztal terítő 148 x 160 cm, Mózeszék takaró: 140 x 51 cm, szószerék feljáró: 200 x 30 cm, szószeréktakaró: 380 cm, bibliaalátét: 108 x 53 cm, keresztpad takaró: 385 x 51 cm, 4 db padtakaró 290 x 51 cm

³⁶ Abrosz mérete: 143 x 200 cm.

A fentiek mellett még egy másik bordó garnitúra és egy sárga se-lyem együttes tartozik a révi templom felszereléséhez.

Harangok

A templomokhoz hozzátartoznak a harangok. A bronzból készült alkotások szintén az iparművészet tárgykörébe tartoznak (29. kép).

A levéltári források alapján Réven már az 1700-as évek elején voltak harangok, ami azt jelentheti, hogy volt temploma. Mivel 1808-ban nem írnak arról, hogy harangláb vagy harangtorony tartozott a templomhoz, felvetjük, hogy a templomban kerültek elhelyezésre, vagyis a templomnak tornya volt. A korábbi felirata szerint 1718-ban öntötték, a *„Révi szent eccleziáié ön. Anno 1718”*-as felirattal látták el, a másodikról azt tudjuk, hogy a XIX. század elején készült. Ezeket a harangokat az I. világháborúban elvitték, elérte őket a harangok háborúbeli sorsa, ágyút öntöttek belőlük.

A gyülekezet más egyházközségekhez hasonlóan minél hamarabb igyekezett pótolni az elvesztetteket. Így készült a jelenlegi két harang: *„NTÖTTE KÖNIG FRIGYES ARADON 1924.* és *„A RÉVI REFORMÁTUS EGYHÁZ HIVEI ADAKOZÁSÁBÓL ÖNTETTE 1924.”* felirattal.

A révi gyülekezet a XIX-XX. században a szerény gyülekezetek közé tartozott. A református egyházművészet gazdagságát, sokszínűségét bizonyítja, hogy ennek ellenére a XVIII. század elejétől kezdődően maradtak fenn kegytárgyak, amelyek bemutatása során szinte az egész református egyházművészet főbb területeit áttekinthettük.

Irodalom

BANNER Zoltán

1991 *Furman Károly*. Kolozsvár: Kritérion Kiadó

FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta

2014 Szóttések és hímzések. In Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs Szatmár-Bereg megye népművészete*. Nyíregyháza. 335-392.

JUHÁSZ Viktor – JUHÁSZNÉ ORTH Ibolya

2002 *Rév, Bihar megye*

KARÁCSONY Imre

1899 A körösnagyrévi ev. Ref. Egyház építkezéséről. *Debreceni Protestáns Lap*. 1899. november 4. 630-632.

KISS Áron

1881 *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest

P. SZALAY Emőke

1999 Historizmus az úrasztali boroskelyheken a Kárpátalján. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1997-98. Debrecen. 491-519.

2003 XV-XVII. századi kelyhek a kárpátaljai református gyülekezetekben. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 2000-2001. Debrecen. 83-94.

2004 *Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben*. Debrecen

2009 *Úrihímzéses úrasztali terítők a Beregi, Szabolcsi és Szatmári Egyházmegyében*. Debrecen

2012 *Református egyházművészet*. Debrecen

2016 Várad úrasztali boroskancsók. A református egyházművészet és a népi kerámiakutatás kapcsolata. In Cseh Fruzsina – Szulovszky János (szerk.): *A művesség dicsérete. Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére*. Budapest. 151-157.

2016 Templom és klenódiumok. A tyukodi református egyház liturgikus tárgyai. In Bihari Nagy Éva, Keményfi Róbert, Kavecsánszki Máté, Marinka Melinda (szerk.): *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. (Studia Folkloristica et Ethnographica; 65.) Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 197-228.

Képmelléklet

1. kép: Templomkülső

2. kép: Templombelső

3. kép: Templombelső

4. kép: Kehely

5. kép: Kehely

6. kép: Kehelytalp

7. kép: Kehelyrészlet

8. kép: Kehelyrészlet

9. kép: Kehelyrészlet

10. kép: Kehelyrészlet

11. kép: Kenyérosztó tál

12. kép: Kenyérosztó tál részlete

13. kép: Patena

14. kép: Kenyérosztó óntál

15. kép: Kenyérosztó óntál

16. kép: Ónkanna

17. kép: Ónkanna

18. kép: Ónkanna fedele

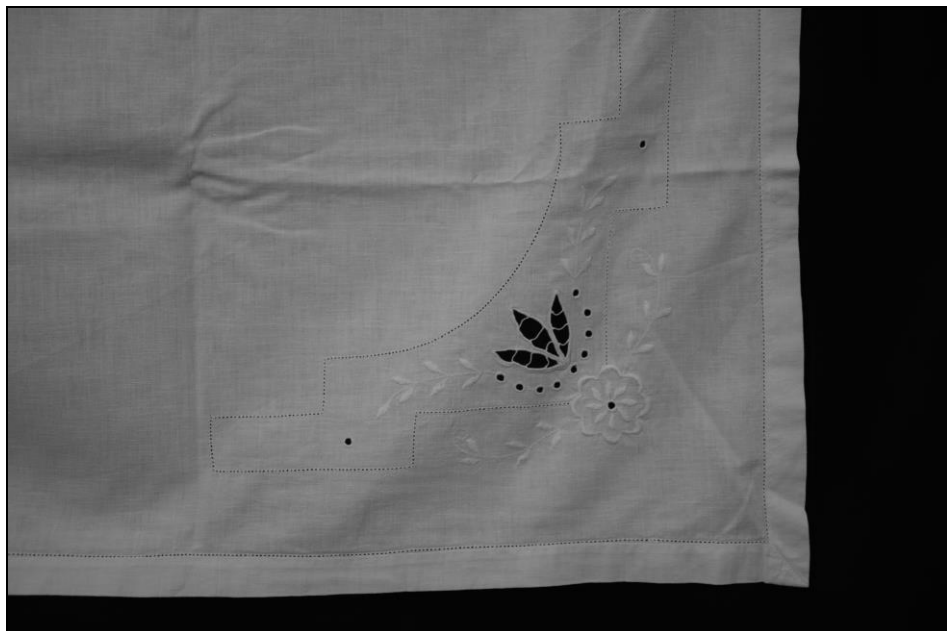
19. kép: Boroskanna

20. kép: Keresztelő kancsó

21. kép: Keresztelő tál

22. kép: Úrvacsora terítő

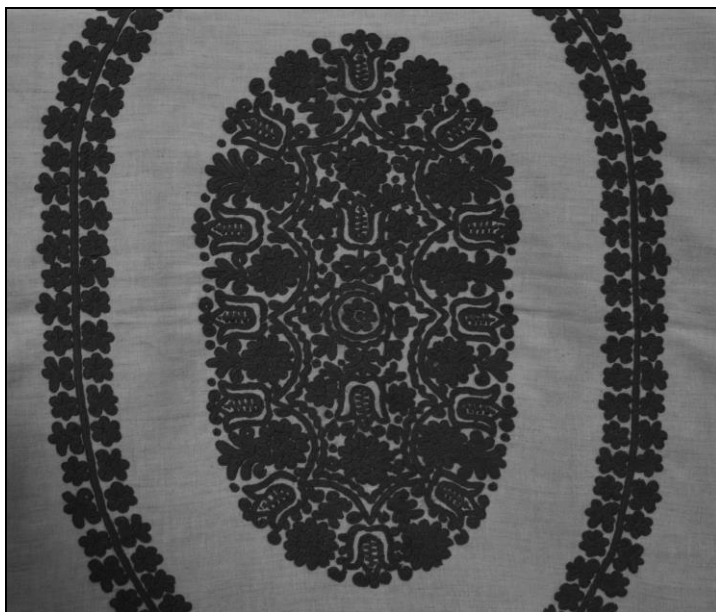
23. kép: Úrvacsora abrosz

24. kép: Úrasztali terítő

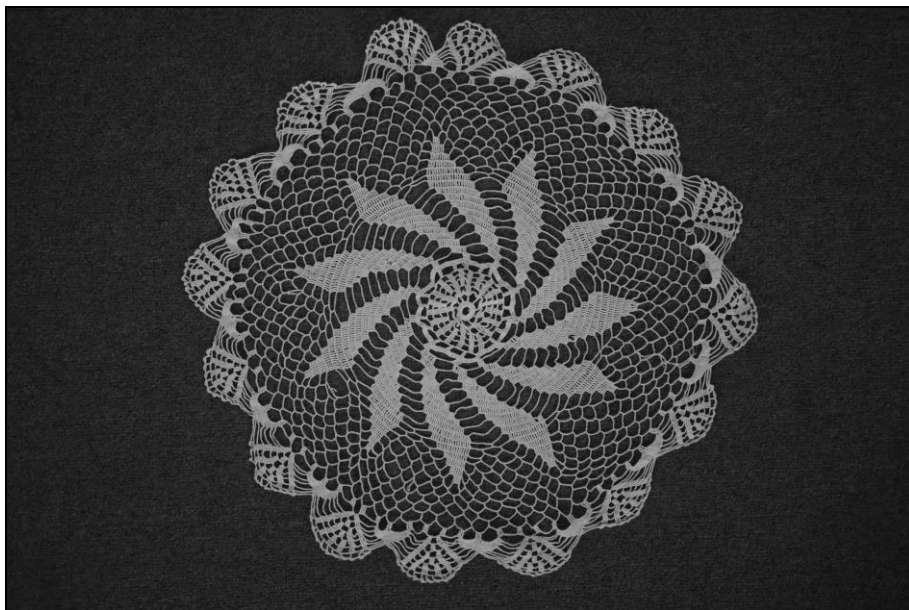
25. kép: Úrasztali terítő részlete

26. kép: Úrasztali terítő részlete

27. kép: Horgolt terítő

28. kép: Horgolt terítő

29. kép: Harangok

KAVECSÁNSZKI MÁTÉ

A RÉVI SÓVÁM ÉS A SEBES-KÖRÖS VÖLGYI SÓSZÁLLÍTÁS A KEZDETEKTŐL A KORA ÚJKORIG

Az erdélyi és a székelyföldi sóbányászat jelentősége közismert tény, a „fehér arany” is gyakorta nevezett kőszó – amely az állattartás, az élelmezés és természetesen a konzerválás nélkülözhetetlen kelléke volt évezredek óta – kitermelése és királyi monopóliumként történő kezelése a középiskolai tankönyvek szintjén is tárgyalt jelenség.¹ A kérdéssel foglalkozó, a 20. század eleje óta meglepően lassan gyarapodó szakirodalmat vizsgálva azonban az az érzésünk támadhat, hogy egy-egy korszak sóbányászatának rekonstruálása ugyan egészen precíz módon megvalósult,² más kérdések azonban csak körvonalakban vagy még úgy sem tisztázottak. Így a sókitermelés komplex jellegének – termelés, szállítás, raktározás, eladás – vizsgálata mind történeti, mind etnográfiai szempontból bőven tartogat még feladatot.

A sókitermelés igazgatási rendszerének vizsgálata például nagyon hosszú ideig alig képezte a kutatások tárgyát.³ Még érdekesebb azt látnunk, hogy a kitermelés történetének viszonylagos dokumentálása mellett a só szállításának története szinte megíratlan. Előfordul persze, hogy egy sószállító útvonal emlegetése gyakrabban kerül előtérbe a kérdéssel – vagy más témákkal – foglalkozó szakirodalomban, ilyen például a Maroson történő sószállítás vagy a szegedi, szolnoki, tokaji sóraktározás jelentőségének kiemelése, más útvonalakat azonban a feledés teljes vagy részleges homálya fed. Utóbbi igaz a Sebes-Körös völgyében futó útvonal esetében, holott Erdély és Magyarország között évszázadokon át az egyik legfontosabb közlekedési csatornát jelentette. Természetesen a Sebes-Körös völgyének fontos kultúráközvetítő szerepét már többször hangsúlyozták,⁴ közlekedési jelentősége, illetve szerepe a sószállításban azonban inkább elsikkadt.

¹ A tanulmány elkészítését az MTA – DE Néprajzi Kutatócsoport támogatta.

² Lásd Draskóczy alább hivatkozásra kerülő tanulmányait a 16. századi sóbányászat termelési adatait illetően.

³ Vö. MÁTYÁS-RAUSCH 2013: 199. Az okleveles forrásokról, illetve a kérdés kutatásáról lásd ZSÁMBOKI 1997a: 47-50.

⁴ Vö. JAKÓ 1940: 22.

Ezen útvonalak rekonstruálása persze igencsak nehézkes, hiszen az egykori útnak ma már csak egy-egy állomása szolgálhat információval. Ennek ékes példája Rév, amely a mai napig is őrzi emlékezetében, ünnepi hagyományaiiban az egykor nagy jelentőségű sószállítás tényét. A következőkben kísérletet teszünk – az igencsak hiányos források ellenére is – e nagy múltú kereskedelmi tevékenység Réven átvezető szakaszának rekonstruálására.

A rendelkezésünkre álló források alapján a kutatók az Erdélyből Magyarország felé történő sószállításnak négy útvonalát állapították meg, jóllehet Zsámboki László igen meggyőzően érvel amellett, hogy ezek csak igen felületesen, olykor kifejezetten torzan megrajzolt útvonalak:⁵

(1.) Legkorábbi adataink kétség kívül a Maroson, vagy Maros mentén történő sószállításról vannak. A Maros völgye minden bizonnyal az egyik első és legfontosabb közlekedési útvonal volt Erdély és Magyarország között. A Tordáról, Vízaknáról, olykor Kolozsról származó só a Maroson, illetve a Maros mentén futó szekérúton szállították Szegedig. Feltételezések szerint Szegedtől a Duna–Tisza közén szárazföldi úton szállították a só a Dunáig, onnan pedig hajón Pestre, jóllehet ennek a bizonyos sóútnak, olykor a mohamedán kereskedőkről káliz útnak nevezett objektumnak a használatát a só szállításában újabban megkérdőjelezzük.⁶

(2.) Szintén fontos vízi szállító út volt a Szamos. A Désről származó só ezen szállították a Tiszáig, többnyire Tokajig.⁷

(3.) Jelentős szárazföldi sószállító útvonal vezetett a Meszesi-kapun keresztül Szalacsra, a középkor egyik jelentős királyi sóközpontjába, innen pedig becsatlakozva a váradi útba Debrecenbe vezetett az út, ahonnan Borsod és Heves felé, illetve Szolnokon, a sószállítás egyik meghatározó központján át Buda és Pest felé. Ezen az útvonalon főképp a Désaknáról

⁵ A történeti irodalomban meghonosodott sószállító útvonalakkal kapcsolatos kritikát lásd ZSÁMBOKI 1997a: 52-53. A hagyományos értelmezéshez lásd ZSOLDOS 1997: 28.

⁶ Az eredeti elképzelést lásd KRISTÓ 1984: 1083. Az igencsak megalapozott kritikákat, többek között a Dunán árral szemben történő sószállítás valószínűtlenségéről lásd ZSÁMBOKI 1997a: 52-53. és VÉKONY 2004: 656-657. Vö. OBORNI 2002: 77. Lásd még SZEGFÜ 1983a: 247.

⁷ Vö. OBORNI 2002: 80-82.

származó só közlekedett. A Désvártól Szolnokig vezető szárazföldi sóút Bóna István régészeti leletekre alapozott feltevése alapján jóval a Maros mentén vezető út után, csak a XI. században alakult ki.⁸

(4.) Végezetül témánk szempontjából a legfontosabb útvonalat kell megemlítenünk: A Sebes-Körös mentén Erdélyből Nagyváradig vezető útvonalon, Rév, Bertény, Telegd érintésével a Kolozsról származó sót szállították. A termelési adatok vizsgálata alapján ugyanakkor már korábban megállapították, hogy a désvidéki és Maros vidéki sóbányászat messze magasabb volumene miatt ez az útvonal csak kevésbé lehetett jelentős,⁹ egyébiránt régészeti leletek alapján már a honfoglalás korától létezhetett.¹⁰

A sószállító útvonalak rekonstruálásában az Árpád-kori névanyag (sajtút, sajtosút változatai a névanyagban) átvizsgálása igen hasznosnak bizonyul. E nevek a vizsgált bihari térségünkben a Kolozsvár és Szalacs közötti területen jelentkeznek leginkább.¹¹ Vékony Gábor meggyőzően érvel amellett, hogy a sószállító útvonalak egy része már az Árpád-kori vármegye-szervezet létrejötte előtt is létezett, vagyis nem királyi kezdeményezésre alakult ki.¹² A továbbiakban megnézzük, hogy miképpen alakult ki ez és hogyan kapcsolódott a választott útvonalunkhoz.

A sókitermelés és -szállítás első nyomai

Kétségtelen tény, hogy az erdélyi sóbányák hasznosítását már a rómaiak megkezdték és a kitermelés az avarok korában, illetve a Kárpát-medence egy részének feltételezett bolgár uralma alatt is működhetett.¹³ Hogy a só szállítása pontosan mikor kezdődött meg vizsgált térségünkön keresztül,

⁸ BÓNA 1986: 234.; vö. GYÖRFFY 1984: 906. A Szolnokig vezető szárazföldi sóúthoz vö. FRISNYÁK 1990: 31-32.

⁹ Zsámboki László megállapításai szerint a Királyhágón keresztül a kolozsin kívül más bányából származó sót szállítani gyakorlatilag teljesen valószínűtlen volt: ZSÁMBOKI 1997a: 53.

¹⁰ BÓNA 1986: 234.

¹¹ BENKŐ 1996: 65-72.; VÉKONY 2004: 657.

¹² VÉKONY 2004: 658.

¹³ Az erdélyi sóbányászat kontinuitásáról, a IX. és X. századi sókereskedelem lehetőségeiről lásd VÉKONY 2004: 655-661.; SZEGFÜ 1983a: 247. Az erdélyi bolgárok sóvágó tevékenységéről lásd MAKKAI 1986: 258.

az természetesen az érintett területek benépesülésének kérdésével áll összefüggésben.

Az Erdélyi-medence benépesülése a X. század második felében vette kezdetét, állandó magyar települések elsőként a Maros-Aranyos menti sóbányák körül jöttek létre.¹⁴ Biztosan tudjuk, hogy I. István király uralkodásának kezdetén a Maroson már szállítottak sót, hiszen azt Ajtony megvámolta. Az Ajtony elleni háború ürügyeként sokak említették éppen azt, hogy Ajtony a királyi (!) sószállítmányokat vámolta meg.¹⁵

Nincs okunk kételkedni abban, hogy a sótermelés döntő többsége a király tulajdonában lévő bányákból származott, illetőleg hogy ezek az aknák mind királyi birtokokon feküdtek.¹⁶ Az viszont már nem ennyire világos, hogy a Désen, Désaknán, Tordán, Kolozson, Széken és Vízaknán működő bányák és területük miképpen került a király tulajdonába.¹⁷ Abban sincs okunk kételkedni, hogy a só kitermelése királyi felségjog lehetett, de a szállításának, kereskedelmének királyi monopóliumával kapcsolatban már kritikusabbnak kell lennünk. Igen figyelemre méltó Zsámboki László fejtegetése, amikor is egy évtizedek óta berögzült esetleges történeti tévedésre hívja fel a figyelmet: Minthogy a sóbányászat eredendően királyi felségjog volt, ez szerinte megalapozatlanul vezetett ahhoz a következtetéshez, hogy a sóval történő kereskedelem is királyi monopólium lett volna. Vékony Gábor szintén amellet érvel, hogy a XI. században a sókereskedelemnek az állami hatalomtól független szervezete létezhetett, ami természetesen nem áll ellentétben a sóbányák királyi tulajdonlásának tényével.¹⁸ Zsámboki az 1924-ben megjelent és állítása szerint hatás nélkül maradt Paulinyi Oszkár-féle tanulmányra hivatkozva azt állítja, hogy a XII. és XIII. században a királynak még nem regálé joga, hanem birtokosi joga volt a sógazdaságban. Ebből következően viszont szerinte a szállításban és kereskedelemben nem lehetett monopóliuma. Így Zsámboki arra a következtetésre jutott, hogy a királynak gazdaságilag jobban megérte a saját birtokán kitermelt sót egyéb aktorokkal (egyházakkal, majd vállalkozókkal) szál-

¹⁴ BÓNA 1986: 233.

¹⁵ „*usurpabat sibi potestatem super sales regis descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Tisciam tributarios et custodes conclusitque omnia sub tributo.*” Vö. KRISTÓ 2003: 100-101.; VÉKONY 2004: 657.; GYÖRFFY 1983: 334.

¹⁶ SZABÓ 2000: 23. Vö. KRISTÓ 2003: 150.; ZSOLDOS 1997: 26-27.

¹⁷ ZSÁMBOKI 1997a: 55.

¹⁸ VÉKONY 2004: 657.

lítottatnia és a kereskedőt vámfizetésre köteleznie. Vitathatatlan érv, hogy ha a királynak monopóliuma lett volna a sószállításra, nem vámolta volna meg a saját sószállítmányát.¹⁹ Ezt a nézetet Vékony Gábor is alapos bizonyítékokkal támasztotta alá.²⁰

Ha alapos vizsgálat alá vesszük az Árpád-kor korai szakaszának vámpolitikáját, a fentiek bizonyítottaknak tekinthetők. A belföldi vámok mindkét típusa, tehát a vásárvámok és a közlekedési vámok is léteztek már István korában is. A vízi utakon már ekkor is híd-, hajó- (tributum in navigio) és révvámok (tributum portus) voltak érvényben.²¹ Az államszervezés időszakában a vásártartás felségjoga alapján adóztatták meg a királyi vásárhelyek kereskedőit, míg a közlekedési vámok, így a híd- és révvámok a gazdátlan föld regáléjával rokon útgálé alapján illeték a kincstárat, vagyis azért, mert a fő közlekedési útvonalak a király tulajdonát képezték. A közlekedési vám tehát eredendően olyan illeték volt, amelyet a király által fenntartott infrastruktúrák használatáért kellett fizetni.²² Vagyis a közlekedési vám és az értékvám elvált egymástól, amire a későbbiekben még láthatunk példát.

Az imént körvonalazott vámrendszerben kell elhelyezni a sóvámot (tributum salinarum). Weisz Boglárka kutatásaiból kiderül, hogy az Árpád-kori oklevelek csak Aranyos, Nána, Kakat, Alvin és Pest esetében beszélnek egyértelműen sóvámról. Ugyanakkor ez nem jelentheti azt, hogy máshol nem lehetett megvámolni a sószállítmányokat, hiszen erre lehetőséget adott mind a vásárvám, mind pedig a közlekedési vám, amint azt Bertény, Rév és Telegd esetében is látni fogjuk.²³ Megjegyzendő, hogy a só után mindig természetben, olykor pénzüsszeggel kiegészülve kellett vámot fizetni. A szárazföldi szállításkor a vám kiszabásakor a szerket vették figyelembe a királyi vámtisztek. Pach Zsigmond Pál kutatásai alapján tudjuk, hogy a tengelyen szállított árut átalányban, szekérszám alapján vámolták, a szekérrakományra pedig külön vámtételt csak akkor szabtak ki, ha különösen értékes árurol volt szó. A só természetesen ilyennek számított, így a sószállítmány megkülönböztető vámtétele már igen korán megjelent az oklevelekben: egy 1165-ben kelt oklevél a

¹⁹ Az érvelés alátámasztását lásd ZSÁMBOKI 1997a: 51-52.

²⁰ VÉKONY 2004: 657.

²¹ A révvám és a hajóvám közötti különbségtételhez az oklevelek alapján lásd WEISZ 2006: 5-6.

²² HÓMAN 1935: 215., 401-402.; WEISZ 2006: 70.

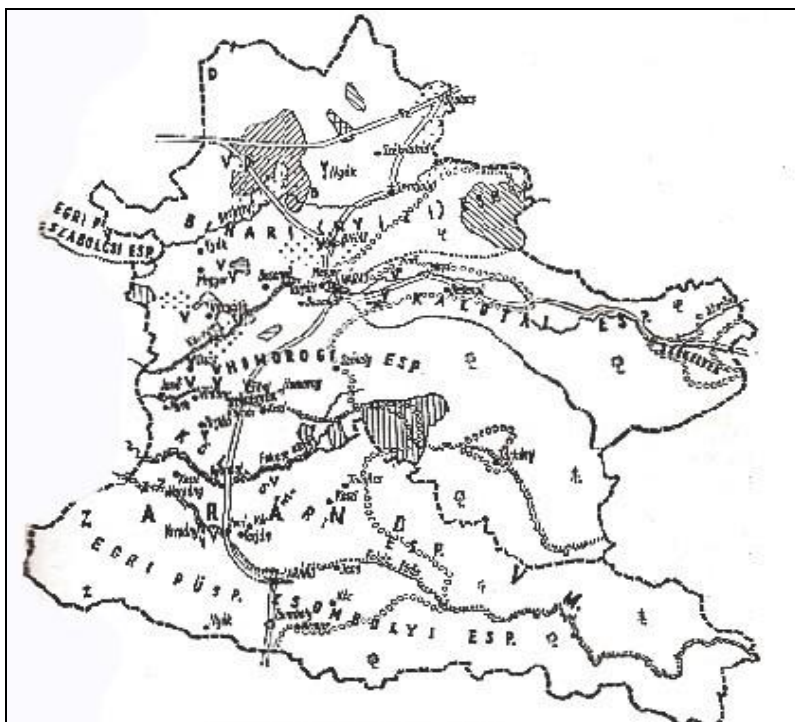
²³ Vö. WEISZ 2006: 34-35.

Meszes-kapun áthaladó sószállító szekerek után 1 sókocka vám fizetését rendelte el.²⁴

Mindezek után érdemes megvizsgálnunk, hogy miképpen alakult a sószállítás a Sebes-Körös völgyében.

Sószállítás a Sebes-Körös völgyében a XI-XII. században

Ahogy korábban is említettük, a Sebes-Körös völgye, különösen a Királyhágón átvezető út megépülése előtt, fontos közlekedési útvonalnak számított Erdély és Magyarország között.²⁵ A folyóvölgy benépesülése a XI. században kezdődhetett Magyarország felől és mint újonnan meghódított terület, a király birtoka lett. Az uralkodó alapította az első településeket a folyó bal partja mentén húzódó erdélyi hadi út mellett.²⁶

Hadi utak (=) Biharban a vármegye kialakulásakor²⁷

²⁴ PACH 1990: 16.; Vö. WEISZ 2006: 51.

²⁵ GYÖRFFY 1966: 570.

²⁶ JAKÓ 1940: 29-30., 145.

²⁷ GYÖRFFY 1966: 575

Györffy György szerint az erdélyi út Váradról Jenő mellett Telegden és Bertényen keresztül tartott Erdélybe, Sebesvár és Hunyad érintésével. Az út Bertény közelében, rév segítségével vezetett át a folyón, még a rendkívül szűk szurdok előtt. Érdemes megemlíteni, hogy a korábban már említett másik sószállító útvonal Váradról Szatmár felé tartott, átfutott Bihar mezővároson, Szalárdnál pedig átkelt a Berettyón. Itt kétfelé ágazott szét; az egyik útvonal Székelyhídon (vámhely) és Asszonyvásáron (vámhely) vezetett át, a másik Szentjobbon (vámhely) és Olaszin (vámhely) vezetett Szalacsra, a középkori királyi sóközpontba. Ez az útvonal itt futott be a szolnoki nagy sószállító útba.²⁸

A korábban említetteknek megfelelően a Sebes-Körös völgyi útvonal kritikus pontján, a révi szorosnál a király vámszedő helyet létesíthetett. A közlekedési vám fizetési helyéül a közeli Bertény települést jelölték meg, minthogy a szurdok előtt ekkor még nem volt település, így csak a révet építették ki. Bertény ezáltal az Erdélybe vezető út egyik legkorábbi vámszedőhelyének tekinthető. A lehetséges félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy a bertényi közlekedési vám szárazföldi útvonalhoz kapcsolódó rév vám (tributum portus) volt és semmiképpen sem hajóvám.²⁹ Bertény egyébiránt a XI. században bár biztosan létező település volt, annak ellenére, hogy első okleveles említésére csak 1213-ban kerül sor egy Váradon lezajlott tüzesvas próba kapcsán.³⁰ Vélhetően a királyi hatalom hozta létre és a településnév alapján szláv lakosú lehetett.³¹ Jóllehet oklevelekkel csak a XIII. századtól bizonyítható, az útvonal jelentősége miatt nem lehet kérdéses, hogy már korábban is létezett a Körös révjében szedett bertényi vám. Mint említettük, ez az Erdélybe vezető út egyik közlekedési vámhelye volt és minthogy az oklevelek a vámtételek között külön megemlítik a sóra vonatkozó illetéket, nem kérdéses, hogy a település már ekkor is fontos sószállító útvonal mellett helyezkedett el. Ugyanakkor nem indokolt kizárólagosan sóvámról beszélni Bertény (Rév) kapcsán, annak ellenére sem, hogy az útvonal jelentőségével magyarázható, hogy a vám összege az átlagosnál magasabban alakult.³²

²⁸ Az úthálózatról további részleteket lásd GYÖRFFY 1966: 582. Az említett vámszedőhelyekhez lásd: WEISZ 2013: 47-445.

²⁹ Ezzel ellentétben Borcea a révet a vízi út vámjának tartja és nem a szárazföldinek. BORCEA 2005: 26.

³⁰ BORCEA 2005: 25-26.

³¹ Vö. JAKÓ 1940: 26., 128-129., 215.

³² Vö. WEISZ 2006: 51.

Nem könnyen rekonstruálható az a jog- és birtoklástörténeti folyamat, amelynek eredményeképpen a révvámost beszedő Bertény mellett kialakult a tulajdonképpeni Rév település. Rév első említése csak a XIV. század elejéről való, az 1332 és 1337 közötti pápai tizedlajstromokból, de a bertényi vám kapcsán már 1257-ben említik *portus Crysij* néven, amely megjelölés Jakó Zsigmond szerint már többet jelent egyszerű révnél és egy kialakuló településre utalhat.³³ A Révelő nevezetű település ugyanakkor az oklevelekben vélhetően nem volt azonos Révvel, minden jel szerint a réviek kirajzása lehetett. A következőkben a Rév és Bertény közötti vámpolitikai kapcsolatot vizsgáljuk meg, ehhez azonban nagyvonalakban át kell tekintetünk a legkésőbb a 13. századtól meginduló vám- és birtokadományozási politikát.

A birtok- és vámadományozások kora: XII-XIV. század

A vámszedés joga eredendően a királyi felségjogból származott, vagyis nem az adott terület tulajdonlásából, ekképp viszont a birtokjog és a rajta való vámszedés joga nem feltétlenül jelentett azonosságot. Ez csak akkor tűnhetett így, amikor az adott vámszedőhely egyúttal királyi birtokokon feküdt, illetőleg a XIII. századtól, amikor az uralkodók sokszor egyszerre adományozták el a földbirtokot és a rajta található vámszedőhely jövedelmét.³⁴

Az uralkodónak, mint a vámokból származó jövedelem eredendően kizárólagos tulajdonosának, lehetősége volt vámmentességet adományozni, sőt az adott vámszedő hely jövedelmének egy részéről vagy akár egészéről lemondani. Megfigyelhető, hogy a XI. és XII. században vámmentességet elsősorban az egyháznak adományoztak az uralkodók, ezzel segítve elő a sószállítás hatékonyságát, ezen keresztül az ország sóellátásának biztosítását. A sóvágást és a só szállítását eredetileg királyi várnépek (még korábban az Erdélyben élő bolgárok) végezték, akiket speciális foglalkozásuk után „sahtos”-oknak nevezték,³⁵ majd a helyükre a XII. és XIII. századtól kerültek főként német származású hospesek. Az egyházak belépése a szállítási-kereskedelmi folyamatba a politika szem-

³³ „[...] *tributi de Berthem, quod in portu Chrysij exigi consuevit* [...]” - Wenzel VII: 476.; Wenzel IX. 400. Ez alapján lásd JAKÓ 1940: 330.

³⁴ Vö. WEISZ 2006: 19.

³⁵ GYÖRFFY 1984: 906.; vö. MAKKAI 1986: 258.; a kifejezés etimológiájához és művelődéstörténeti értelmezéséhez lásd BENKŐ 1996: 65-72.

pontok mellett anyagi-gazdasági megfontolások, illetve a királyi birtokpolitika változásai miatt történhetett.

A vásárvámok és a közlekedési vámok a városok és az ispán útján megyénként folytak be a királyi kincstárba. Tudjuk, hogy I. László legjelentősebb bevételi forrását képezték az ilyen jövedelmek. A vámjövedelmek eladományozásának gyakorlata ugyanakkor minden jel szerint már a 11. században megkezdődött, elsőként szintén az egyház részére, az útvámok és révek jövedelmének királyi eladományozásának gyakorlata viszont inkább csak 12. századtól figyelhető meg.³⁶ Ismeretes III. István király 1165-ben kelt rendelete például, amelyben a Meszesi-kapun át szállított sóból kocsinként egy sókockát rendel átadni a meszesi monostor számára. De példaként említhető Imre király 1203. évi rendelete is, amelyben Bihar vármegye vásárvámjainak kétharmadát a váradi egyháznak adja át.³⁷

Viszont arra is van adatunk már a XI. századból, hogy a király sóaknák jövedelmét – tehát vélhetően nem a tulajdonjogát (!) – adományozza el az egyháznak.³⁸ Ugyanakkor a király tulajdonjogának alakulása a bányák felett korántsem teljesen egyértelmű. Ahogyan korábban is említettem, a századokon át művelt erdélyi sóbányák királyi birtokokon feküdtek és egy ideig biztosan a király tulajdonában állottak. Ugyanakkor nem csak Tordán, Kolozson, Désen, Désaknán és Vízaknán volt lehetséges a só kitermelése és az sem világos, hogy ezek a területek pontosan miként kerültek a király tulajdonába. Ezt a problémakört a már szintén említett Ajtony-féle sóvámolás csak megerősíti. Zsámboki László szerint a sóaknák eredeti (X-XI. századi) tulajdonlásánál négy lehetőséggel mindenképpen számolni kell: (1.) királyi tulajdon, (2.) királyi adományozáson alapuló egyházi vagy magántulajdon, (3.) eredendően is egyházi tulajdon, (4.) eredendően is magántulajdon.³⁹ E problémakör részletes elemzése nem lehet feladatunk, ugyanakkor rávilágít arra, hogy milyen fontos és mennyire bonyolult kérdés volt a királyi vámpolitika megszervezése az igencsak nagy kincstári bevétellel kecsegtető sószállítás kapcsán. És megint csak felmerül, hogy a sógazdálkodás komplex rendszerében pontosan hol is érvényesült a királyi monopólium.

³⁶ KRISTÓ 1984: 1084

³⁷ KRISTÓ 1984: 1082-1083. A Meszesi-kapunál szedett vámról lásd WEISZ 2006: 202.

³⁸ ZSÁMBOKI 1997a: 51.

³⁹ ZSÁMBOKI 1997a: 55.

Az biztos, hogy a XII. századtól a kincstár fokozottabban kezdett figyelni a vámokból befolyó jövedelmek szervezésére. A megszilárduló államszervezet jótékony hatással bírt a kereskedelemre, az élénkülő forgalom pedig új vásároshelyek, belső vámok, révek létesítését tette lehetővé.⁴⁰ A sókereskedelem jelentősége is növekedett. A sókitermelés volumene a 12. századtól látványosan növekedett és így a hazai igények kielégítése mellett már exportálni is lehetett, főleg Morvaországba,⁴¹ sőt az export jelentőségét emeli ki, hogy az Aranybulla is foglalkozott a kérdéssel.⁴²

A sókereskedelem jelentőségének növekedését jelzi, hogy az uralkodók a 12. századtól fokozatosan önálló kamarai igazgatás alá helyezték a sóbányákat. Nincs okunk kétségbe vonni, hogy a kőso kitermelése továbbra is a királyi magángazdaságok keretében történt, hiszen a bányaregálé kialakulásának lassú folyamata még csak ekkor vette kezdetét.⁴³ Ahogyan fentebb említettük, az egyházak részére már korábban is történt sóakna-jövedelem eladományozása, de Zsámboki László figyelemre méltó megállapításai szerint, amelyet egyébként a II. András-féle beregi egyezmény pontjaira alapoz, a történészi közvélekedéssel ellentétben az egyházak nem kapták, hanem vásárolták a sót a királyi bányáknál, elszállításáról pedig maguk gondoskodtak.⁴⁴

A sóból származó jövedelem jelentőségét III. Béla közismert, házasságkötése céljából készült jövedelem-kimutatása is alátámasztja. Abból, hogy a lajstromban külön tételként szerepel a sóból származó jövedelem, arra következtethetünk, hogy már a 12. században is önállóan kezelt, fajsúlyos gazdasági egység lehetett a sógazdálkodás. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az összes bevétel 10%-a származott a só hasznából.⁴⁵ III. Béla korában a vásártartásból, illetve a közlekedési vámokból befolyó jövedelem még valóban királyi jognak számított és jelentős költségvetési bevételt eredményezett, még ha az uralkodó egy-egy vámhely hasznának egy részét át is engedte az egyháznak.⁴⁶

⁴⁰ Lásd HÓMAN 1935: 402.

⁴¹ FRISNYÁK 1990: 30-31.

⁴² GYÖRFFY 1984: 906.; KRISTÓ 1984: 1075.; SZEGFÜ 1983b: 336.

⁴³ HÓMAN 1935: 402.

⁴⁴ ZSÁMBOKI 1997a: 54. A hagyományos történészi elképzeléshez lásd például SZEGFÜ 1983b: 336-337.

⁴⁵ HÓMAN 1935: 479.; KRISTÓ 2003: 180.; ZSOLDOS 1997: 60.

⁴⁶ Az adományozásokról részletesen lásd KRISTÓ 1984: 1080-1081.

Köztudott, hogy a világi személyek részére történő birtokadományozások kezdete II. András uralkodásához köthető. A birtokadományozások következtében a királyi vámok a vámszedés jogával együtt a földesurak kezébe kerülhettek, de csak abban az esetben, ha a király a vámszedés jogát is eladományozta a birtokkal együtt. Ugyanis mint korábban már láthattuk, a vámszedés joga királyi felségjog volt, amely nem az adott terület tulajdonlásán alapult.⁴⁷ E jogi tény természetesen nem volt feltétlenül világos a korszakban és számos visszaélésre adott lehetőséget. A király egyébiránt adományozhatott olyan kiváltságot, amely lehetővé tette új közlekedési vámhely (út-, híd-, hajó-, révvám) létesítését a megadományozott földbirtokosnak.⁴⁸

Az adományozások következtében a király domaniális jövedelmei csökkenni kezdtek. Ezért II. András király Apod fia Dénes tárnokmester vezetésével nagyszabású reformokba kezdett, amelyeknek célja a regáléjövedelmek növelése volt.⁴⁹ A változások természetesen a sógazdálkodás komplex rendszerét is érintették. A király olyan, királyi tisztek által irányított sókamarákat kezdett felállítani – mint láttuk, a bányák kamarai igazgatásának már volt előzménye –, amelyek egy intézményen belül kívánták bonyolítani a sógazdálkodás minden fázisát. Természetesen ez nem zárta ki a sókamarák bérbeadásának egyre elterjedtebbé váló lehetőségét.⁵⁰ Ugyanakkor ezeknek a kamaráknak a működése súlyosan korlátozta az egyház korábban kivívott, fentebb már bemutatott szerepét a sószállításban. Az egyház tiltakozását, illetve erejét a kérdésben hűen tükrözi az Aranybulla, illetve a beregi egyezmény erre vonatkozó szakasza.⁵¹

Milyen következményekkel járt a mértéktelen adományozás? Először is jelentős jogi káosszal és visszaélések tömkelegével. Nem minden esetben volt világos (ma sem az az oklevelek alapján), hogy a megadományozott személy a birtokkal együtt megkapta-e a birtokán található vámszedő hely tulajdonjogát, jövedelmét vagy esetleg annak egy részét. Külön gondot okozott, ha a birtokon olyan vámszedőhely volt, amely jövedelmének egy részét vagy egészét a király korábban már másra ruházta. Szintén visszaélésekre adott okot a birtokon létesítendő új

⁴⁷ Vö. WEISZ 2006: 19.

⁴⁸ HÓMAN 1935: 476-477.

⁴⁹ Vö. ALMÁSI 2000: 46-47.

⁵⁰ ZSÁMBOKI 1997a: 53.

⁵¹ Vö. ZSOLDOS 1997: 60.; ZSÁMBOKI 1997a: 53-54., 68-69.

vámhelyek ügye. A zűrzavarossá váló helyzetben a XIII. század második felére igencsak megsaporodtak a vámok, sok helyen igazságtalanul, királyi engedély nélkül szedték be azokat.⁵² IV. Béla király kísérletet tett a vámrendszer reformjára, a sóbányászat terén érdemi változás azonban nem történt, vagyis folytatódott a kitermelésben egyre nagyobb szerepet játszó bérlői-vállalkozói forma terjedése, ami azonban az eredendő királyi monopóliumot, illetve a királyi sókamaraik szervezetét nem sérte.⁵³

A királyi engedély nélkül működő, illegális vámszedő helyek ügyének rendezése érdekében elsőként IV. László tett lépéseket: Parancsba adta az V. István király halála óta felállított vámok eltörlését, ehhez viszont a meglévő vámok felülvizsgálatára volt szükség.⁵⁴ Ennek a revízióknak az eredményeképpen született meg a bertényi vámtarifa. A következőkben ennek kialakulását vizsgáljuk meg.

Vámszedés a Sebes-Körös völgyében

Mint említettük, Bertény a Sebes-Körös völgyének benépesülésétől, vélhetően királyi kezdeményezésre létesült település a XI. századtól, amely a Sebes-Körösön a révi szorosnál révvám szedésére jogosult. A térségben a birtokadományozás a XII. század második felében kezdődött meg, elsőként a Hontpázmány, Geregye, Káta és Ákos nemzetségek jutottak itt földhöz, később részesült jelentős adományban a Csanád nemzetség.⁵⁵

A tatárjárás előtt Bertényt, illetve a hozzá tartozó körösi révet már a Csanád nemzetség birtokolta, vagyis a király már korábban eladományozta mind a birtokot, mind pedig a révvám jövedelmét.⁵⁶ A tatárjárást követően IV. Béla hű embere, Geregye nembeli Pál ispán elfoglalta a területet, így megszerezte a révi vámot is, ezzel pedig hosszan tartó viszály kezdődött a Csanád és a Geregye nemzetségek között. 1256-ban IV. Béla király visszaadta Csanád nembeli Pongrác fiainak az eredeti területüket, így Bertény mellett az először ekkor említésre kerülő, de feltehetően XI. századi alapítású Telegdet is, ahol az örökösök kiépítették családi rezidenciájukat (ezzel alapítva meg a Csanád

⁵² ZSOLDOS 1997: 60.; vö. WEISZ 2006: 19.

⁵³ ALMÁSI 2000: 110-112.

⁵⁴ WEISZ 2006: 15.

⁵⁵ JAKÓ 1940: 145-146.; GYÖRFFY 1966: 577.

⁵⁶ Vö. GYÖRFFY 1966: 577.

nembeli Telegdi dinasztiát).⁵⁷ Ugyanakkor arról is rendelkezés született, hogy a bertényi vám jövedelmét a két nemzetség fele-fele részben kapja meg. Valamilyen oknál fogva (véltetően azért, mert a folyó volt a birtokhatár) tehát a rév bevételét megosztották egymás között.⁵⁸ E jogi aktus következtében került sor 1257-ben arra a határjárásra, amely során a két nemzetség birtokait pontosan elhatárolták egymástól. Az érintett uradalmakat éppen Bertény határában választották szét, aminek eredményeképpen Bertény a Csanád nembeli Telegdiek, míg Rév, a sólyomkői uradalom részeként a Geregye nemzetség birtoka lett – Sólyomkő várát Geregye nembeli Pál építtette fel.⁵⁹ Az uradalmak közötti határ kijelölésében természetesen a Sebes-Körösnek szerepe lehetett, ez viszont jelen esetben azt eredményezte, hogy a vám beszedésére jogosult Bertény a Csanád nemzetség birtokán, a vám tulajdonképpeni beszedési helye, Rév – amelyet ekkor említenek először az oklevelek – viszont a Geregye nemzetség birtokán feküdt.⁶⁰ Mint tudjuk, a vámszedés joga független volt a vámszedés helyének birtokviszonyaitól, fontos azonban kiemelni, hogy a révek esetében egyébként sem az volt a lényeges, hogy ki birtokolta a rév tulajdonképpeni helyét a part két oldalán, hanem hogy ki tartotta fenn a révben közlekedő hajókat.⁶¹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a már hivatkozott oklevelek tanúsága szerint a Sebes-Körös érintett szakaszát a két nemzetség közösen birtokolta (minthogy határ volt a két uradalom között), ezzel indokolható volt a vámbevételek megosztása.⁶²

1264-ben újabb határjárásra került sor, amely megerősítette a Telegdiek birtokviszonyait, egyúttal említésre került, hogy Sólyomkő urai továbbra is a Geregye nemzetségbeliek.⁶³ Egy 1271-ben kelt okirat arról tanúskodik, hogy Geregye nembeli Miklós vajda Telegd és Szabolcs körüli erdőket és szántókat engedett át Pongrác fia Tamásnak,⁶⁴ amiből arra következtethetünk, hogy a század közepe óta tartó birtokviszálynak

⁵⁷ Vö. JAKÓ 1940: 364-365.; lásd még WEISZ 2013: 398. Vö. 1256: Wenzel VII. 429. Lásd még BLAZOVICH – GÉCZY 1995: 37-38.

⁵⁸ Lásd WEISZ 2006: 359.

⁵⁹ 1257: Wenzel VII. 474-476.

⁶⁰ Vö. GYÖRFFY 1966: 657.

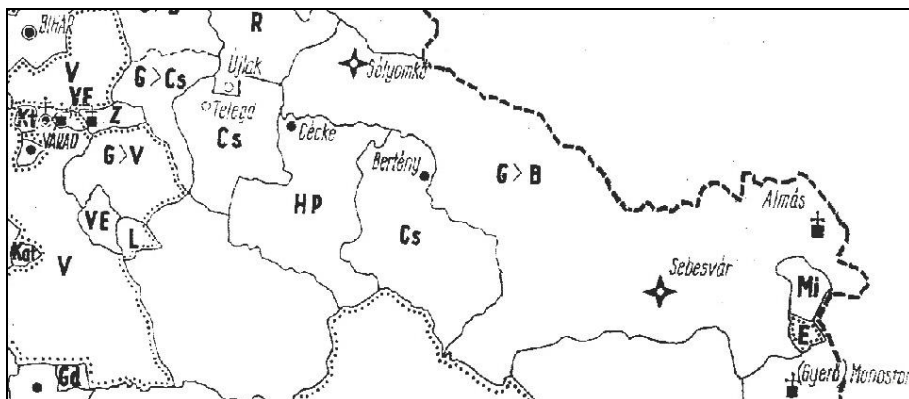
⁶¹ Lásd erről részletesen WEISZ 2006: 20.

⁶² Vö. WEISZ 2013: 81.

⁶³ BLAZOVICH – GÉCZY 1995: 39.

⁶⁴ 1271: Wenzel VIII. 366-367. Vö. GYÖRFFY 1966: 674-676.

még mindig nem volt vége. Pongrác fia Tamás 1283/1284-ben átíratta a jogait biztosító okleveleket.⁶⁵

Birtokviszonyok a XIII. század végén
(Cs=Csanád nem, HP=Hontpázmány nem, G=Geregye nem, B=Barsa nem)⁶⁶

1284-ben került sor IV. László király korábban már említett vámrevízióra vonatkozó törvényének végrehajtására, amelyet Biharban Bertalan váradi püspök és Rorand erdélyi vajda végeztek el és amelynek eredményeképpen az ún. bertényi vámtarifa megszületett.⁶⁷ Egy ez évben kelt korábbi okiratban IV. László megerősítette, hogy a Csanád nembeli Telegdiek a bertényi vám birtokosai, ugyanakkor a vámhelyről származó jövedelem továbbra is csak felerészben illeti meg Csanád nembeli Tamás ispánt, a bevétel másik fele Geregye nembeli Pál fiának jut.⁶⁸ Vagyis továbbra is fennmaradt a haszonélvezet (és nem tulajdonjog!) osztott jellege.⁶⁹ Minthogy viszont a Csanád nembeliek korábbi oklevelei nem

⁶⁵ 1283: Wenzel IX. 366. Vö. BLAZOVICH–GÉCZY 1995: 40.

⁶⁶ Györffy György térképe alapján – GYÖRFFY 1966: 580-581.

⁶⁷ 1284: Wenzel IX. 400-401.

⁶⁸ 1284: Wenzel IX. 383-384.

⁶⁹ „[...]qoud Comes Thomas filius Pangracij de genere Chanad ad nostram personaliter accedendo presenciam exhibuit nobis priuilegium Waradiensis Ecclesie Capituli super factis possessionum suarum Berthem, Sunkulus, Thelegd et Zobolch vocatarum confectum, petens a nobis cum instancia, vt dictum priuilegium ratum habere, et nostro priuilegio confirmare dignaremur. [...]Exhibuit eciam idem Comes Thomas quoddam priuilegium sub sigillo venerabilis patris Bartholomei Episcopi Waradiensis et Rorandi Vaiuode Transsiluani Comitis de Zonuk dilectorum et fidelium nostrorum super dimidietate tributi, quod in portu Chrysij in Berthem exigi consueuit ab antiquo, confectum, petens humiliter supplicando, vtipsium priuilegium

tartalmazták a vámtarifákat, sor került egy újabb oklevélben annak pontos meghatározása:

Vámalap	Vám
Sószállító szekér	2 só + két kis dénár
Posztóval megrakott szekér	½ pondus
Borral megrakott szekér	½ pondus
Más áruval megrakott szekér	½ pondus
Gyalogos	-
Lovas	-
Üres szekér	-
Nem kereskedelmi célból megrakott szekér	-

A bertényi révvám tételei 1284-ben Weisz Boglárka nyomán.⁷⁰

A fenti kimutatásból jól látható, hogy a bertényi vámtarifa a gyalogosokat, lovasokat, üres szekérrel haladókat, illetve például a költözőket mentesítette a vámfizetés kötelezettsége alól, ugyanakkor továbbra is fenntartotta a só „külön kezelendő” voltát. A bertényi vámtarifa egy másik szempontból is különösen becses számunkra: a vámtarifák nyilvánosságra hozatalának kötelezettségével kapcsolatos rendeletek közül az egész Árpád-korból csak a bertényit ismerjük jelenleg: előírja, hogy a vámtételeket nyilvános helyen kell őrizni, ezzel akadályozva meg, hogy a réven átkelőktől többet szedjenek be a hivatalosan megállapított összegnél.⁷¹

ratum habere et nostro priuilegio de benignitate Regia confirmare dignaremur. [...]” – 1284: Wenzel IX. 383-384.

⁷⁰ „[...]ipsius totalis tributi de Bertbem bacteus habiti et recepti, de quolibet curru salibus oncrato singuli duo salis et duo denarij parui; et eciam de quolibet curru mercatorio onerato pannis, vino, vei alijs rebus mercimonialibus per ipsum locum tributi de Berthem transeunte, singula dimidia pondéra exigantur pro tributo; cuius tributi totalis medietatem percipiet Comes Thomas memoratus, alia vero medietate ipsius tributi Magistro Acboni remanente. Hoc non retermisso, quod super pediti bus, equitibus et vacuis curribus, seu eciam oneratis de vno loco ad alium, non tamen causa ercimonij. transeuntibus, tributa exigi inhibemus. [...]” – 1284: Wenzel IX. 401. Lásd WEISZ 2013: 18-19., 453.; WEISZ 2006: 15., 35.

⁷¹ „[...] Et hoc in ipso loco tributarij in predicto portu Chrysij publice volumus obseruari, vt omnibus transeuntibus in exaccione dicti tributi certa noticia habeatur, ne maior exaccio fieri possit, quam deberet.” – 1284: Wenzel IX. 401. Liviu Borcea

A vámbevételek osztott jellegét megerősíti egy 1294. évi oklevél is,⁷² míg a vámtarifa érvényességét III. András 1298-ban ismerte el.⁷³

A vámbevétel osztott jellege komoly feszültségforrás lehetett a két nemzettség között, amelynek kapcsolata az állandósult birtokviták miatt egyébként sem volt felhőtlen. A Csanád nembeli Telegdiék nyilvánvalóan nehezen fogadták el, hogy bár őket illeti a révvám tulajdonjoga, bevételüket meg kell osztani az ősellenség Geregye nemzettséggel. Vélhetően részben ezért került sor Telegden saját útvám létesítésére, ugyanakkor a Geregyék is arra törekedtek, hogy a Körösön szedett révvám a sólyomkői uradalom tulajdonába menjen át és a vámszedés joga elszakadjon Berténytől (és így a Telegdiektől). E törekvések minden jel szerint már a XIII. században megkezdődtek, de csak Károly Róbert uralkodása alatt vezettek célhoz – egyúttal Bertény hanyatlásához.

Az Árpádok utáni évszázadok: XIV-XV. század

I. Károly uralkodása során Aba nembeli Nécsei Demeter vezetésével újjászervezték a királyi sókamarákat, amelyek élére a kamaraispánok (*comes camerarum salium*) kerültek.⁷⁴ A középkorban a sókamarák nem csak bányahelyeken létesültek, hanem sóelosztóhelyként az ország kereskedelmi szempontból fontos pontjain jöhettek létre.⁷⁵ A korszakban a már korábban megindult folyamat folytatódott, vagyis az uralkodó ellenőrzése mellett egyfajta bérlő rendszer kialakulása zajlott, miközben az uralkodó a regálé jövedelmek pontos szervezésével kívánta növelni megcsappant domaniális bevételeit.⁷⁶ Ennek során a sógazdaság is a regalitás irányába fejlődött tovább.

Vizsgált térségünkben az Árpád-ház kihalását követő interregnum időszakában a birtokviszonyok kisebb átrendeződésére került sor. A sólyomkői uradalom (Révvel együtt) a lehanyatló Geregye nemzetség kezéből Borsa Kopasz nádor kezébe került, majd I. Károly hatalmának

szerint az 1284. évi fejlemények már Rév önálló településsé fejlődésének első jelei. Lásd BORCEA 2005: 26.

⁷² Mindezt lásd GYÖRFFY 1966: 600; Wenzel VII: 476; Wenzel IX:401.; BLAZOVICH–GÉCZY 1995: 44.

⁷³ BLAZOVICH–GÉCZY 1995: 45.

⁷⁴ BERTÉNYI 2000: 129.

⁷⁵ Vö. OBORNI 2002: 72.

⁷⁶ Részletesen lásd DOMANOVSKY 1979: 60-65.

megszilárdulásával a király birtoka lett. Vélhetően e tény is hozzájárult Rév erőteljesebb fejlődéséhez és Bertény hanyatlásához.

Egy 1308. október 6-án kelt oklevél szerint, amelyben Csanád nembeli Tamás fiai osztozkodnak (Telegd és Bertény továbbra is az ő birtokuk) az apjuktól örökölt javakon, szóba került a telegdi vámon való megosztás is. Ez a telegdi vám létezésének első jele az oklevelekben.⁷⁷ Minden jel szerint – ezt láthatjuk alább a táblázatban is – a telegdi vám ekkor kifejezetten sóra kivetett vámtétel volt.⁷⁸ Egy 1312. július 29-én kelt oklevél szerint I. Károly Csanád nembeli Tamás fia Miklósnak a Csák Máté elleni ütközetben tanúsított vitézségeért adományozott vámot Telegd helységben.⁷⁹ Nem teljesen világos, hogy ez az adományozás milyen összefüggésben áll az 1308. évvel. Mindenesetre az kiderül, hogy az 1308. évi állapotokhoz képest a közlekedési vám-jelleg erősödött, ugyanakkor továbbra is – sőt egyre hangsúlyosabb – szerepet játszott a sóra kivetett értékvám. Ezt az alábbi összesítésben jól megfigyelhetjük:

Vámalap	Vám (1308)	Vám (1312)
sószállító szekér	1 dénár + 1 só	
Erdélybe sóért menő üres szekér	-	2 báni dénár

⁷⁷ „[...] Lőrinc, Miklós és Pongrác mr.-ek megosztznak a kezükön levő örökölt Thelegd falun és Zabolch [...], Posalaka, Thelukusd, Theleký, Peterilese, Bertyn, Malunzeg, Sumkulus birtokokon (az erdők mindenütt a jobbágyok közös használatában maradnak) és a Thelegd-i vámon (ahol a jövedelem minden kocsi után 1 dénár és 1 sóra rúg).[...]” (1308) – KRISTÓ 1992: 202.

⁷⁸ Vö. WEISZ 2013: 397-398.

⁷⁹ *In quadam villa sua Thelegd vocata in Comitatu Bihariensi existenti Tributum a nostra Regia maiestate postulauit.[...] extitit wlneratus. In eadem villa sua Thelegd sibi in perpetuum tale Tributum de Begie benignitatis clemencia duximus conferendum, quod de singulis Curribus vacuis ad partes Transiluanas pro salibus euntibus singulos duos Banales, et de oneratis salibus de eisdem partibus recleuntibus, similiter duos Banales et quatuor sales Item de quolibet Curru onerato qui wlgo Masa dicitur singulos fertones Item de pecia panni de Ippri duo pondéra Item de pecia panni Dorni vnum poudus Item de pecia panni de Haj, dimidium pondus Item de Tunella vini vnum pondus Item de vno equo vnum pondus venali et de vno boue vnum Banalem Item de duobus minoribus animalibus vnum denarium Ipse Magister Nicolaus et sui heredes heredumque suorum successores in perpetuum babeant pro tributo exigendi facultatem. – 1312: Nagy I. 263-264.*

Visszafelé érkező, sóval megrakott szekér	-	2 báni dénár + 4 só
Mázsaszekér	-	12 pondus
1 vég yperni posztó	-	2 pondus
1 vég tournai posztó	-	1 pondus
1 vég huy-i posztó	-	½ pondus
1 hordó bor	-	1 pondus
Eladó ló	-	1 pondus
Eladó ökör	-	1 báni dénár
2 kisebb állat	-	1 báni dénár

A telegdi közlekedési vám tételeit Weisz Boglárka nyomán közöljük⁸⁰

Úgy tűnik tehát, hogy a Csanád nembeli Telegdiek szép lassan kialakítottak maguknak egy újabb vámszedő helyet, amellyel megszabadultak a Geregye nemzettséggel közösen birtokolt bertényi (révi) vám okozta kellemetlenségektől. A Geregyék szintén arra törekedhettek, hogy Rév önálló vámhellyé alakuljon és kiszakadjon a Csanád nem felelősségi ellenőrzése alól. Ehhez viszont Révnek önálló, Berténytől független településsé kellett válnia. Jóllehet – ahogyan fentebb említettük – a telegdi vámról az első adataink 1308-ból származnak, nem lehet kérdéses, hogy az már a 13. század második felében létezett.

Ugyanakkor a sólyomkői uradalomhoz tartozó Rév is gyors fejlődésnek indult az Anjou korban. 1332-től már önálló településként szerepel a tizedjegyzékekben és nem kérdéses, hogy a korszakban alakult autonóm vámszedő helyé.⁸¹ Ennek részletei azonban egyelőre homályosak, annyi bizonyos, hogy a bertényi vámszedés megszűnésének nincs nyoma – habár révvámot már elvben nem szedhetett –, jóllehet a település hanyatlásnak indult. Hogy a révi vám milyen hatással volt a bertényi vámszedés jelentőségére, illetve a telegdiére, az még kérdéses.

A XIV. és XV. század a birtok- és vámpolitikában alapvetően nyugalmas időszaknak tekinthető, az ország gazdasági életét is a prosperitás, növekedés jellemzi. A telegdi vámtarifát 1357-ben I. Lajos, 1398-ban Zsigmond, 1475-ben I. Mátyás király is megerősítette.⁸²

⁸⁰ WEISZ 2013: 456. Az eredeti oklevelet lásd Nagy I: 263-264

⁸¹ JAKÓ 1940: 215.

⁸² A megerősítésről lásd Nagy I. 264.

A sólyomkői uradalom, így Rév is a XIV. században királyi birtok. 1405-ben Zsigmond király Révet kiemelte a sólyomkői várnagy és az erdélyi vajda joghatósága alól és szabad várossá nyilvánította, méghozzá Buda kiváltságait adományozva neki. E rendkívüli kiváltságokkal azonban nem élhetett a település sokáig, hiszen a király 1406-ban a Lackfiaknak adományozta és kisebb zavaros időszak után tartósan is a sólyomkői uradalom része lett. Fontos lépésnek tekinthető, hogy 1484-ben a sólyomkői uradalom Fugyin működő vámját is Révre helyezték át,⁸³ amellyel tovább nőtt a település közlekedési jelentősége.

Kitekintés: a kora újkor első százada

A XVI. században a korábbi évszázadokban kialakult sószállító útvonalak továbbra is léteztek, a tengelyen szállított só tehát a Meszesi-kapun és a Királyhágón közlekedett Erdélyből Magyarország felé. A korábbi évszázadokhoz hasonlóan a só továbbra is a kincstár egyik jelentős bevételforrása volt. A XVI. század első évtizedeiben Erdélyben kitermelt só jelentős részét továbbra is Magyarországon értékesítették,⁸⁴ annak ellenére is, hogy az ország fokozatos három részre szakadásával a kereskedelem igencsak megnehezült: Az 1538. évi váradi béke az erdélyi sót csak Szapolyai János országrészében engedélyezte árusítani, Ferdinánd területét a XIII. század óta üzemelő máramarosi bányákból látták el. Emellett Szeged, majd Szolnok török uralom alá kerülése a sószállítás és -raktározás két jelentős központját vágta el a termelési területektől,⁸⁵ ugyanakkor ez a Királyhágón keresztül Debrecen felé tartó útvonal felértékelődését eredményezte, tudjuk, hogy a révi és a telegdi vámhelyek jelentős haszonnal működnek a korszakban.

Természetesen a sószállító útvonalakra, illetve az azokat kísérő településekre az állandósuló háború is komoly veszélyt jelentett.⁸⁶ Az, hogy az említett okok miatt hosszabb-rövidebb ideig akadozhatott egyes területek sóval történő ellátása, tovább növelte a „fehér arany” értékét.

⁸³ Lásd JAKÓ 1940: 330-331.

⁸⁴ DRASKÓCZY 2004: 37.

⁸⁵ KULCSÁR 1983: 575-576.

⁸⁶ A termelési adatokat lásd DRASKÓCZY 2002: 189-200; Sajnos épp a kolozi akna termelési adatai hiányosak, holott épp innen szállították a sót főként a Királyhágón keresztül. Az értékesítési adatokat lásd DRASKÓCZY 2004: 38-42.; DRASKÓCZY 2002: 187-188. Az aknák kezdődő elvizesedése okozta problémákról lásd PÁLFFY 2000: 112-113., MÁTYÁS-RAUSCH 2013: 203.

Ezt jól bizonyítja, hogy a kora újkor jelentős részében a só elfogadott fizetőeszköz volt.⁸⁷

Bertény és Rév az Első Katonai Felmérés szelvényén 1763-1787

Az Erdélyi Fejedelemség megszerveződésével a sókitermelés feletti ellenőrzési-szervezési jogot az új állam örökölte meg a Királyságtól. A kitermelés, a szállítás és a kereskedelem szervezését az erdélyi kancellária vette át.⁸⁸ Az előző századok gyakorlatát megörökölve, a sóbányászat, a szállítás és a kereskedelem kincstári monopólium maradt,⁸⁹ magánszemély nem létesíthetett új aknát, a bányák és a sókikötők ugyanakkor továbbra is bérbe adhatók, sőt elzálogosíthatók voltak.⁹⁰ Sókamarak működtek Tordán, Désen, Désaknán, Kolozson és Vízaknán

⁸⁷ Részletesen erről: TRÓCSÁNYI 1980: 233-234.; A fejedelmi tisztségviselők még a XVII. században is sokszor kapták sókockában a fizetségüket: ÁGOSTON – OBORNI 2000: 148.; OBORNI 2002: 88-92.

⁸⁸ Trócsányi Zsolt kutatásai alapján elmondhatjuk, hogy a kancelláriának a só tengelyes szállításának vonatkozásában volt teendője, a hajón történő szállítás ügyében nincs nyoma intézkedésnek, hasonlóan az értékesítés és vámolás ügyeihez. Lásd TRÓCSÁNYI 1980: 233.

⁸⁹ OBORNI 2002: 73.

⁹⁰ ZSÁMBOKI 1997b: 195.; TRÓCSÁNYI 1980: 233.

és Széken,⁹¹ jöllehet utóbbi még a XVI. század első felében magánkézbe került. A kamarák közül a tordai volt a legjelentősebb, élén a kancellária utasítását közvetítő kamaraispán állt, aki a többi kamara működését is felügyelte.⁹² A sószállítás útvonalai az állandó háborús viszonyok figyelembe vételével változtak, Magyarország felé haladva viszont alapvetően Debrecenbe tartottak szárazföldi úton.

⁹¹ 1552-ben Bornemissza Pál és Werner György királyi biztosok felmérték az erdélyi sóbányák állapotát. Megállapításaik elemzését lásd OBORNI 2002: 74-84.

⁹² SINKOVICS 1985: 450.; DRASKÓCZY 2004: 25-25.; OBORNI 2002: 72-73. Vö. EMBER 1946: 509-514.

Irodalom

Középkori oklevelek

1256: *Wenzel VII. 429-431. 303. szám alatt.* IV. Béla király a Csanád nemzetségbeliek birtokosztályozását helyben hagyja. 1572-ben Báthory István megerősítette. In Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpádkori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VII. 1235-1260. Pest, 1869.

1257: *Wenzel VII. 474-476. 335. szám alatt.* A váradi káptalan fogatosítja a Csanád nembeliek osztozkodását. Megerősíti IV. László 1284. évben. In Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpádkori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VII. 1235-1260. Pest, 1869.

1271: *Wenzel VIII. 366-367. 247. szám alatt.* A nagyváradi káptalannak bizonyosságlevele, hogy Tamás comes Pongrácnak fia és Miklós vajda, Thelegd és Zobouch peres jószágokra nézve barátságosan egyezkedtek. Átírva 1283. évben. In Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpádkori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VIII. 1261-1272. Pest, 1870.

1283: *Wenzel IX. 366. 262. szám alatt.* A nagyváradi káptalan átírja saját a Csanád nemzetségbeliek közti osztályra vonatkozó 1257. évi bizonyosságlevelét. In Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpádkori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. IX. 1272-1290. Pest, 1871.

1284: *Wenzel IX. 383-384. 273. szám alatt.* IV. László megerősíti Csanád nemzetségbeli Tamás comest Berten, Sunkulus, Thelegd és Zabolcs nevű javainak birtokában. In Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpádkori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. IX. 1272-1290. Pest, 1871.

1284: *Wenzel IX. 400-401. 285. szám alatt.* Bertalan váradi püspök és Rorand erdélyi vajda mint kiküldött bírák a Berthem helységben lévő vámhely jogosítványa iránt határoznak. In Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpádkori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. IX. 1272-1290. Pest, 1871.

1312: Nagy I. 263-264. 245. szám alatt. Július 29-én kelt oklevél. I. Károly király a Csanád nemzetségből származó Miklós mesternek, a Trencsini Csák Máté ellen Kassa mellett vívott ütközetben tanúsított vitézségeért, a Biharvármegyei Telegd helységben vámot adományoz. In Nagy Imre (szerk.): Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. 1301-1321. Budapest, 1878.

Monográfiák, tanulmányok

ALMÁSI Tibor

2000 *A tizenharmadik század története.* (Magyar századok) Pannonica Kiadó

ÁGOSTON Gábor – OBORNI Teréz

2000 *A tizenhetedik század története.* (Magyar századok) Pannonica Kiadó

IFJ. BARTA János

2000 *A tizennyolcadik század története.* (Magyar századok) Pannonica Kiadó

BENKŐ Loránd

1996 Adalékok a sószállítás régi magyar terminológiájához. In Bereczki András – Klima László (szerk.): *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére.* (Urálsztikai Tanulmányok 7.) Budapest. 65-72.

BERTÉNYI Iván

2000 *A tizennegyedik század története.* (Magyar századok) Pannonica Kiadó.

BLAZOVICH László – GÉCZY Lajos

1995 *A Telegdiek pere. 1568-1572.* (Dél-alföldi Évszázadok 6.) Szeged

BORCEA, Liviu

2005 Istoria Comunei Pana La Sfarsitul celui de al doilea razboi mondial. In *Monografia comunei Vadu Crisului.* Oradea. 25-70.

BÓNA István

1986 Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896). In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története. Első kötet.*

A kezdetektől 1606-ig. Budapest: Akadémiai Kiadó. 107-234.

DOMANOVSKY Sándor

- 1979 *A harmincadvám eredete.* In Uő: *Gazdaság és társadalom a középkorban. Tanulmányok.* Budapest: Gondolat Kiadó. 51-99.

DRASKÓCZY István

- 2002 Erdély sótermelése a XVI. század közepén. In Pál Judit – Rüs Fogarasi Enikő (szerk.): *Omagiu profesorului Magyari András: Emlékkönyv.* Kolozsvár. 187-200.
- 2004 Erdély sótermelése az 1530-as években. In Bessenyei József – Horváth Zita – Tóth Péter – Gyulai Éva – Somorjai Lehel (szerk.): *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről.* (Studia Miskolcinsia 5.) Miskolc. 25-70.

EMBER Győző

- 1946 *Az újkori magyar közigazgatás története. Mohácstól a török kiűzéséig.* Budapest

FRISNYÁK Sándor

- 1990 *Magyarország történeti földrajza.* Budapest: Tankönyvkiadó.

GYÖRFFY György

- 1966 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1983 *István király és műve.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- 1984 Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig. In Székely György (főszerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 1. kötet.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 575-892.

HÓMAN Bálint

- 1935 Magyar történet I. kötet. In Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

JAKÓ Zsigmond

- 1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Budapest: Sylvester Nyomda

KRISTÓ Gyula

- 1984 A korai feudalizmus (1116-1241). In Székely György (főszerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 2. kötet.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 1007-1416.
- 1992 *Anjou-kori oklevéltár. II. 1306-1310.* Budapest–Szeged
- 2003 *Magyarország története 895-1301.* Budapest: Osiris Kiadó

KULCSÁR Péter

- 1983 Gazdaság. In Kristó Gyula (szerk.): *Szeged története I. A kezdetektől 1689-ig.* Szeged. 460-475.

MAKKAI László

- 1986 Erdély a középkori Magyar Királyságban (896-1526). In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története. Első kötet. A kezdetektől 1606-ig.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 235-408.

MÁTYÁS-RAUSCH Petra

- 2013 „Befogadó Erdély”: Erdélyi és külföldi szakemberek a Fejedelemség ércbányászatában Bethlen Gábor idejében (1613-1629). In Papp Klára – Balogh Judit (szerk.): *Bethlen Gábor képmása.* Debrecen. 199-214.

OBORNI Teréz

- 2002 *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt. 1552-1556.* Budapest: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány

PACH Zsigmond Pál

- 1990 *A „harmincadvám eredete”.* Budapest: Akadémiai Kiadó

PÁLFFY Géza

- 2000 *A tizenhatodik század története.* (Magyar századok) Pannonica Kiadó.

SINKOVICS István

- 1985 A három országrész igazgatása. In Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története. 1526-1686. 3. kötet.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 393-474.

SZABÓ Péter

- 2000 *Az Erdélyi Fejedelemség.* (Tudomány–Egyetem.) Vince Kiadó

SZEGFŰ László

- 1983a A szegedi sóközpont. In Kristó Gyula (szerk.): *Szeged története I. A kezdetektől 1689-ig*. Szeged. 246-248.
 1983b A só. In Kristó Gyula (szerk.): *Szeged története I. A kezdetektől 1689-ig*. Szeged. 332-337.

TRÓCSÁNYI Zsolt

- 1980 *Erdély központi kormányzata. 1540-1690*. Budapest: Akadémiai Kiadó
 1986 Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711-1770). In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 972-1038.

VÉKONY Gábor

- 2004 Sókereskedelem a Kárpát-medencében az Árpád-kor előtt. In Kovács Gyöngyi (szerk.): „*Quasi liber et pictura*”. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE Régészettudományi Intézet. 655-661.

WEISZ Boglárka

- 2006 *Vámok és vámszedés az Árpád-kori Magyarországon. Történeti áttekintés, adattár*. PhD értekezés. Témavezető Kristó Gyula, Zsoldos Attila. Szeged.
 2013 *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

ZSÁMBOKI László

- 1997a Bányászat az Árpádok korában (896-1301). In Faller Gusztáv – Kun Béla – Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története. I. kötet*. Budapest. 29-71.
 1997b Az erdélyi fejedelemség bányászata. 1542-1697. In Faller Gusztáv – Kun Béla – Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története. I. kötet*. Budapest. 193-197.

ZSOLDOS Attila

- 1997 Az Árpádok és alattvalóik. 896-1301. Csokonai Kiadó, Debrecen

LOVAS KISS ANTAL

A RÉVI SÓVÁM-ÜNNEPSÉG HAGYOMÁNYA

Romániában az 1989-90-es rendszerváltozás után jellemző volt a lokális közösségek hely- és szerepkeresése. A vidéki társadalmakban megfogalmazódott a lokális értékek felmutatásának igénye. Románia nemzeti identitásának újrafogalmazásával párhuzamosan a helyi társadalmakban hangsúlyozott cél lett az egyedi karakter kialakítása, illetve újraalkotása. A rendszerváltással megjelent falunapok divatja mögött ott állt az a hiány, amely a kilencvenes évek elején gyorsan átalakuló lokális társadalmakban keletkezett. Az új viszonyok között, a társadalmi kohézió és az önazonosság demonstrálására megfelelő eszközként kínálkozott a falunapok megteremtése. Fontossá vált a jellemző jegyek hangsúlyozása, a helyi értékek felmutatása: „Ezek vagyunk mi” vagy „Mi ezt így csináljuk”. A 21. század elejére az értékteremtés terepévé újonnan alkotott, vagy átformált ünnepek váltak és a közművelődés, rendezvény- és fesztiválközpontúvá alakult.¹ Mára a helyi értékek többnyire rendezvények köré szerveződnek és javarészt fesztiválok biztosítanak színteret a korábbi falunapoknak vagy az új ünnepi helyzeteknek. A vidéki települések önpromóciója egyre fontosabbá válik és hatással van a helyi közösségek alakulására, a lokális identitás újraértelmezésére is.

A tanulmányomban egy közel négyezer lakosú partiumi település Rév (*Vadu Crișului*)² Sívám-ünnepének jellemzőire fókuszálok. 2016 nyarán végzett kutatásom a helyi politikai, kulturális és vallási elit tagjaival készített félig strukturált interjúkon, szisztematikus megfigyelésen, másodlagos adatelemzésen és internetes adatgyűjtésen alapul. A vizsgálat során több kérdésre kerestem a választ: a lokális kulturális értékek és hagyományok hogyan járulnak hozzá a helyi identitás újraértelmezéséhez, megújításához és ezek hogyan jelennek meg a falunapként funkcionáló révi Sívám-ünnepen? Melyek a kulturális örökség felhasználásának fő motivációi? Kik a kulturális örökség újrafelfedezésének és hasznosításának legfontosabb szereplői? A tanulmányomban továbbá arra keresem

¹ SZABÓ 2016: 823.

² Romániai, Bihar megye 3898 lakos a Nemzeti Statisztikai Intézet 2011. okt. 31-i adatai szerint (*Populația stabilă pe județe, municipii, orașe și localități componente la RPL_2011*)

a választ, hogy a Sívám-ünnep milyen közösségi programokat generál és ez hogyan hat a helyi közösségre és identitásra.

Bár a kutatásom a révi falunap rendezvényeire irányult, maga a vizsgálat túlmutat a település geográfiai értelemben vett terén, hiszen a rendezvény szinterei virtuális és valós tereket egyaránt magukba foglalnak.³ A falunapi események online megosztása nem csak a történések dokumentálása, hanem marketingtevékenység is, amely az érdeklődő külvilágot szólítja meg. Az eredetileg lokális esemény itt kap lehetőséget arra, hogy globális érdeklődés tárgyává váljon. A világháló az a pont, ahol „a dolgok áramlásának mikro és makro szintű pályái” összetalálkoznak.⁴

Globális hatások és lokális válaszok

A révi Sívám-ünnep értelmezése és elemzése nem csak egy helyi ünnep bemutatásának lehetőségét rejtí magában, hanem egyedi példáját nyújtja annak a 20. század végi, 21. század elei folyamatnak, amely a kelet-európai társadalmak értékrendváltásával járt együtt. A 20. századot meghatározó értékképző folyamatok egyik legfontosabbja a globalizáció, melynek értelmezésére született elméletek és irányzatok bemutatására itt nincs tér, ám megismerésükre jelentős szakirodalom áll rendelkezésre.⁵ A globalizáció egyik velejárója, hogy képes felülmúri a korábbi, bevett hagyományokat, talán ezzel is magyarázható, hogy a közbeszédben gyakori nézet, hogy a globalizáció olyan jelenség, amely révén a helyi értékek elvesznek. Ez az értelmezés azt feltételezi, hogy a globális hatások rátelepülnek egy adott lokális struktúrára és a helyi jellemzőket egy világ-szinten általános szerkezettel írják felül. Holisztikusan szemlélve a jelenségeket, a kép már korántsem egyértelmű és lehangoló, mert a későmodern társadalmak globalizációja felerősítette azokat a védekezési reakciókat is, amelyek lényege, hogy az egyén a helyi társadalmon keresztül igyekszik megőrizni a biztonságot jelentő kulturális normákat, szimbólumokat, így a globális folyamatok megjelenése lényegében a lokalitás felértékelődését és reneszánszát eredményezte.⁶ A viszonylag gyors és intenzív átalakulás meghatározó jegye a települések önmagukról forgalmazott képének a külvilághoz mért látványos újrakonstruálása, a telepü-

³ HALLETT–BARBER 2014: 307–308.

⁴ APPADURAI 2008: 87.

⁵ BAUMAN 2002; GRABHER – STARK 1996; RITZER 2004; RIESMAN 1983

⁶ WELZ 1994

lési kapcsolatok erősítése és a szórakozás új, a kor igényeit követő kielégítése.

A Sóvám-ünnep vizsgálata kapcsán nyomon követhetjük, hogy a réviak életviláguk aktív alakítói, amikor a globális hatásokat a helyi lokális feltételekhez igazítják.⁷ A helyi ünneplés rugalmasan képes a globális folyamatok lokális feldolgozására, beemelésére. A Sóvám ünnepség néhány év alatt lényegében a globális fesztiválkultúrára adott lokális válaszá vált. A lokálisnak és a globálisnak ezt az egymás mellett létezését tekinti Meyrowitz globalitásnak.⁸

A kollektív identitás képzésében a hagyománynak, a történelemnek, a kommunikatív vagy kulturális emlékezetnek és az örökségnek meghatározó szerepe van.⁹ A Sóvám-ünnep egy olyan összetett lokális ünnep, amely Rév múltjának azokat az időszakait állítja piedesztálra, amelyek során a település kiemelt jelentőséghez jutott. A rendezvényen a felelevenített és újra konstruált történelmi események bemutatása lehetőséget teremt az emlékek kollektív birtokba vételére.¹⁰ Alkalmas arra, hogy megerősítse az egyénekben a közösséghez tartozás tudatát.¹¹ Ebben az értelemben a Révet körülölelő épített és természeti környezet egyes elemei a település történelmének máig felmutatható attribútumai. A Tündérvár maradványai, a barlangok, a Révi szorosban folyó Sebes-Körös, vagy a kiépített turistaút az ünneplés helyszínei és tárgyai is lehetnek.

Turizmus, mint meghatározó motivációs tényező

A révi falunapot formáló külső hatások közül a globalizáció mellett a turizmus néhány jellemzőjét is érdemes figyelembe venni.

A külvilág érdeklődése a települést körülvevő természeti környezet iránt, a helyiek identitását is formálja, számukra is felértékelődik a környező táj. A révi döntéshozók számára egyre inkább nyilvánvaló, hogy a turizmus irányába kell előre menekülni a társadalmi, földrajzi elzártságból. Felismerték, hogy lokális válaszokat kell adni a globális kihívást jelentő turizmusra és folyamatosan jelen kell lenni a turistákért

⁷ ROBERTSON 1992: 173–174.

⁸ MEYROWITZ 2005: 29.

⁹ GYÁNI 2008

¹⁰ FEJŐS 1996: 132.

¹¹ COHEN 1995: 50.

folytatott versenyben, mert csak ez biztosíthatja – egyéb források hiányában – a helyi kultúra fennmaradását.¹²

Rév történetében mindig fontos szerepet játszottak a földrajzi és természeti adottságok. Már a 18. században felértékelődött a környező táj esztétikai értéke és a Révi-szoros a turista érdeklődés tárgyává vált. Az ide látogatókat a természeti szépségek megismerésének romantikus vágya vezette, amelyben a korábbi vámállomás is „Tündérvárrá” lényegült. Az 1800-as évek elején gróf Zichy Domokos birtoka volt a Révi-szoros, aki kirándulásokat szervezett a látványosságok megtekintésére. A Révi-szoros szépségét a rajta áthaladó, 1870-ben megnyílt vasútvonal tette a nagyközönség számára is megismerhetővé, de turisztikai fejlesztések csak az 1900-as évektől, lényegében a polgári életforma és életfelfogás terjedésével, a szabadidő kialakulásával kezdődtek.¹³ A turizmus gyökereit a romantikára és a polgárság sajátos helyzete határozta meg,¹⁴ ebben az időszakban még leginkább a felső és középosztályok szabadidős tevékenységeként terjedt.¹⁵ Czárán Gyula munkásságának köszönhetően megkezdődött a Rév környéki cseppkőbarlangok feltárása és megismertetése a nagyközönséggel,¹⁶ valamint turistaút épült ki a Körös bal partján Rév és Sonkolyos között.¹⁷ A 20. század első két évtizedére jellemzőek azok a turisztikai fejlesztések, amelyek nagyban hozzájárultak a barlang látogatottságának növekedéséhez. Különösen a Zichy-cseppkőbarlang vált az érdeklődés tárgyává. Menedékház, emeletes szálló és a Sebes-Körösön átívelő híd épült, valamint vasúti megálló és várócsarnok létesült. Bővült a Rév környéki barlangok bejárhatósága és a turistautak hossza. A 20-as évektől megtorpantak a fejlesztések és a turisztikai szempontok is háttérbe szorultak. A hatvanas években ugyan történt néhány jelentéktelen lépés a turisztikai létesítmények karbantartására, de érdemi változást csak a romániai rendszerváltás után figyelhetünk meg, különösen Románia 2007-es Európai Unió csatlakozását követően, amikor a forráshiányok némileg enyhültek. A turizmus és régiófejlesztés ezután vált fontos feladattá, mondhatni addig Rév a 20. század elején spontánul kialakult brandjét és hírnevét kamatoztatta.¹⁸ A település kör-

¹² KÖSLING 1996: 117.

¹³ KÓSA 1999

¹⁴ ENZENSBERGER 1962

¹⁵ BELUSZKY 2006: 34.

¹⁶ CZÁRÁN 1905; 1907

¹⁷ A máig létező turistaút ma Czárán Gyula nevét viseli.

¹⁸ GÁBORA-PÁSZTOR-PÉTER 2013: 124.

nyékének természetvédelmi terület státusa (Natura 2000), földrajzi és természeti adottságai alkalmasak a turizmus fejlesztésére, vonzerőt jelentenek a turisták számára. Rév mikrorégiója mind Kolozsvár, mind pedig Nagyvárad vonzáskörzetébe beletartozik és közel fekszik a román-magyar határhoz is. Jól megközelíthető, ezért széles körű turisztikai lehetőségei vannak. A 21. században a túralehetőségek mellett az aktív sport turizmus (rafting, hegymászás, sziklamászás, via ferrata, barlangászat) számára is lehetőséget kínál a település körül fekvő természeti környezet.

A helyi vezetés fontosnak tekinti, hogy a természeti környezet mellett a település kulturális értékeire is felhívja a külvilág figyelmét. A Sívám-ünnep a maga nemében talán azért is különleges, mert miközben igyekszik megfogalmazni a lokális értékeket a külvilág felé, ezzel együtt a településen élőknek is kifejezésre juttatja az összetartozást. Rév értékeinek szimbolikus felmutatására kiválóan alkalmas a falunap, amelyen lényegében a település ünnepli önmagát, a helyi értékek mentén megfogalmazott identitást. A Sívám-ünnep mai formáját a turistaérdeklődés felkeltése és a fesztiválkultúra bevett és domináns jegyei jellemzik. A turizmushoz kötődő szoros kapcsolatát jelzi, hogy a turisztikai fejlesztések átadása is a falunaphoz kapcsolódik (pl.: Révi Körös híd, felújított Czárán Gyula turistaút).

A történelmi háttér újraalkotása a Sívám-ünnepen

A 21. századi ünneplési struktúrában meghatározó szerepet kap a só vá-moltatásáról való megemlékezés. Annak ellenére, hogy a két napos ünnepnek csak rövid idejét tölti ki, mégis a legjellemzőbb dramatikus eleme és egyben nyitánya a sívám szedés szimbolikus megjelenítése, amely egyben a lokális ünnep névadója is. Magát a só szállítást és a vámszedés szituációját néhány éve Dorel Cosma polgármester és Hasas János alpolgármester ötlete alapján dramatizálták. A Körösön érkező tutaj az évszázadokon át zajló só szállítást szimbolizálja. A múltbeli tradíciókat rekonstruálva, a tutajosokat Dorel Cosma révi polgármester – mint a települést képviselő hivatalos személy – felszólítja a megállásra, és a réviak számára jelképesen behajtja a fuvarozott áruért járó vámot (1-3. képek). A rekonstrukció mindig a múlt kulturális újrateremtése, amely függ a jelen szükségleteitől és interpretációs szándékától.¹⁹ A középkori vámszedés felelevenítése alkalmas arra, hogy a 21. században segítse az em-

¹⁹ ASSMANN 1999: 30.

lékezés közösségformáló szerepét, és általa a lokális társadalom emlékezetközösségként működjön. Az emlékezetközösség annyiban tud kapcsolatot teremteni a múltban élő emberekkel és értékekkel, amennyire rekonstruálni tudja azt. A Sóvám-ünnepen megjelenített dramatikus játék kifejezi a helyiek múltból konstruált képét, mert a révnél kikötő hajók még benne élnek a révi emlékezetben.

„...Viktor nevelőanyja kisgyerekek koráról mesélte, hogy mikor jöttek a tutajok szaladt az egész falu népe, le oda a szoros bejáratához, hogy: Jönnek a tutajosok, jönnek a plutások!²⁰ Így kiabáltak a gyerekek és szaladtak minden házból.”²¹

Mivel az erdélyi fennsíkot magas hegyek, sziklák övezik, az egyetlen járható utat Erdély és az Alföld között évszázadokig a Réviszoros jelentette. A Bihari hegységhez tartozó szorosban a Sebes-Körös meredek sziklafalak között halad.²² Ezt kihasználva alakították ki – feltehetően a 13. században – a vízi út ellenőrzésére alkalmas révi vámszedőhelyet. A sziklafalba épített figyelőtorony mellett a vámként átadott áruk tárolására alkalmas természetes barlang is található (4-6. képek). Az 1520-ban a vámszedőhelyek között említett vámállomás történetéről keveset tudunk, de az valószínű, hogy a középkorban itt fontos ellenőrző és vámszedő központ működött. Az eddigi feltételezések szerint vízi úton, tutajokon szállították a sót és az erdélyi fát Magyarország belseje felé. A legújabb kutatások tükrében viszont könnyen elképzelhető, hogy a sót nem is a Körösön szállították, hanem a mellette vezető hadi úton. Mivel a révi szorosban nem fértek el a szállítmányok, így itt egy rövid szakaszon a folyón közlekedtették. Ahol pedig a Nagyvárad felé vezető (hadi) út átlépte a Köröst, ismét szárazföldi úton haladtak tovább, így az átkelésért és nem az áthajózásért szedték a vámot Révnél.²³ Bármelyik lehetőséget fogadjuk is el, az szinte bizonyos, hogy a Királyerdő lábánál, a Réviszorstól mindössze másfél kilométerre fekvő Rév településnek ebben az időben kedvezett a révvám közelsége. A sónak a középkorban igen nagy kereslete volt, piacra szállításából jó haszonra lehetett szert tenni, így a szállítás útvonala mentén jelentős gazdasági fejlődést generált. 15. században Rév is intenzíven gyarapodhatott. Fejlődésének csúcsa kétség kívül az lehetett, amikor 1405-ben Zsigmond király kiemelte a sólyomköi

²⁰ A tutaj szó jelentése románul plută.

²¹ Juhász Viktorné, Rév. 2016. 07. 25.

²² MÁTYÁS 1977: 34.

²³ Lásd Kavecsánszki Máté só szállításról szóló tanulmányát a jelen évkönyvben.

várnagy és az erdélyi vajda joghatósága alól és szabad várossá nyilvánította. Ráadásul Buda kiváltságait adományozva a településnek, amely azonban nem sokáig élvezhette előjogait, mert a király 1406-ban a Lackfiaknak adományozta. Révnek azonban továbbra is intenzív kereskedelmi kapcsolatai, meghatározó térségi helyzete lehetett, mert 1484-ben a sólyomkői uradalom Fugyin működő vámját is Révre helyezte át.²⁴

Tehát a Sívám-ünnep Rév „virágkorát” jeleníti meg, amikor a falu földrajzi elhelyezkedése révén fontos térségi szerepet töltött be. Az ünnep kezdetén a Körösön érkező tutajok azt jelzik, hogy a szervezők a hajóvám és nem a révvám lehetőségét tartják elképzelhetőbbnek, ami a múlt rekonstrukciója szempontjából nem jelent problémát, mert a múltat újraalkotó és aktualitásokkal megtöltő folyamat létrejöttében az autentikus vonásoknál sokkal fontosabb a helyiek elfogadó attitűdje, amely akkor adott, ha az újraalkotás befogadható önképet teremt.²⁵ A Sívám-ünnep felívelő sikere, gazdag rendezvényi struktúrája pedig éppen azt jelzi, hogy a helyiek számára elfogadható a szervezők által konstruált lokális identitás.

A Sívám-ünnep kialakulása és folyamatos változása

A révi Sívám-ünnep 48 éve minden év június első hétvégéjén kerül megrendezésre. Ez a tény azonban nem az ünnepi hagyomány változatlanságát jelenti, csupán azt jelzi, hogy Rév történetében a sívámolás momentum alkalmas arra, hogy közel fél évszázada kifejezze a településen élők lokális identitását. Az esemény mai formája a korábbi ünnep elemeiből táplálkozik, de az eltelt 48 év alatt jelentősen átalakult, mert a szervezők a helyi hagyományokat mindig a jelenben definiálják, és ehhez igyekeznek olyan momentumokat találni a település múltjában, amelyek aktuálisan hasznosíthatók. A Sívám-ünnep hagyományának átalakulása az elmúlt közel ötven év politikai-gazdasági és kulturális változása mentén zajlott, ami folyamatosan együtt járt a lokális értékek más dimenziójú megközelítésével és újradefiniálásával.

A Sívám-ünnep kialakulásának hátterében Nicolae Ceaușescu vezette kormányzat 1967-es intézkedése áll, amelyben elrendelte, hogy minden romániai településen szervezzenek a lokális értékeket felmutató kulturális rendezvényeket. A helyiek elmondása szerint Réven ekkor jött

²⁴ JAKÓ 1940: 330.

²⁵ BENDIX 1989: 132.

létre a Sívám-ünnep. Akkori elnevezésében még nem az „ünnep”, hanem a „vásár” (tárguri) kifejezést használták. Maga a rendezvény is ennek megfelelően elsősorban az áruk adásvételére szerveződött. Itt vehették meg a környék lakosai a helyi mesteremberektől a legszükségesebb használati tárgyakat az edényektől a kaszáig. A vásár június elei időpontja lehetővé tette, hogy a májusi csapadékos hónapok után, a közelgő szénagyűjtéshez a cserére szoruló tárgyaik helyett a szükséges eszközöket megvásárolják. Természetesen az éjszakába nyúló vásár a kapcsolattartás és a szórakozás tere is volt.

A Sívám-ünnepnek 1996-ig volt vásári jellege, amelyet azonban már ekkor is kiegészített a környékbeli amatőr együttesek fesztiválja. Ettől az évtől kezdve viszont megjelentek a fizetett, profi fellépők. Ez a momentum egyértelműen jelzi a fogyasztói társadalom hatását, azt, hogy egyre jelentősebb szempontá vált az élményszerűség. Nem ismeretlen jelenség, hogy a korábbi ünnepstruktúrát felhasználva, némileg vagy teljesen új tartalmakkal telnek meg a hagyományok. A szervezők a jelenben megfogalmazott igények szerint alakítják ki azokat az ünneplési mintákat, amelyek aztán évről- évre az ismétlések során interiorizálódnak.²⁶ A Sívám-ünnep esetében is, az eredetileg csak vásári jelleget hordozó, 2009-ig egynapos szórakozási alkalom elemeinek felhasználásával, napjainkra teljesen új, szimbolikus ünnepi repertoárra támaszkodó struktúra alakult ki, amely idővel maga is mintává válik.²⁷ Az ünnep évről évre visszatérve kezekedik az identitásbiztosító tudás közvetítéséért és továbbörökítéséért, az ismétlés pedig hangsúlyozza a helyiek tér- és időbeli összetartozását.²⁸

2016-ra pontosan kialakított forgatókönyv szerint zajlanak az események, a Sívám-ünnep főbb rendezvényein keresztül is leírható. Felépítése lényegében a következő eseményekből tevődik össze: az első napon a só szállító tutaj érkezése, köszöntők, népzenei fellépők és szabadtéri disco. A második napon köszöntők, bográcsfőző verseny, az amatőr népi együttesek fesztiválja, valamint esti meghívott sztárok fellépése és tűzijáték. A zene és gasztronómia, mint az esemény tengelye vonul végig a kétnapos rendezvényen. Az esemény központi tere a helyi futballpálya. Itt kap helyet a színpad és a nézőtér valamint a főzőverseny padokkal és asztalokkal ellátott helyszíne. A színpadra hangolt esemé-

²⁶ HOBSBAWM 1987: 12-19.

²⁷ VEREBÉLYI 2004: 19.

²⁸ BARNA 2003: 430.

nyekre jellemző, hogy néhány ünnepköszöntő momentumtól eltekintve az ide látogatók szórakozását szolgálják. A nagy közös tér, már önmagában is a közösség egységének a szimbóluma,²⁹ bár figyelembe véve a szórakoztató rendezvények jellegét és összetételét egyet kell értenünk Mark Gottdienerrel, aki a terek tematizációja kapcsán kifejti, hogy a kortárs fogyasztói kultúra tölti meg új tartalmakkal a térhasználatot.³⁰ Az itt zajló rendezvények nem csak a révi szórakozását szolgálják, hanem a külvilág figyelmét is igyekeznek a falura irányítani. A rendezvény szervezői arra törekednek, hogy minél több érdeklődőt vonzanak a településre, ezért a kétnaposra bővült rendezvényen a kapcsolódási lehetőségek bővítése és az élményszerűség növelése a cél. Az ilyen műsorstruktúra nem csak a révi Sívám-ünnep sajátja, alapvető tendencia, hogy kötött koreográfia vagy előre gyártott módszertani ajánlás nélkül is, gyakran egymástól független, vagy földrajzilag is távoli falunapok szokásrendje rendkívül hasonló. A legtöbb falunapon délelőtt – a hivatalos rendezvények mellett – a fiatalok, helyi előadók terepe, a térségi fellépők többnyire délutánra kerülnek és este a rendezvény csúcspontja a sztárvendég fellépése (7-9. képek).³¹ A meghívott előadók közül a környező településről érkező, vagy amatőr fellépők számára a falunap remek lehetőséget biztosít a bemutatkozásra. Ugyanakkor az országos, esetleg nemzetközi ismertségű, (addig csak televízióban vagy interneten látott) előadók megjelenése a falu rendezvényén a makrotársadalmi kapcsolódást szimbolizálta (10-12. képek). A médiából ismert híres ember jelenlétében jelentősegteljesebbnek tűnik a falusi közeg is. A „bálvány” jelenléte, a falu terébe hozza azt a csillogást, amely valójában csak a közönség által kreált, de mégis az esemény során megélhető realitás. Rév egy rövid időre a nagyvilágot jeleníti meg. Ezért is válhat a „sztárok” fellépése sok helyi számára a falunap csúcspontjává. Az itt megkonstruált világ egyfajta élménytérre válik, amely élmények sokaságát nyújtva az esztétikai tapasztalat forrásává válik.³² Ide tartoznak az esemény látványosság jellegét fokozó elemek, mint a tűzijáték, vagy a postagalamb reptetés (13. kép).³³

²⁹ CONNERTON 1997: 64-83

³⁰ GOTTDIENER 1997: 151

³¹ G. FURULYÁS 2010: 44-64

³² SZIJÁRTÓ 2000: 15

³³ A Sívám-ünnep tiszteletére minden évben annyi postagalambot engednek fel a vasárnapi köszöntők után a futballpálya színpadáról, ahány éve megrendezésre kerül a rendezvény.

Az élményszerűség mellett a 21. században újra fogalmazott ünneplési struktúra több vizuális, dramatikus elemet is hordoz. Jó példa erre, hogy a Sívám-ünnep nyitányát jelentő sívám szedés is egy nagyon látványos dramatizált jelenetsor. A Körösön úszó tutajokon népviseletben álló férfiak látványos és emblematikus szereplői az ünnepnek (1. kép). A vizuális elemek felértékelődése mögött ott rejlik, hogy a rendezvény szervezői a kommunikációs csatornákat célirányosan használják. A nyomtatott sajtóban és az interneten keresztül bemutatott esemény lényegében a vizuális megörökítés révén széles körben ismertté válhat. A falunapról konstruált kép a potenciális turisták érdeklődését igyekszik felkelteni a révi lokális értékek iránt. A turizmus lényegében egy fiktív világ megteremtésére sarkallja az ünnep szervezőit. Ez a fikció sok szállal kötődik a turizmus előtti idők valóságához.³⁴ Rév esetében a Sívám-ünnep látványosságaival a természeti környezet mellett a helyiek történeti, kulturális múltja is felkerül a turisztikai palettára. Annak ellenére, hogy a Sívám-ünnep műsorstruktúrájában több általánosan elterjedt szórakozási forma is feltűnik, az ünneplési gyakorlat csak látszólag sztereotip, valójában sokkal inkább jellemzi az egyediség. Az egymást kiegészítő műsorszámok a lokális jelleget erősítik, ettől válik a falu ünnepe kézzelfoghatóvá és ez teremt lehetőséget arra, hogy a révi falunapon történő események egyediségük okán legyenek vizsgálhatók.³⁵

A rendezvényre meghívott vendégek köre is szimbolikus jelentőségű. A meghívott politikai és egyházi személyek hivatali rangja jelzi az esemény fontosságát, valamint a regionális, az országos, esetleg a határon túli érdeklődést. A magas rangú politikai vezetők prefektusok, szenátorok, illetve polgármesterek részvétele növeli a falunap presztízsét. Például 2015-ben a hercegi család látogatása folytán országos figyelem vetült Révre (14-16. kép). A falunapon fontos szerepet kapnak a testvérvárosi kapcsolatok és a környező településekkel ápoltság viszony is. A testvér (Körösszegapáti, Felsőpakony, Hajdúszoboszló, Székkutas) és a szomszédos (pl.: Élesd) települések képviselőit külön köszöntik, megvendégeslik és bevonják az események lebonyolításába. Lehetőséget kapnak többek között a főzőversenyben való részvételre. Ezzel mintegy a település tiszteletbeli tagjaivá válnak a rendezvény idejére. A települések összetartozását szimbolizálja, hogy a révi polgármester köszöntő beszéde után a vendég települések képviselői is üdvözlik az egybegyűlteket. A kapcsó-

³⁴ SZÍJÁRTÓ 2000: 8.

³⁵ A. GERGELY 1993: 45.

latépítés szakrális szintjét erősíti, hogy a vendégek részt vesznek a helyiek vallásgyakorlásában, például a testvértelepülések küldöttségei a református istentiszteleten. A falunap tehát fontos része a települési szintű kapcsolatépítésnek is.

A néphagyományban megnyilvánuló állandóság

Az eddigiekben az ünnep állandóan változó, alkalmazkodó jellegére helyeztem a hangsúlyt, ugyanakkor látnunk kell, hogy a változás folyamata a kutatói perspektívából ragadható meg leginkább. A helyiek sokkal inkább az állandóságot igyekeznek hangsúlyozni az ünnep kapcsán, erre pedig kétség kívül nagyon alkalmas a néphagyomány beépítése az ünnepi struktúrába. A folklór elemek a múlttal való folytonosság szimbólumai-ként jelennek meg és ezzel legitimizálják az ünnepet. A révi identitás megfogalmazásában a történelmi múlt mellett fontos szerepet tölt be a „népi kultúra” jelenkori értelmezése is. David Carr szerint a múltjához ragaszkodó közösség gyakorlati célja az, hogy egyfajta időbeli keretben szervezze és orientálja magát. A lokális társadalom tagjai hagyományokkal, népművészettel, népzennel, néptáncal igyekeznek elevenen tartani a múltat, hogy megőrizték identitásukat a fenyegető szétzilálódás ellenében, amelynek minden közösség kitéve érzi magát.³⁶ A révi identitás meghatározó eleme a néphagyomány a Sívám-ünnepen kívül is. A múltból feltárt és megőrzött hagyományelemek, ezek közül is elsősorban a fazekasság, a szövés, a népviselet, a néptánc és a népzene jelenik meg a település meghatározó értékei között. Mára Réven a néphagyomány felmutatásának egyik központi helyszíne a 2015-ben felavatott falumúzeum. A „Románia kulturális települése 2016” cím elnyerése alkalmával is a fehérkerámia és a helyi folklórfesztivál volt az a két meghatározó kulturális érték, amelyre a réviak az arculatukat kialakították.

A Sívám-ünnepen megjelenő tradíciók kilépnek a statikus ismeretterjesztés kereteiből, és élményszerűen aktualizálják a néphagyományt. A falunapon már bevett szokás, hogy a folklórfesztivál fellépői végigvonulnak a településen. A felvonulás egy olyan demonstratív aktus, amely a rendezvény kereteit kiterjeszteni a település egész terére. A réviak és az ide látogató vendégek figyelmét egyaránt igyekszik felkelteni. A Réven végigvonuló román népviseletbe öltözött fellépők jelentős látványelemet képviselnek, lényegében egy rövid időre belakják a falu terét.

³⁶ CARR 1999:78

A színpadon előadásszerűen bemutatott néphagyományhoz képest az utcákon megjelenő néptáncosok közvetlen kontaktusba kerülhetnek a közönséggel (17. kép). Ugyanakkor a folklórfesztivál központi tere a futballpályán felállított színpad. Ez válik a kétnapos rendezvény keretein belül vasárnap délelőtt és kora délután a hagyományörzés terévé, ahol helyi és környékbeli népzenei előadók lépnek fel román folklórműsorral. A térség különböző településeiről érkező fellépők révén egy helyen és időben látható a környék folklór kincse. A néptánc és a népzene mellett az élesdi, a báródi, és a Királyhágó környéki fellépők által a térség román népviselete is bemutatásra kerül. Nem csak a Sívám-ünnep nyújt teret a hagyományörzésnek, hanem a helyi román népi kultúrát felmutató tánccal és viselettel a falunap múltbeli gyökerei is hangsúlyt kapnak.³⁷

A hagyományok felelevenítése a népzene és a néptánc mellett gyakran a gasztronómia területén megy végbe. A révi Sívám-ünnepnek is megvan az ételkészítés tradícióit bemutató eseménye. A bográcsos főzőverseny azonban túllép a helyi gasztronómia népszerűsítésén, mert a vendégségbe érkező szomszéd- és testvértelepülések tájjellegű ételeinek bemutatója is egyben. A révvel kapcsolatban álló települések képviselői azzal, hogy részt vesznek a főzőversenyen, maguk is a falunap részeseivé, alakítóivá válnak. A bográcsos főzőverseny remek példája annak, hogy az ötletgazdák mindig a jelenben, a rendezvényi céljaiknak megfelelően definiálják a tradíciókat. A sívám-ünnepen a gasztronómiai hagyományok ápolása, cél helyett a kapcsolatépítés eszközévé válik (18-20. képek).

A központi fellépések mellett a Sívám-ünnep egész struktúráját átszövik a néphagyomány elemei. Már az ünnep kezdetén feltűnő tutajosok is népviseletben jelennek meg, a sívám szedés látványra orientált jellege alapvetően igényli a folklór elemek beiktatását, mert a „népi” még színre vitt formájában is eredetinek és így igaznak tűnik fel.

A II. Károly román királyról és Mudura Máriáról 2015-ben rendezett megemlékezést a folklórhoz való tudatos és szimbolikus visszanyúlást szintén jellemezte.³⁸ A folklór a legitimáló elemeként folklórizmus formájában tűnt fel a megemlékezéseken.³⁹ Ilyen volt például, amikor a révre érkező Paul herceget és családját kenyérrel és sóval fogadták és révi agyagkorsóból kínálták vízzel. Az aktus a trónörökös és Rév tra-

³⁷ VEREBÉLYI 2004:17

³⁸ Az esemény részletes ismertetését lásd a következő fejezetben.

³⁹ BAUSINGER 1983: 440

dicionális kapcsolatát szimbolizálta. A rendezvény későbbi eseményén a nép és az uralkodó család jelképes összetartozását fejezte ki az a mozzanat, amikor Lia hercegné a néptáncoló fiatalokhoz csatlakozott II. Károly mellszobrának avatásán. Valamint a történelmi folytonosság fejeződött ki abban a gesztusban is, amikor a Mudura Máriát ábrázoló fotók alapján dédunokája hasonló népviseletben és révi kancsóval jelent meg (21-22. képek).

A Sóvám-ünnep rendezvénykínálatának bővülési lehetősége

A lokális ünnep folyamatos változását példázza, ahogyan a Sóvám-ünnep 2015-ben új megemlékező elemmel bővült. A helyi alpolgármester Hasas János kezdeményezésére egy 1930. június 6-án lejátszódott eseményt elevenítettek fel. Ekkor történt, hogy II. Károly király Bukarestbe tartó gépe leszállásra kényszerült a falu határában.

Károly herceg (a későbbi II. Károly román király) 1925-ben kénytelen volt lemondani a trónöröklési jogáról, és külföldre távozni, mert egy „rangon aluli” szerelmi kapcsolatba keveredett. 1930-ban mégis hazatért. 1930. június 6-án a Károly herceget szállító Farman 190-es repülőgép Bukarest felé repülve Rév határában kényszerleszállást hajtott végre a település melletti búzatáblában. Így a trónörökös akarata ellenére, de száműzetése után Rév határában léphetett újra román földre. A szerencsétlenül járt repülőhöz odaszaladtak a helyiek. köztük volt a település jegyzője és a búzatábla tulajdonosa Dobó Michael (Dubau). Repülőös bőrruhába öltözött férfiakat találtak a gépnél. A kapitány Romeo Popescu elmondta, hogy épp Párizsból jönnek (más változatokban Münchenből Bécsen keresztül) és az út közben elvesztették a gép egyik 50 literes benzintartályát, ezért kénytelenek voltak leszállni. Arra kérte a helyieket, hogy húzzák ki a gépet a gabonából. Közben küldjenek valakit kocsival üzemanyagért Élesdre. (Egyes szövegváltozatok kitérnek arra is, hogy Brandast, a helyi jegyzőt bemutatták Károly hercegnek, aki hosszú bőrkabátot, kesztyűt és pilótasapkát viselt.) A gépet hamarosan kivontatták a búzaföldről a legelőre és Popescu kapitány ezer lejt adott arra, a mentésben közreműködőket honorálják. Továbbá arra kérte a jegyzőt, hogy hozasson vizet a hercegnek. Florian Mudura Mária nevű lánya vitt neki egy kancsó vizet. A lány a Romeo Popescu kapitánytól három ezüst márkát kapott a szolgálataiért. Fél hét körül Nagyváradról érkezett egy Potez 25-ös típusú kétülékes katonai repülőgép, amely leszállt a közelben.

Ezzel folytatta Károly herceg az útját Bukarestbe. (Egyes változatokban az is szerepel, hogy a király 2000 lej kártérítést fizetett Dobó Michael tulajdonosnak a búzában esett kárért és az üzemanyagot szállító fuvarosok is kaptak 500 lej kompenzációt.)

A Sívám-ünnepbe vont történelmi eseményről még nem tudható, hogy állandó megemlékezés tárgyává válik-e, de a történet rendelkezik azokkal az ismérvekkel, amelyek lehetővé teszik, hogy a lokális ünnep részét képezze:

1. az emlékezés körét, országos szintű történelmi kapcsolatok fellelevenítésével bővíti (kontaktus a fővárossal, kapcsolat a társadalmi elittel)
2. jól kommunikálható szűzsé (ismert történet, rövid, de árnyalt interpretáció)
3. elérhető források (az esemény jól dokumentált a korabeli sajtóban, valamint napjainkban, a médiában és az interneten)
4. tárgyi emlékek segítik az esemény felidézését és szimbolizációját (szobrok, érmek, fotók)
5. az ünneplő rítus keretében emlékezeti helyek jöttek létre (közteri szobrok, emléktábla)

A település II. Károlyhoz fűződő viszonya kapcsolatot jelent a román nemzeti kultúrával és történelemmel, annak egy helyi szegmensét tudja felmutatni. Alkalmas a közösség reprezentálására, körük megfogalmazható a lokális identitás. A történet 21. századi felidézése több tekintetben is alkalmas arra, hogy Rév lokális image-be új elemeket integráljon. Az uralkodónak nyújtott segítség toposza alkalmas arra, hogy – egy ünnepi eseményen – a helyi emberek önzetlenségét, segítőkészségét, lojalitását felmutassa. A rövid história önmagában talán még nem lenne alkalmas a külső kapcsolat demonstrálására, a lokális identitás erősítésére, ám a történetnek van folytatása is. II. Károly később sem feledkezett meg a révi nyújtotta segítségről. A révi legényeket gyakran válogatták be a Királyi Gárdába (23-24. képek), uralkodása alatt (1930-1940 között) a település küldöttsége minden évben részt vett június 8-án a trónra lépésének évfordulójára rendezett ünnepségen (25-26. kép). Az eseménysor részeként Mudura Maria, révi korszakban vitt vízzel kínálta meg a királyt. A korszak vizet két kilométerenként váltott futók vitték két nap alatt Révről Bukarestbe. Arra a helyre ahol a gép szállt és Károly herceg hosszú

távollét után először román földet ért, nemzeti színekkel festett obeliszket állítottak. A réviak ennél az emlékműnél ünnepelték a király születésnapját minden évben. Később az emlékmű helyére egy katonai laktanya épült, melynek létesítményei ma is léteznek (27. kép). Rév a király iránt érzett tiszteletből 1932-1940 között *Vadu lui Carol al II lea* nevet viselte. A II. Károly és Rév kapcsolatáról szóló történetek, az egyedi esemény leírásán túl az uralkodó és a falu viszonyának tendenciózus jellegét is kiemelik.

Úgy tűnik, hogy az 1930. június 6-án történeteket már II. Károly is image építésre használta. Különösen egy mellékszereplő vált a révi történet fontos alakjává. Mudura Mária, a vizet kínáló parasztlány figurája alkalmas volt a királyt segítő nép szimbolikus megjelenítésére. A korsójából vizet kínáló lány figurája több jelképes elem összevonásával igyekszik hatni. A néphagyományban a fiatal lány a szüziesség és a tisztaság szimbóluma épp úgy, mint a víz, amellyel a királyt kínálja. Ebben az összefüggésben a népet jelképező tiszta forrás megtestesítője, a szükségét szenvedő királyt segítő nép allegóriája. A szinte mesei motívum történelmi háttérben egy fontos momentum áll. A román nemzetállam kialakulásának egyik jellemzője, hogy nagy múltú írásbeliség és folytonos államiság hiányában a paraszti műveltség a legszentebb nemzeti kincsek közé emelkedett, és úgy tekintettek rá, mint a múlt legelevenebb tanújára. Egyre magasabb talapzatra emelték, dicsérve a hivatásos kultúra avatott alkotásaival vetekedő gazdagságát.⁴⁰ Mindez megnyilvánul azokban az ábrázolásokban is, amelyek a II. Károly uralkodása alatt napvilágot láttak. 1940. június 8-án, a király romániai visszatérésének és beiktatásának 10. évfordulóját egy 42 grammos, 41 mm átmérőjű aranyérmét adatott ki, amelynek egyik oldalán azt a jelenetet láthatjuk, amint a hazatérő királyt a révi lány, Mária Mudura vízzel kínálja a korsójából.⁴¹ A legmonumentálisabb Mudura ábrázolásnak azonban kétség kívül, a Herăstrău parkban felállított szoborcsoporthoz tekinthetjük. Az 1939-ben Constantin Baraschi szobrász által készített szoborcsoporthoz tíz-tíz népviseletbe öltözött, fejükön Muscel és Mehedinți kancsókat tartó műkö karatidából állt, amelyek közrefogták a főalakot, Mária Mudurát⁴² ábrázoló szökőkúthoz vezető utat (28-30. képek). A kutat a kommunisták az 1950-es években lebontat-

⁴⁰ KÓSA 2001: 12

⁴¹ BONCHIȘ, 2015.

⁴² Nevét Mudura alakban is írják. Így látható például ma a Herastrau park feliratán (33. kép).

ták, hogy helyet csináljanak egy Sztálin szobornak. A hivatásos művészet által megörökített „népiség” úgy tűnik közel egy évszázad távlatából is érvényes üzenet, mert a romániai rendszerváltozást követően a román állam megbízásából Ionel Stoicescu szobrászművész újra alkotta a szoborcsoportot korabeli fotók és egy a kariatidák nőalakjának, a Bellu temetőben fellelt egyik vázlata alapján (31-33. képek).⁴³ A szoborcsoport 2006 óta újra a Herăstrău park bejáratát díszíti.⁴⁴ Időközben a közel ötven évig elpusztultnak hitt Mudurát ábrázoló korsós alakra is ráleltek a Bellu temetőben (34-35. képek).⁴⁵ Mária Mudura életét alapvetően átalakította az uralkodóval való találkozás. A királyi udvarba költöztették, és később Bukarestben ment férjhez is. Miután 1940-ben a király elhagyta Romániát visszaköltözött Révre és itt élte le életét.

Míg az 1930-as események II. Károly használta arra, hogy a néppel való szoros és önzetlen viszonyát propagálja, addig napjainkban a réviak számára a király „látogatása” jelentheti a romániai történelem egy időpillanatában játszott szerepük piedesztálra állítását. A révi kulturális és hatalmi elit a történetek alapján két emlékezeti pontot is kijelölt a 2015-ben megrendezett ünnepi eseményen. Egyrészt azt, hogy a II. Károly „kalandja” folytán, uralkodása alatt Rév ismert, és a román társadalmi elittel kapcsolatban álló település volt. Másrészt Mudura Mária mint a faluból elszármazó és oda visszatérő (tehát a szülőhelyéhez kötődő) híres ember alakjának felidézését.

A 2015-ben megrendezett ünnepség eszközkészlete több csatornán keresztül nyomatékosította az esemény jelentőségét. Az ünnep egyik legfontosabb üzenete a történeti folytonosság kifejezése volt. Ezért a rendezvény vendégei II. Károly román király és Mária Mudura leszármazottai voltak. A vendégek szimbolikus gesztusokkal is megerősítették kompetenciájukat a múlt felidézéséhez. Paul herceg és családja⁴⁶ légi úton, helikopteren érkezett, visszaidézve ezzel a nyolcvan öt évvel korábbi eseményt, amikor Paul – nagypapa – Károly herceg repülőgépe szállt le Rév mellett (36-37. képek). Meghívottak voltak Sándor Gyöngyi és Andreea Vadineanu, Mudura Mária unokája és dédunokája is. Andreea Vadineanu a dédnagyanyja fő attribútumait megjelenítve népviseletben és korsóval a kezében vett részt a rendezvényen (38-39. képek).

⁴³ VMIRJÁNCKI 2010

⁴⁴ STOICESCU 2005

⁴⁵ CATIUSA 2010

⁴⁶ Printul Paul, Printesa Lia si Micul, Print Carol Ferdinand

Az aktualizálás legmaradandóbb formájaként, két emlékezeti helyet alakítottak ki a településen. Mária Mudura egykori házán emléktáblát helyezett el a Pro Rév Egyesület⁴⁷, és II. Károly román királynak bronzból készült mellszobrot állíttatott az önkormányzat (40-41. képek).

Az ünnepi esemény fontos eleme volt, hogy Károly herceg 1930-as révi „látogatásának” története nyilvánosan is elhangzott. Ez a verbális közzététel lényegében a helyi emlékezetre bízta a történetet és új lökést adott a szájhagyományozódásnak. Azonban helyi emlékezetről sokkal szélesebb körben is ismertté vált a 2015-ös ünnepség, mert jelentős publicitást kapott a román és magyar írott sajtóban és az online felületeken is.⁴⁸ Fellelhető II. Károly 1930-as révi kalandja többek között a Facebookon⁴⁹, és más netes felületeken is románul⁵⁰ és magyarul⁵¹ egyaránt. Az információáramlás során, számos felületen összekapcsolódott II. Károly „légi balesetének” története és a 2015-ös révi megemlékezés a Sívám-ünneppele.

A II. Károly látogatását felelevenítő megemlékezés még csak egyetlen, a 2015-ös Sívám-ünnepen lezajló rendezvény volt, de ennek során létrejött a megemlékezést biztosító emlékezeti tér és rítuskészlet. Ennek ellenére még nem dőlt el, hogy minden évben megemlékezés helyszíne lesz-e a király mellszobra vagy pusztán egyetlen megemlékező gesztus marad az esemény. Kétség kívül pozitívan esik latba a rendezvény ütemezése. A június eleji időpontja a történelem több lokális eseményét is felidéz. A helyiek úgy tartják számon, hogy a Sívám-ünnep június elei időpontja Rév 1405-ös szabad királyi várossá válásának dátumára utal. Az is feltételezhető, hogy a közel ötven éve kialakult vásár betakarítás előtti időpontjának megválasztásában a gazdasági racionalitás is szerepet játszott. Ugyanakkor a Sívám-ünnep június első hétvégi időpontjához mindenképpen közel esik a június 6-i dátum, amikor Károly herceg repülőgéppel lezuhanni kényszerült Réven. A rendszeres megemlékezéssel még nem emblematizált esemény Sívám-ünneppele egybeeső időpontja ugyanakkor lehetőséget kínál arra, hogy a lokális társadalom helyi ünnepe újra és újra aktualizálni tudja.

⁴⁷ A helyi civil szervezetek egyesületi életének intenzívebbé válását jelzi, hogy egyre jelentősebb szerepet játszanak a Sívám-ünnep rendezvényeinek szervezésében és lebonyolításában

⁴⁸ DÉRER 2015; HASAS 2015

⁴⁹ POP 2012

⁵⁰ FILIP 2015;

⁵¹ HASAS 2009; 2016;

Összegzés

Tanulmányomban a révi Sívám-ünnep elemzésén keresztül arra igyekeztem rávilágítani, hogy a hagyományörzés nem egy statikus állapot. Az összetartozást kifejező helyi ünnepek érzékenyen reagálnak a lokális társadalom életében zajló folyamatos változásokra. A hagyományörzés mindig az egyéni és a közösségi identitásunkat meghatározó jelenünkről is szól, arról, hogy mit tartunk érdemesnek továbbvinni és felmutatni a múltunkból. A jelen a múlt által meghatározott, de a múlt is csak annyiban múlt, amennyiben az illető társadalom azt rekonstruálni képes, ekképp maga a múlt is a jelen interpretációs és rekonstrukciós képességétől függ.⁵²

A révi Sívám-ünnep példája annak, hogy a helyi szervezők, hogyan igyekeznek folyamatosan aktualizálni a lokális identitást kifejező ünnepet. Hogyan alkalmazkodnak a globalizációs hatásokhoz, hogyan igyekeznek kiaknázni a turizmusban rejlő lehetőségeket.

Az idegenforgalom igényei is indokolják, hogy a Sívám-ünnep két napja alatt a megszokottnál sokkal intenzívebb élet zajlik Réven. A dús programkínálat célja a helyiek és a településre érkező vendégek érdeklődésének felkeltése és élményigényük kielégítése, ezért a látványosságok folyamatosan bővülő és megújuló repertoárját kínálják a szervezők. A Sívám-ünnep rendezvényeinek egy része a szórakozni vágyók elvárásainak kíván eleget tenni, ezek a zenés és gasztronómiai műsor-számok szinte minden falunap sztereotip elemei. Ugyanakkor elvárás az egyedi, új, meglepetésszerű programelemek beiktatása is, amelyeket a szervezők leginkább kulturális tradícióikból merítve teremtenek meg. A falunap rendezvényeit gyakran kollázsszerű egymásmellettség jellemzi. A Sívám-ünnep a történelmi idők kulturális örökségéből szubjektív módon összeválogatott és egymásmellé illesztett elemekből épül fel, ahol keveredik, és új jelentést kap – többek között – a 15. századi „aranykor” eszméje, a 18-20. századi néphagyomány és újabban II. Károly román király uralkodásának időszaka.

Az élmény, amellyel a rendezvényeken résztvevők találkozhatnak, beavatottá teszi őket a helyi ünneplés rítusába. Az események részesévé válás emóciókat vált ki, az élményhez kapcsolódó viszony pedig megalapozza és fenntartja a tradíciót.⁵³ Fontos hangsúlyozni, hogy ez a hatás, ha sokkal kisebb érzelmi töltettel is, de ma már az interneten keresztül is

⁵² ASSMANN 1999: 16

⁵³ SZIJÁRTÓ 2000: 16

végbemegy. Míg néhány éve a világháló elsősorban, mint a rendezvény hírverésének eszköze volt, napjainkra egyre inkább válik a szervezők számára is világossá, hogy a falunapról felkerülő információk, mintegy megkonstruálják a Sóvám-ünnep interneten jelenlévő képét, így a lezajlott esemény virtuális újraalkotása is évről-évre megtörténik. Az online felületeken megjelenő híradás a látványosságokra fókuszálva mindig „dúsabbnak” mutatja a rendezvényt, mint ahogyan az valójában lezajlott.

Irodalom

- A. GERGELY András
 1993 *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Budapest: Akadémia Kiadó
- APPADURAI, Arjun
 2008 Az áruk és az érték politikája. *Replika*. 63. 61–106.
- ASSMANN, Jan
 1999 *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz
- BAUMAN, Zygmunt
 1998 *Globalization: The Human Consequences* (Magyarul: Globalizáció – A társadalmi következmények. Szeged: Szukits Kiadó. 2002.)
- BAUSINGER, Hermann
 1983 A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia*. XCIV. (94.) 434-440.
- BARNA Gábor
 2003 Ünnepek és ünneplés. *Távlatok* 2003. 430-440.
- BELUSZKY Pál
 2006 Magyarország gyógy- és üdülőkai a dualizmus korában. In Kókai Sándor (szerk.) *Földrajz és turizmus*. Nyíregyháza. 34-46.
- BENDIX, Regina
 1989 Tourism and Cultural Displays. Inventing Traditions for Whom? *Journal of American Folklore* 102. 131-146.
- BONCHIȘ, Claudia
 2015 Foto Regele Carol al II-lea a fost uimit de frumusețea unei tărăncuțe din Bihor pentru care a emis o monedă de aur și i-a făcut o statuie. http://adevarul.ro/locale/oradea/foto-regele-carol-ii-lea-fost-uimit-frumusetea-tarancute-bihor-emis-moneda-aur--i-a-facut-statuie1_54c23d97448e03c0fde1fbc9/index.html (letöltés: 2016. 08. 23.)

CARR, David

- 1999 A történelem realitása. In N. Kovács Tímea (vál.) és Thomka Beáta (szerk.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3. Kijárat.* Budapest. 69-84.

CATIUSA Ivanov

- 2010 Exclusiv fotogalerie: Statuia originala a Modurei, realizata de sculptorul Baraschi, a fost regasita. <http://www.hotnews.ro/stiri-cultura-7636805-exclusiv-fotogalerie-statuia-originala-modurei-realizata-sculptorul-baraschi-fost-regasita.htm>

COHEN, Anthony P.

- 1995 *The Symbolic Construction of Community.* Chichester: Norwood (Reprinted 2000. Routledge)

CONNERTON, Paul

- 1997 „Megemlékezési szertartások”. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia.* Budapest. 64-83.

CZÁRÁN Gyula

- 1905 Cseppkőbarlangok Rév környékén. *Erdély* 15. évf. 4-12; 39-43.
1907 A révi Zichy-cseppkőbarlang – *Erdélyi Gyopár* 3. szám. 16-20.

DÉRER Ferenc

- 2015 Sívám ünnepség megemlékező programokkal *Bihari Napló* Press Reader 2015. 05. 28. <http://www.pressreader.com/romania/bihari-naplo/20150528/281805692528072/TextView> (letöltés 2016. 08. 22.)

ENZENSBERGER, Hans Magnus

- 1962 Eine Theorie des Tourismus. In *Einzelheiten.* Suhrkamp. Frankfurt. 147-168.

FEJŐS Zoltán

- 1996 Kollektív emlékezet és az etnikai identitás megszerkesztése. In Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995-1996.* Budapest: Teleki László Alapítvány. 125-142.

FILIP, Adrian

- 2015 Povestea vizitei neașteptată a Regelui Carol al II-lea în Vadu Crișului <https://adrianfilip94.wordpress.com/2015/05/22/dis->

- cover-romania-vadu-crisului-vadul-lui-carol-al-doilea/ (letöltés: 2016. 08. 23.)
- 2015 Discover Romania – O nouă ediție a târgului de la Vama Sării. <https://adrianfilip94.wordpress.com/2015/06/06/discover-romania-o-noua-editie-a-targului-de-la-vama-sarii/> (letöltés: 2016. 08. 23.)
- GÁBORA Attila – PÁSZTOR Gyöngyi – PÉTER László
- 2013 A turizmus, mint a régiófejlesztés lehetséges eszköze: Körös-rév határmenti kistérség példája. *Erdélyi Társadalom* – 11. évfolyam 2. szám 121–134.
- G. FURULYÁS Katalin
- 2010 *Falunapok*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus
- GOTTDIENER, Mark
- 1997 *Therming of America: Dreams, Visions, and Commercial Spaces*. Boulder: Westview Press.
- GRABHER, Gernot – STARK, David
- 1996 A szervezett sokféleség – evolúcióelmélet, hálózatelemzés és a posztszocialista átalakulás. *Közgazdasági Szemle*, XLIII. évf., 9. 745–769.
- GYÁNI Gábor
- 2008 Identitás, emlékezés, lokalitás, 2000 *Irodalmi és társadalmi havi lap*. 2008/6. <http://ketezer.hu/2008/06/identitas-emlekezés-lokalitas/> (letöltve 2016. 08. 15.)
- HALLETT, Ronald E. – BARBER, Kristen
- 2014 *Ethnographic Research in a Cyber Era*. *Journal of Contemporary Ethnography* 43/3: 306–310.
- HASAS János
- 2009 Sívám ünnepségek Réven. *Borsod Online*, ERDON Helyi hírek 2009. 06. 16. <http://www.boon.hu/svm-nnepsgek-rven/news-20090616-05285759> (letöltés 2016. 08. 22.)
- 2015 Sívám-ünnepségek Réven. *Bihari Napló* Press Reader 2015. 08. 09. <http://www.pressreader.com/romania/bihari-naplo/20150609/282273843983300/TextView> (letöltés 2016. 08. 22.)

- 2016 Sívám-ünnepségek 48. alkalommal. *Erdély Online*, Bihar hírei. <http://www.erdon.ro/sovam-unnepsegek-48-alkalommal/3076330> (letöltés 2016. 08. 22.)
- HOBSEBRAWM, Eric
 - 1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870-1914. In Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest. 12-197.
- JAKÓ Zsigmond
 - 1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest: Sylvester Nyomda
- KÓSA László
 - 1999 *Füldőélet a monarchiában*. Budapest: Holnap Kiadó
 - 2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Osiris Kiadó
- KÖSTLIN, Konrad
 - 1996 Utazás, régiók, modernség. *Café Babel* 4/ 117–124.
- MÁTYÁS Vilmos
 - 1977 *Utazások Erdélyben*. Budapest: Panoráma
- MEYROWITZ, Joshua
 - 2005 A globalitás hajnala: A hely és az önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság*. VI. 29–36.
- POP, Theodor
 - 2012 Regele Carol II si Vadu Crisului. <https://www.facebook.com/notes/teodor-pop/regele-carol-ii-si-vadu-crisului/255072674571356/> (letöltés 2016. 08. 22.)
- RITZER, George
 - 2004 [1993] *The McDonaldization of Society*. International Edition: Pine Forge Press
- RIESMAN, David
 - 1983 *A magányos tömeg*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- ROBERTSOM, Roland
 - 1992 *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London

STOICESCU, Ionel

- 2005 *Caryatid Alley* (Replica of the Constantin Baraschi Group of Statues) <http://ampt.ro/en/monument/aleea-cariatidelor-replica-ansamblu-statuar-constantin-baraschi-2> (letöltés: 2016. 08. 23.)

SZABÓ Tünde

- 2016 Vidékfejlesztés – vidéki turizmus – hagyomány. In Bihari Nagy Éva – Marinka Melinda – Keményfi Róbert – Kavecsánszki Máté (szerk.): *Diptichon*. Debrecen. 817–829.

SZIJÁRTÓ Zsolt

- 2000 A turizmus mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék. Budapest–Pécs. 7-23.
- 2002 Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéből* (Tabula-könyvek 4.) Budapest: Néprajzi Múzeum. 7-22.

VEREBÉLYI Kincső

- 2004 Ünnepek. In Pócs Éva (szerk.): *Rítus és Ünnepek az ezredfordulón*. Budapest. 13-20.

VMIRJÁNCKI József

- 2010 La cimitir, birjar, la cimitir! A *Romanian Art Review* <http://artindex.ro/2010/09/20/la-cimitir-birjar-la-cimitir/> (letöltés: 2016. 08. 23.)

WELZ, Gisela

- 1994 Der Tod des Lokalen als Ekstase des Lokalismus. In Peter Noller – Walter Prigge – Klaus Ronneberger (Hg.): *Stadt-Welt. Über die Globalisierung städtischer Milieus*. Frankfurt–New York: Campus. 218-225

Képmelléklet

1. kép: A sószállítás eljátszása

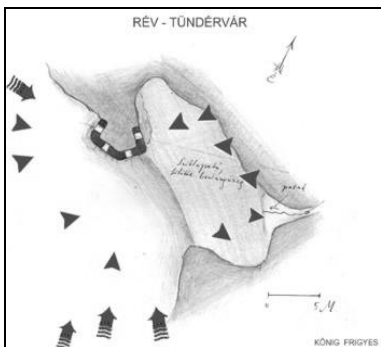
2. kép: A sóvámolás jelenete

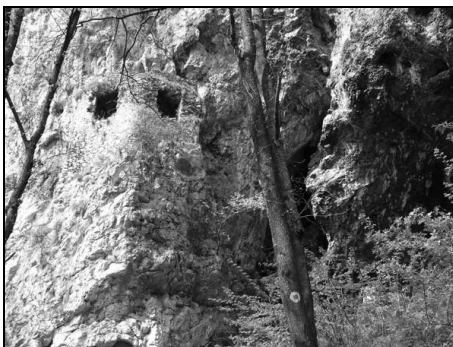
3. kép: Sószállító legények

4. kép: A tündérvár

5. Térkép a tündérvárról

6. A tündérvár látképe

7. kép: Fellépők

8. kép: Fellépő

9. kép: Fellpő csoport

10. kép: Soltész Rezső előadása

11. kép: Jean de la Craiova előadása

12. kép: A sztárvendég közönsége

13. kép: Galambreptetés

14. kép: A testvérvárosok képviselői

15. kép: Felvonulás

16. kép: Egyházi és politikai elit

17. kép: A folklórfesztivál felvonulói

18. kép: Főzőverseny

19. kép: A főzőverseny zsűrizése

20. kép: Felsőpakony nyertes csapata

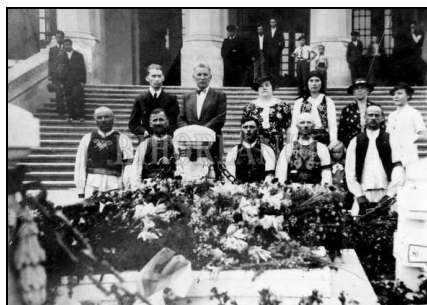
21. kép: Néptáncosok között

22. kép: Mudura Mária dédunokája

23-24. kép: A királyi gárda révi katonái

25-26. kép: Révi küldöttség Bukarestben

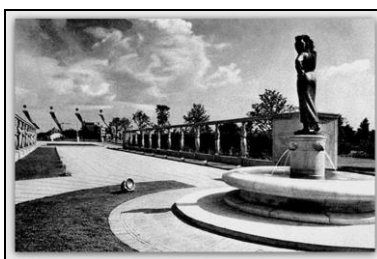
27. kép: A II. Károly által építtetett révi laktanya

28. kép: Mudura Mária

29. kép: Mudura Máriát ábrázoló érme

30. kép: A Herăstrău park 1940-ben

31. kép: A kariatidák eredeti vázlata a Belu temetőben

32. kép: Az újra felállított kariatidák

33. kép: A Maria Múduráról készült szobor rekonstrukciója

34. kép: Az eredeti szobor a temetőben

35. kép: Az újra felállított szökőkút a kariatidákkal

36-37. kép: Paul herceg családjával a régi leszállás után

38. kép: Mudura Mária dédunokája

39. kép: Mudura emléktáblájának avatása

40. kép: A révi ortodox pap gratulál a hercegi párnak

41. kép: Deák Árpád váradí szobrász II. Károlyról készült révi mellszobra

NAGY ISTVÁN

TÖRTÉNELMI ÉS IRODALMI EMLÉKHELYEK RÉVEN

Rév település a Sebes-Körös völgyében, a Királyerdő mészkőtömbjének lábánál fekszik, Nagyváradtól 51 km-re keletre. A település neve utal elhelyezkedésére, azaz a falu vízi átkelőhely mellett épült.¹ Erre a funkcióra utal román neve (Vadu Crișului) is. Első okleveles említése 1257-ből, illetve 1284-ből származik. A település ekkoriban a Geregye nemzetség birtoka volt, akiknek az itteni rév jövedelmének felén osztozniuk kellett a Csanád nemzetség tagjaival.² A pápai tizedjegyzékből ismerjük a település két papjának nevét az 1332-1337. évekből (László és Kozma). A középkorban Rév a sólyomkői uradalom tartozéka volt. A település közlekedési szempontból kedvező helyen feküdt, hiszen ekkoriban a révi szoros volt az egyetlen könnyen járható út, amely Erdélyt az Alfölddel összekötötte. A Sebes-Körös viziútként működött, melyen sót és fát szállítottak. Ennek a viziútnak az ellenőrzésére épült valószínűleg a 13. században a Tündérvár, egy őrtorony a meredek sziklafalon a folyó partján. Révet a 16. század elején is vámszedőhelyként említik.

I. Zsigmond király (1387-1437) 1405-ben a szabad királyi városok sorába emelte ugyan, de a következő évben már eladományozta, és újból a sólyomkői uradalom része lett.³ Valószínű, hogy a településről kirajzott lakosok hozhatták létre a Körös bal partján Révelőt, melyről az első adat 1360-ból származik, és a Telegdiek, majd a Venterek birtokában volt a középkorban.⁴ A réviak a nem túl termékeny földek művelésével foglalkoztak, valamint egy 1639-ből származó adat szerint fazekasok és csizmadiák voltak.⁵ A 18. században a lakosok vegyesen magyarok és románok, a románok száma a következő évszázad elején már meghaladta a magyarokét.⁶ Etnikai konfliktusok nem voltak jellemzőek korábbi évszázadokban sem, és ma is békésen élnek egymás mellett a nemzetiség-

¹ RÁCZ 2007: 233.

² BUNYITAY 1883: III. 424-425., GYÖRFFY 1963: I. 657.

³ JAKÓ 1940: 330.

⁴ JAKÓ 1940: 330.

⁵ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 9., BORCEA 2005: 30.

⁶ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 10., BORCEA 2005: 34.

gek.⁷ A 19. század utolsó harmadában a község életében nagy jelentőséggel bírt a Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonal megnyitása. A vasútállomás, a postahivatallal és a távíró központi szerepet biztosított Révnek a környező települések között. A 20. század elején a turistautak kiépülése, a cseppkőbarlang felfedezése teremtette meg az idegenforgalom kiépülésének lehetőségét. Rév ma is községközpont, Bertény (Birtin), Tomnatek (Tomnatic) és Köröstopa (Topa de Criș) falvak tartoznak ide.

A fenti rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy Rév a földművesfalvak csendes életét élte évszázadokon keresztül, távol az országos hatású, nagy történelmi változások fő sodrától. Éppen emiatt lehet érdekes, hogy megvizsgáljuk, milyen események emlékét őrzik a révi emlékműveiken keresztül, és ezeken keresztül milyen történetet ír magáról a közösség. Írásomban ezért a Réven található történelmi és irodalmi emlékműveket, mint emlékezhelyeket⁸ kívánom számba venni. Ezeken keresztül kívánom bemutatni Rév történelmét, és azt, hogy a múltnak mely szegmensei maradtak meg, és hagyományozódnak tovább a településen az emlékműállítások gyakorlatán keresztül. Arra keresem a választ, hogy kik azok, akik létrehozták, illetve létrehozzák az emlékezet helyeit, mely széttöredezett emlékezetdarabokra akartak építeni az emlékhelyek létrehozásával, ezáltal a település történelmének melyik részleteit tartották megőrzésre érdemesnek, illetve hogyan használják az emlékhelyeket a megemlékezések során. Az emléktáblákat és szobrokat tematikus csoportosításban mutatom be, ugyanakkor nem tartottam feladatommak, hogy az egyházi kegyszobrokat is bevonjam a vizsgálatba. Munkám során segítségemre volt Dukrét Géza kötete,⁹ amely adattárszerűen mutatja be a Bihar megyei magyarok emlékműveit.

Emlékhelyek a révi természeti értékek feltáróinak tiszteletére

Rév elsődleges turisztikai vonzerejét napjainkban természeti értékei, a kiemelkedő szépségű révi sziklaszoros és a közeli barlangok, valamint a

⁷ 2011-ben 2932 lakosa közül 1710 fő román, 747 fő magyar és 367 fő cigány nemzetiségűnek vallotta magát – <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=etnikai&id=1787>. A lakosság felekezeti megoszlása 2002-ben a következő volt: 1862 fő ortodox, 721 fő református, 238 fő baptista, 124 fő pünkösdistá, 97 fő görög katolikus, 25 fő római katolikus vallású volt – <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=1787>.

⁸ A fogalomra l. Pierre Nora koncepcióját: NORA 1999.

⁹ DUKRÉT 2012.

Sebes-Körös adják.¹⁰ 1955-ben a szoros és környéke – összesen 357 hektár – természetvédelmi terület lett. Éppen ezért a helyi lokálpatrióták és természetbarátok a mai napig ápolják azoknak az emléket, akik elsőként tárták fel a település természeti attrakcióit. Közülük Handl Károly emelhető ki elsőként, aki Erdély egyik legismertebb cseppkőbarlangját, a Zichy-barlangot fedezte fel 1903-ban.

A felfedezés előzményéhez tartozik, hogy az Erdélyi Kárpát-egyesület (EKE) 1903-ban turistautat létesített a révi sziklaszorosban. A községtől Vársonkolyosra vezető utat a nagy természetjáró, Czárán Gyula készítette elő 1903 áprilisában, ünnepélyes felavatása május 1-jén zajlott le. (Az út napjainkban is Czárán Gyula nevét viseli.) Ettől kezdve a természetjárók szélesebb közössége csodálhatta meg a Sebes-Körös völgyének természeti szépségeit, amely hamarosan újabb látnivalóval bővült. A Stájerországban született Handl Károly volt a Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonal révi szakaszának első pályafelügyelője, így került a településre. Handl rajongott a természetért, és munkája során alaposan megismerte a települést és környékét. A természetjárásban Veress István református lelkész lett a társa, aki 1900-1906 között teljesített szolgálatot a Réven.¹¹ Mindketten elő akarták segíteni, hogy a természetbarátok megcsodálhassák az itteni táj szépségét. Így az ő felvetésükre a terület földbirtokosa, gróf Zichy Ödön Tündérvárhoz lépcsőt, asztalt és lócákat készíttetett, és ott egy Tündérvár feliratú táblát is elhelyeztetett.¹² Handl gyalogtúrái során felfigyelt arra, hogy a vízesés mögött egy barlang rejtőzhet. A barlang feltárásának történetét részletesen megírta Veress István, így itt most csak a fontosabb mozzanatokat emeljük ki. A felfedezésről értesítették Czárán Gyulát, aki 1903 novemberében robbantással utat nyitott a sziklában, ezáltal feltárult a barlang. Decemberben Handl Ausztriából érkezett sógorával, Stein Adolf mérnökkel csónakban folytatta a barlang feltárását. A cseppkőbarlangot 1905-ben Czárán Gyula mutatta be az Erdély című folyóiratban a nagyközönségnek.¹³ Ekkoriban valósult meg Réven több fontos turisztikai fejlesztés. Létrejöttükben fontos szerepet játszott az EKE, amelynek révi osztálya március 5-én alakult meg a helyi kaszinóban.

¹⁰ A természeti értékek kiemelten szerepelnek a legutóbb megjelent háromnyelvű turisztikai kiadványban. JUHÁSZNÉ – HASAS 2013: 38-40.

¹¹ VERESS 1940.

¹² VERESS 1940., JUHÁSZ 2003: 46.

¹³ CZÁRÁN 1905.

Elnöke ifj. gr. Zichy Ödön lett, ügyvezető elnök dr. Veress István, barlanggondnok Handl Károly.¹⁴ Zichy Ödön a barlang előtt menedékházat és szállót építtetett az EKE számára, az egyesület pedig hidat épített. A könnyebb megközelíthetőség érdekében a barlangnál vasútállomást hoztak létre. A cseppkőbarlang ünnepélyes megnyitására 1905. augusztus 27-én került sor, és a nagylelkű támogató tiszteletére Zichy Ödönről nevezték el. Az avató beszédet Veress István mondta.¹⁵

Handl, akit ismerői kitartó lelkesedéssel és fáradhatatlan munkabírással jellemeztek, az ezt követő években tovább folytatta a barlang feltárását, amelyben Veress, Czárán és dr. Jordán Károly egyetemi tanár volt segítségére, valamint egy Márton nevű kísérője. A réviiek egyébként azt is megőrizték emlékezetükben, hogy Handl példaadó szorgalommal művelte házának gyümölcsöskertjét, és ő volt az első, aki szőlőt telepített a faluban.¹⁶ 1932. január 15-én hunyt el. Veress István már 1940-ben szorgalmazta, hogy sírján a természetbarátok avassanak emlékkövet.¹⁷ Ez 1993. augusztus 6-án történt meg, amikor az EKE tagjai – a Réven megrendezett vándortábor keretében – megkoszorúzták a helyi csoport által rendbe tett sírt. Az ünnepség alkalmából Boros József Attila helyi református lelkész tartott istentiszteletet, és Juhász Viktor mondott megemlékező beszédet.¹⁸ Handl Károly sírja tehát emlékhely lett. A 140 cm magas gránit sírkeresztet még Handl Károly készítette felesége halálakor, 1912-ben Légrádi Mártonnal, de a férj neve csak 1993-ban került fel rá.¹⁹ Felirata: ITT NYUGSZIK / KOMPARI JOZEFA / FÉRJEZETT HANDL KÁROLYNÉ / ELHUNYT ÉLETÉNEK 65-IK / BOLDOG HÁZASSÁGÁNAK 35-IK / ÉVÉBEN / 1912 AUGUSZTUS 18-ÁN / BÉKE HAMVAIRA / KARL HANDL / 1848-1932.

Handl egykori lakóházának falán a Zichy-barlang felfedezésének 100. évfordulóján, 2003. augusztus 9-én avattak emléktáblát. Juhász Viktor mondott avatóbeszédet, majd ezután Cosma Dorel polgármester és Hasas János, a Pro Rév Egyesület elnöke leleplezte az emléktáblát természetbarátok előtt.²⁰ Ennek szövege: IN ACEASTA CASA ALO-

¹⁴ JUHÁSZ 2003: 49.

¹⁵ VERESS 1905.

¹⁶ JUHÁSZ 2003: 55.

¹⁷ JUHÁSZ 2003: 56.

¹⁸ JUHÁSZ 2003: 54.

¹⁹ DUKRÉT 2012: 386.

²⁰ DUKRÉT 2012: 385-386.

CUIT / KARL HANDL / DESCOPERITORUL PESTERII / DIN VADU-CRISULUI IN 1903 / EBBEN A HÁZBAN LAKOTT / KARL HANDL / AKI 1903-BAN FELFEDEZTE / A RÉVI CSEPPKÖBAR-LANGOT / 2003.

1943. október 17-én a Zichy-barlang bejáratánál márványtáblát helyeztek el a képződmény felfedezőinek emlékére, de ez a második világháború után eltűnt.²¹ 1993. augusztus 8-án, a barlang felfedezésének 90. évfordulóján az EKE új emléktáblát avatott. Az ünnepségen Méder Árpád dr. Balogh Ernő 1943-as szavait idézte, miszerint a táblával az EKE háláját akarja kifejezni a barlang felfedezőinek példaadó, önzetlen tetteért.²² A kétnyelvű táblán olvasható szöveg: IN COMEMORAREA ANIVERSARII / A 90 DE ANI DE LA DESCOPERIREA / PESTERII SI AMINTIRII LUI: / KARL HANDL / CZÁRÁN GYULA / VERESS ISTVÁN / EMLÉKÉRE A BARLANG FELTÁRÁ- / SÁNAK 90-IK ÉVFORDULÓJA ALKAL- / MÁVAL ÁLLÍTOTTA · SOCIETATEA / CARPATINA ARDELEANA · ERDÉLYI / KÁRPÁT EGYESÜLET · 8 AUG 1993. A táblát az EKE Bihar Megyei Osztály felkérésére készítette Toró József grafikusművész.²³

A Pro Rév Egyesület 2006-ban készítette el Czárán Gyula emléktábláját Papp Benjáminnal, amelyet 2007 októberében helyeztek el az egyesület leendő kiállítóhelyén, a Rév 239. szám alatt.²⁴ Ennek szövege: IN AMINTIREA APOSTOLULUI MUNTIOR. / CZÁRÁN GYULA. / LA 100 DE ANI DE LA MOARTEA SA. / CZÁRÁN GYULA. / A HEGYEK APOSZOLA / HALÁLÁNAK 100. ÉVFORDULÓJA / TISZTELETÉRE / ASOCIATIA „PRO RÉV” EGYESÜLET / SOCIETATEA CARPATIANA ARDELEANA / ERDÉLYI KÁRPÁT EGYESÜLET / 2006.

Emlékállítás a révi ősök és foglalkozásaik tiszteletére

A Réven található közepes termőképességű talaj miatt, valamint az

²¹ Az emléktábla felirata, amelyet dr. Balogh Ernő, az EKE elnöke leplezett le, a következő volt: A BARLANG / FELTÁRÁSÁNAK 40-IK ÉVFORDULÓJÁN / CZÁRÁN GYULA / HANDL KÁROLY ÉS VERESS ISTVÁN / FELTÁRÓK MUNKÁSSÁGÁNAK / EMLÉKÉT ÖRÖKÍTETTE MEG AZ / ERDÉLYI KÁRPÁT EGYESÜLET / 1943. X. 17.

²² JUHÁSZ 2003: 56-58.

²³ DUKRÉT 2012: 390.

²⁴ DUKRÉT 2012: 384.

alacsony szennyezettségű, kiváló minőségű fehér agyagnak köszönhetően a lakosság egy részének fő jövedelemforrása évszázadokon keresztül a fazekasság volt. Ennek első írásos említése 1639-ből származik, amikor Zólyomi Erzsébet, Sólyomkövár úrnője azt kérte az erdélyi országgyűléstől, mentsék fel a révieket a postakocsi-állomás működtetéséhez előírt lótartás kötelezettsége alól, mivel ott fazekasok és csizmadiák laknak, akik nem tartanak lovat.²⁵ Réven alakult ki a fazekasság egyik magyarországi központja. Anyai ágon fazekasok voltak Tőzsér Erzsébet szobrászművész ősei is. Az ő emlékükre adományozta a korongozó fazekas 140 cm magas műkőből készített szobrát a településnek, amelyet 1979. november 25-én avattak fel a központban.²⁶ 1994. május 26-án az EKE kétnyelvű márványtáblát helyezett el a talapzaton.²⁷ Ennek szövege: *In memoria stramosilor mei olari – / Fazekas őseim emlékére 1979. Tőzsér Eliz. A szobrászművészt ekkor avatták Rév díszpolgárává.*

A révi román lakosság néphagyományait és vallási életét mutatja be a helyi múzeum, amelyet 2016. május 22-én nyitottak meg. A kiállításnak otthont adó faépület Sorin Mititeanu ortodox lelkész kezdeményezésére épült. A megnyitó ünnepélyességét jelezte a díszvendégek névsora: Maurizio Passerotti, trentói román konzul, Cornel Popa, a megyei tanács elnöke, Lucia Varga, a Nemzeti Liberális Párt parlamenti képviselője, Aurel Chiriac, a nagyváradi Körösvidéki Múzeum igazgatója. Az ünnepség istentisztelettel kezdődött, majd a mintegy 200 résztvevő átvonult a múzeum épületéhez. Az ortodox egyház képviselői megáldották az épületet, a polgármester és a megyei tanács elnöke pedig átvágta a nemzeti színű szalagot. A szónokok beszédeikben kiemelt szerepet tulajdonítottak a múzeumnak a helyi és a nemzeti identitás megerősítésében, valamint a hagyományos életformát folytató ősök emlékének ápolásában egyaránt. Dorel Octavian Rus protopresbiter a múzeumot „román ortodox hagyományaink és lelkiiségünk kincsestárának” nevezte. Aurel Chiriac is az identitás szimbólumainak nevezte a kiállított tárgyakat.²⁸ Az épület alsó szintjén román parasztház enteriőre látható, és a népviselet bemutatására is hangsúlyt fektettek, az emeleten pedig az ortodox egyház kegytárgyait találjuk. Érdekességgént megemlíthető itt a múzeumüggyel kapcsolatban, és a

²⁵ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 9.

²⁶ DUKRÉT 2012: 385.

²⁷ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 96.

²⁸ RĂCUCIU 2016., HASAS 2016a

réviek is számon tartják, hogy a 2014-ben 71 éves korában elhunyt Ioan Godea néprajzos muzeológus, művészettörténész, a bukaresti szabadtéri múzeum igazgatója az 1960-as évek végén egy évig történelem tanárként dolgozott a helyi középiskolában.

II. Károly román király emlékhelyei Réven

A Réven élők identitása, hagyományainak alakulása szempontjából a későbbiekben meghatározó jelentőségű eseménnyé vált, hogy II. Károly román király (1930-1940) – kényszerűségből ugyan, de – a településen járt. Károlynak – magánéleti botrányai miatt – 1925. december 28-án le kellett mondania a trónhoz való jogáról második házasságából született fia, Mihály javára. Lemondását a parlament 1926. január 4-én fogadta el, és Ferdinánd király halála után (1927. július 20.) Régens Tanács uralkodott 1930-ig a kiskorú Mihály helyett.²⁹ 1930 nyarán azonban – sokak számára váratlanul – Károly visszatért Romániába, és királlyá koronázták. Hazatérése alkalmával, 1930. június 6-án a herceg repülőgépe Rév közelében ért földet, így visszatérésekor ezen a területen lépett először Románia területére. Amint arról a nagyváradi Napló című napilap beszámolt, a Fahornau típusú repülőgépnek kifogyott az üzemanyaga, ezért kényszerleszállást kellett végrehajtania a községtől három kilométerre lévő búzamezőn.³⁰ Popescu Romeo (1898-1931) kapitány, a gép egyik pilótája megkérte a helyszínrre érkező Brandas községi jegyzőt, hogy szerezzen benzint, és bemutatta az inkognitóban lévő Károlynak. A jegyző szekeret indított Élesdre üzemanyagért, miközben a 18 éves helybeli lány, Mudura Mária révi korszából kínálta vízzel a megszemlázott herceget. Ezt követően egy Potez típusú katonai repülőgép érkezett Kolozsvárról, amely Bukarestbe szállította tovább a herceget, aki két nap múlva trónra lépett. A király megtérítette a révieknek minden, az üggyel kapcsolatban felmerült kárát és költségét. Mudura Mária 3 ezüst márka borraalót kapott.

Az esemény meghatározó jelentőségű lett a község életében. Emléktáblával jelölték meg a helyet, ahol a gép földet ért, és kaszárnnyát építettek oda. 1932-ben a település felvette a király nevét (Vadul Carol al II-lea).³¹ A király maximálisan kihasználta az eseményt saját kultuszának építésére. A réviek 1940-ig minden évben részt vettek a Károly trónra

²⁹ BOIA 1999: 344. 41a jegyzet

³⁰ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 11.

³¹ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 10.

lépésének évfordulóján rendezett ünnepségen. Ezeken az ünnepségeken Mudura Mária révi korszából kínálta vízzel a királyt, a korszót váltófutók vitték a fővárosba két nap alatt.³² 1940-ben, II. Károly uralkodásának 10. évfordulójára hat arany emlékérmét adtak ki. Ezek közül az egyik a révi kényszerleszállást és Mudura Máriát örökítette meg. Az érme egyik oldalán Károly álló alakja látható egy búzamezőn, bal kezében pilótasapkát tart, jobbjaival vízeskorszó után nyúl. A korszót fiatal nő kínálja neki, aki sarkain ül Károly előtt. A herceg délceg, büszke alakja, és a nő testhelyezete egyértelművé teszi, hogy valamiféle feudális alá-felérendeltségi viszony működik a két szereplő között. II. Károly mögött egy repülőgép légszavara látható. A háttérben dombok fölött a felkelő nap sugarai világítanak. Felirata: „8 IUNIE 1930”, „8 IUNIE 1940”. Az érme másik oldalán a király jobbra lovagol, a testőrség díszegyenruháját viseli, vállait a Vitéz Mihály Rend palástja borítja, jobb kezében marsallbot látható. Körirata: „CAROL II REGELE ROMANILOR”. Bal oldalon olvasható a tervező neve: „E: W: BECKER”. Az arany emlékérmék névértéke 100 lej, átmérője 41 mm, súlya 42 g, és 348 példány készült belőle.³³ Az az érzésünk, mintha az érme vizuálisan jelenítené meg azt, amit Cezar Petrescu az 1930-as évek közepén megjelent propaganda-kiadványban fogalmazott meg, miszerint a király hazatérését csodálatos égi jelenség kísérte.³⁴ A propaganda tehát mitikussá növesztette az esemény jelentőségét, és megtaláljuk benne II. Károly mítoszának legjellemzőbb összetevőit: a dinamikus uralkodó egyszerre fenséges, mégis közvetlen.³⁵

Nem ez az egyetlen művészeti ábrázolása maradt azonban a révi korszóból vizet kínáló fiatal lánynak. Románia fővárosában 1939-ben, a Bukaresti Hónap keretében avatták fel Mudura Mária szobrát, Constantin Baraschi szobrászművész alkotását a II. Károly parkban (ma Herăstrău park). A bal vállán korszót tartó fiatal nőalak szökőkút fölött állt (Fântâna Modura). Az 1950-es évek elején a park szobrai elbontották, hogy helyet

³² JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 12.

³³ CUHAJ 2011: 529., <http://romaniancoins.org/ro100lei1940.html>

³⁴ „A fellegek egy pillanatra szétnyíltak, s a boltozat tiszta és mély kékjén ég szeme fényelt. Nyalábnyi arany sugar bukkant elő. Áttetsző és selymes szivárványív rajzolódott ki, a magasságok ünnepi díszé gyanánt. A szivárvány alatt, a fényzárban lassúdan kerengett egy sas – ugyanaz, amelyik ott van az ország címerében, Radu-Negru címerében, amelyik ott van a Sigmaringen ősi nemzetség címerében.” – BOIA 1999: 265-266.

³⁵ BOIA 1999: 265.

csináljanak Sztálin emlékművének, így Mudura Mária szobra is eltűnt. 2005-ben a szobrokat fényképfelvételek alapján állította helyre Ionel Stoicescu szobrászművész. A helyreállítást követő évben, 2006-ban pedig megtalálták a szobor eredetijét a bukaresti Bellu temetőben.³⁶

Meg kell itt említeni, hogy II. Károly király a román történelem vitatott alakjai közé tartozik. Az ambiciózus uralkodó arra törekedett, hogy közvetlenül vegyen részt a kormányzásban.³⁷ Már uralkodásának kezdetén egy „új Románia”, „Örök Románia” megteremtésének programjával lépett fel. Országából erős, civilizált államot akart létrehozni.³⁸ Ezért a hadsereg fejlesztése mellett támogatta az oktatás és a kultúra fejlődését. 1935-től évente rendezték meg a Bukarest Hete elnevezésű ünnepséget, és ezen belül a Könyvhetet, de ezeken kívül is számos kulturális rendezvényt szerveztek.³⁹ Ezzel a programmal alapozta meg saját uralkodói kultuszát is. Ugyanakkor – a hatalom megragadása érdekében egyre erőszakosabbá váló szélsőjobboldali Vaszárda támadásainak kivédésére is – 1938-ban az alkotmány módosításával tekintélyuralmi rendszert vezetett be. Ez volt a királyi diktatúra időszaka, amely kétségtelenül stabilizálta a belpolitikai életet. Az uralkodó által bevezetett rendszer – noha a propagandaszólamok szerint arra lett teremtve, hogy megmentse és újjáteremtse Romániát – nem volt képes kezelni azokat a kihívásokat, amelyek az országot 1940-ben érték, és II. Károly bukásához vezetett.

2015. június 6-án, 85 évvel Károly Romániába való visszatérése után – a helyi hagyományok ápolása és a lokális identitás erősítése céljából – a sóvám ünnepség keretében emlékeztek meg és játszották újra Károly kényszerűségből tett a révi látogatásának eseményeit. Ahogyan az egyik tudósítás megfogalmazta, a szervezők célja az volt, hogy megpróbálják megismételni az 1930-as eseményeket.⁴⁰ Ezért hívták meg II. Károly unokáját, Paul herceget,⁴¹ aki feleségével és gyermekével

³⁶ IVANOV 2009.

³⁷ SZÁSZ 1992: 136.

³⁸ BOIA 1999: 264.

³⁹ MAJURU 2003: 133.

⁴⁰ „În frunte cu primarul comunei, Dorel Cosma, președintele Consiliului Județean Bihor, Cornel Popa, și senatorul Gavrilă Ghilea, oamenii s-au îndreptat spre câmpurile satului, unde prințul Paul al României, nepotul regelui Carol al II-lea al României, împreună cu soția sa, prințesa Lia, și copilul lor Carol Ferdinand, încercău să reproducă »pe rit nou« momentul din 1930.” TOTOREAN 2015.

⁴¹ Paul herceg származására: SIMPSON 2002.

helikopterrel érkezett és szállt le a község határában. Őt a település és a megye vezetői fogadták: Dorel Cosma polgármester, Hasas János alpolgármester, Cornel Popa, a Bihar megyei tanácselnök, Gavrilă Ghilea szenátor és Gigi Voloșeniuc megyei önkormányzati képviselő.⁴² A vendégeket kenyérrel, sóval és vízzel kínálták, a vizet a 85 évvel ezelőtti fogadtatást megidézve révi kerámiakorsóból kínálta Mudura Mária népviseletbe öltözött unokája. A Pro Rév Egyesület az alkalomra emléktáblát helyezett el Mudura Mária egykori lakóházán, amelyet a polgármester leplezett le. Az emléktábla felirata: „În această casă a trăit / între anii 1912-1962 / MARIA MUDURA / femeia care i-a dat apă din ulcior / Principelui Carol al II-lea, la data de / 6 iunie 1930. / ASOCIAȚIA PRO RÉV – VADU CRIȘULUI – 2015.” A résztvevők koszorút helyeztek el az emléktáblánál. Innen gyalog vonultak a 800 méterre lévő kis parkba, ahol egy helyi diák idézte fel a 85 évvel korábban történeteket, majd Mudura Mária unokája, Sándor Gyöngyi a nagymama életútját ismertette. Ezt követően Paul herceg és Dorel Cosma polgármester felavatta II. Károly bronz mellszobrát, amelyet Deák Árpád szobrászművész készített. A szobor talapzatán elhelyezték a király uralkodói jubileumára készített arany emlékérem előlapját. Ezzel a szobor megrendelői hangsúlyossá tették, hogy a király személye csupán a településen történtek miatt érdekes, mivel ez – ha nem is túl hosszú időre – kiemelt szerepet biztosított a település számára, történetesen a trónra lépés évfordulóin rendezett ünnepségeken. A község vezetőit érezhetően nem II. Károly történelmi vagy politikai megítélése foglalkoztatja, szoborállítással nem a vitatott megítélésű uralkodó pozitív értékelése mellett foglalnak állást, hanem a helyi közösség számára kiemelkedő jelentőségű eseményre kívánnak emlékezni. Károly a település jótévőjeként tűnik fel a történetben, aki nem csupán az okozott kárt, és az igénybe vett szolgáltatások ellenértékét térítette meg, de szolgálatába fogadott több révi lakost. Az események újrarájátszásakor sem Károly uralkodásának értékelése állt a középpontban, hanem a helyi események, amelyeknek köszönhetően a településre irányult a figyelem. Mivel II. Károly Románia-szerte ismert politikus, akit a propaganda már saját korában mítikus méretű személyiséggé növesztett,⁴³ kétségtelenül nehéz úgy szobrot avatni az egykori uralkodónak, hogy az ne tűnjön pozitív értékelésnek a vitatott megítélésű király megítélésében. Ugyanakkor az

⁴² Ld. 5. jegyzet, HASAS 2015.

⁴³ MAJURU 2003: 135-139.

ünnepség alapján mégis úgy tűnik, hogy Réven inkább egy országos ismertségű személy lokális vonatkozású tettének és annak hatásának állítottak emlékművet a szervezők.

A 20. századi világháborúk emlékhelyei

Az emlékhelyek száma a rendszerváltást követően szaporodott meg Réven. A szabadabb légkört kihasználva a református gyülekezet 1996-ban a református temetőben beton talapzaton álló 120 cm magas obeliszket állíttatott a világháborúk minden helyi áldozatainak emlékére. Az emlékmű felirata: PRO PATRIA / AZ I. ÉS II. / VILÁGHÁBORÚ / ÁLDOZATAINAK / EMLÉKÉRE // ÁLLÍTTATTA / A RÉVI / REFORMÁTUS / GYÜLEKEZET / 1996. A mindenszentek napján tartott kétnyelvű avatóünnepségen Tőkés László püspök és Boros József Attila révi lelkész hirdetett ígét, majd Juhász Viktor emlékezett meg a település hősi halottairól. A koszorúzást követően a félezer résztvevő közös imájával és a Szózat eléneklésével zárult az emlékmű avatása, amelyen az EKE Bihar megyei elnöksége is jelen volt.⁴⁴

Rév központjában, a községháza előtt, tehát kiemelt helyen, 2005 óta feszület áll, amely az ortodox egyház megrendelésére készült, és az első és a második világháború révi áldozatainak az emlékét őrzi. A kereszten olvasható rövidítések: INRI / ICXC / NIKA⁴⁵. A feszület alatt olvasható szöveg: CRUCII / TALE NE / ÂNCHINAM / STÂPÂNE, / ȘI SFANTA / ANVIÉREA / TAXO / LAUDAM / ȘI OSLAVIM.⁴⁶ A feszület másik oldalán olvasható felirat: VENIȚI / CREDIN / CIOȘILOR, / PUTERII / CRUCII / SÂ NE / ÂNCHINAM / 20†05 / LUCRATA / DE FAM. / CHIRTES / PETRUȚ / IBANESTI / EDULCEA / JUD. / MUREȘ.⁴⁷ A kereszt talapzatán négy réztáblán helyezték el a világháborúk áldozatainak neveit:

EROII MARTIRI PRIMUL RĂZBOI MODIAL⁴⁸

BOGDAN IOAN / BRANDAS DUMITRU / JURCA FLORIAN /

⁴⁴ DUKRÉT 2011. 388.

⁴⁵ A rövidítések jelentése 'Názáreti Jézus a zsidók királya' és 'Jézus Krisztus győz'.

⁴⁶ A kereszthódoló ének első sorai, magyarul: 'A te kereszted előtt leborulunk, Urunk, és a te szent feltámadásodat dicsőítjük!'

⁴⁷ Magyar fordítása: 'Jöjjetek, hívek, boruljunk le a kereszt ereje előtt. 2005 Állította Chirtes Petru és családja, Dulcsa, Libánfalva, Maros megye'.

⁴⁸ A táblákon olvasható szöveg: 'Hősök, mártírok, első világháború', és 'Hősök, mártírok, második világháború'.

MATEI DUMITRU / LAZO TEODOR / MARTIN TEODOR / MARC GAVRIL / PETRUS TEODOR / BODEA SIMION / MARC GAVRIL / TODERAS TEODOR / TODERAS NICAOLAE / IANC IOAN / JURCĂ TEODOR / COBOC VASILE / BLOJAN TEODOR / BULZAN SIMION / BULZAN DUMITRU / BODEA SIMION / MARC IOSIF / TÉCSI GYÖRGY / TÉCSI MIHAI

EROII MARTIRI PRIMUL RĂZBOI MODIAL
 AGRINA IOAN / ARDELEAN MIHAI / GAVRILUT IOAN / GAVRILUT VASILE / PUSCO IOAN / KOVACS IOAN / MESTER IOSIF / PUSCO NUT / LUP VASILE / STIOP TEODOR / ARDELEAN NICOLAE / PASCAR IOAN / POP PETRU / PALI PETRU / MUDURA FLORIAN / POP STEFAN / GAVRILUT TEODOR / POP IOAN / POPA MIHAI / MIERE IOAN / BOLOJAN PETRU 1904 / JURCĂ DUMITRU / POLI DUMITRU / POP MIHAI

EROII MARTIRI AL DOILEA RĂZBOI MODIAL
 BOLOJAN PETRU / SALA DUMITRU / MATIU TEODOR / ARDELEANU DUMITRU / BODOGAN TEODOR / BULZAN DUMITRU / BULZAN GAVRIL / HALÁSZ ANDRÁS / BARABÁS MIHAI / MARC GAVRIL / TODERAS TEODOR
 DECEDATI ÎN ALTE ÎMREJURĂRI⁴⁹ / PALI MIHAI-LAGĂR / SERES IOANI- LAGĂR /
 EVREI DECEDATI ÎN LAGĂRE⁵⁰ / ☆ ROZENTHAL CECILIA LAGĂR / ☆ ROZENTHAL ERNEST LAGĂR / ☆ LAGĂR FRIEDMAN MARIA- LAGĂR / ☆ RADCZINER DORA- LAGĂR / ☆ RADICZINER GHIZELA- LAGĂR / ☆ WEISZ IACOB LAGĂR / ☆ GROSZ MARIA- LAGĂR / ☆ BERGER EMILIA LAGĂR / ☆ KALZ EMILIA LAGĂR

EROII MARTIRI AL DOILEA RĂZBOI MODIAL
 COSTIN GHEORGHE / SCHIOP IOAN / PASCAR FLORIAN / GAVRILUT ILIE / BOIER PETRU / BUMB PETRU / PASCAR DUMITRU / PETRUS STEFAN / PALI IOAN / BARCUIES IOAN / GAVRILUT TEODOR / PUSCO FLORIAN / GABRIAN DUMITRU /

⁴⁹ Fordítása: 'Más körülmények között meghaltak'.

⁵⁰ Fordítása: 'Lágerekben meghalt zsidók'.

BOIER FLORIAN / COSTIN GAVRIL / PUSCĂU FLORIAN / KOVACS MIHAI / MALAI ILIE / GECZI DUMITRU / K. GECZI FRANSISC / SALA FLORIAN / PĂCURAR STEFAN

A világháborúk áldozatairól minden évben ugyanazon a napon, Románia nemzeti ünnepén, december 1-jén⁵¹ emlékeznek meg Réven. Az ünnepség a tisztségviselők köszöntőjével, és a himnusz eléneklésével kezdődik. Ezt követően ortodox istentisztelet bemutatása, majd rövid ünnepi műsor következik. Az emlékmű megkoszorúzása után katonai parádéval zárul az ünnepség.⁵² A községháza és a világháborús emlékmű előtti tér a helyszíne a karácsonyi ünnepségnek Réven. Karácsony második napján ugyanis – immáron közel két évtizedes hagyományként – a különböző vallású hívek az istentisztelet befejezése után ezen a téren gyűlnek össze, hogy közösen énekeljenek, felváltva magyar és román nyelven ünnepi énekeket a nemzetiségi tolerancia és a békés egymás mellett élés jelképeként.⁵³

A két világháború révi eseménytörténetét a Juhász házaspár és Liviu Borcea foglalta össze a település történetéről készített monográfiákban.⁵⁴ Amint azt Borcea megállapította, az első világháború – Magyarország más településeihez hasonlóan – az életkörülmények romlásával és emberveszteségekkel járt együtt Réven is. A harcok első révi hősi halottja Gavril Maghi volt, aki 32 évesen esett el a galíciai Rohatynnál 1914. augusztus 29-én. A halotti anyakönyvekben még további 26 hősi halott nevét jegyezték fel, de Borcea a helyi parókus adatai alapján feltételezi, hogy az elesettek száma sokkal több volt. A 27 fő nevét tartalmazó lista kiegészül a református egyház halottaival, és 2003-ban az alábbi nevekkal: Ioan Agrina, Mihai Ardelean, Ioan Gavrilut, Vasile Gavrilut, Ioan Pusco, Iosif Craftsman, Pusco Groove, Vasile Wolf, Teodor Stiop, Nicolae Ardelean, Ioan Pascari, Peter Pop, Peter Paled Florian Mudura, Stefan Pop, Teodor Gavrilut.⁵⁵

1918 októberében már mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia elveszítette a világháborút. A fegyverszüneti

⁵¹ A magyarországi románok gyűlése 1918-ban ezen a napon mondta ki Erdély egyesülését Romániával.

⁵² Manifestari de 1 Decembrie la Vadu Crisului. Bihor Online 2012. december 29. <http://www.bihor.ro/manifestari-de-1-decembrie-la-vadu-crisului/1211928>

⁵³ Dorel Cosma polgármester közlése. Vö. HASAS 2011., BURSAȘIU 2012.

⁵⁴ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 59-61., BORCEA 2005: 52-59., 66-70.

⁵⁵ BORCEA 2005: 54-55.

egyezmények aláírásával az államalakulat utolsó összetartó ereje, a hadsereg is megszűnt, miközben a háború hatalmas elégedetlenséget, szociális és nemzetiségi ellentéteket generált a társadalomban. Mindezek következtében elkerülhetetlenné vált a monarchia és Magyarország felbomlása. 1918. október 31-én, azon a napon, amikor győzött a polgári demokratikus forradalom, Budapesten megalakult a Román Nemzeti Tanács, amely hamarosan Aradra költözött. Helyi nemzeti tanácsok és nemzetőrség létrehozását a magyar kormány is szorgalmazta, sőt anyagilag támogatta a rend fenntartása, a lakosság ellátása érdekében.⁵⁶ A Román Nemzeti Tanács célja az volt, hogy fokozatosan átvegye a politikai hatalmat Erdélyben, és november 12-én a román csapatok is átkeltek a határon. A magyarországi románok december 1-jén nemzetgyűlést tartottak Gyulafehérváron, ahol az 1228 küldött kimondta 26 vármegye csatlakozását Romániához.⁵⁷

Réven és Nagybárodon is megalakult a Román Nemzeti Tanács és a Román Nemzetőrség. Az előbbi elnöke Pascar János, jegyzője Macedon Cionca volt. A nemzetőrség (Nagybároddal) mintegy 40 tagot számlált, parancsnoka Móga Miklós főhadnagy, köröstopai tanító és Florin Dolga volt 1918 decemberében.⁵⁸ Magyar csapatok – a Székely Hadosztály kötelékében harcoló 21. gyalogezred alegységei – 1919 januárjában érkeztek Rév környékére az Apáthy-Berthelot-egyezményben megállapított demarkációs vonal és a Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonal biztosítása céljából, és január 18-án fegyverezték le a román nemzetőrséget.⁵⁹ A román hadsereg az antant felhatalmazásával április 16-án indított támadást, amely a frontszakasz összeomlásához vezetett. Révre 18-án vagy 19-én vonultak be a román csapatok. Ezzel új szakasz kezdődött a település lakóinak életében, akik között – amint azt Liviu Borcea megállapítja – ezekben a nehéz időkben sem tört ki etnikai konfliktus.⁶⁰

A magyar külpolitika meghatározó törekvése volt az 1920-30-as években a trianoni békeszerződéssel elcsatolt területek visszaszerzése. Romániával szemben 1940-ben nyílt alkalom területi igényeinek érvényesítésére. Amint az ismeretes, 1940 nyarán a kétoldalú tárgyalások

⁵⁶ SZÁSZ 1986: 1708.

⁵⁷ SZÁSZ 1986: 1717.

⁵⁸ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 59-60., BORCEA 2005: 56-57.

⁵⁹ BÁNLAKY 2001., BORCEA 2005: 57.

⁶⁰ BORCEA 2005: 58.

eredménytelenek voltak, ezért olasz–német döntőbíróság hozta létre az augusztus 30-án aláírt második bécsi döntést, amely kettéosztotta Erdélyt a két ország között. Ennek értelmében Rév Magyarországhoz került, sőt az új határ a településtől mintegy 3 km-re délre húzódott. Észak-Erdélyből ekkoriban számos, több mint 68 ezer román nemzetiségű polgár, főként állami alkalmazott települt át, önként vagy kényszerből, Romániába.⁶¹ Révről is főként az értelmiségi foglalkozásúak távoztak a román lakosok közül.⁶² Hivatalos adatok szerint 1940 és 1944 között összesen körülbelül 220 ezer román lakos hagyta el Észak-Erdélyt, és költözött Romániába. Ugyanebben az időszakban Dél-Erdélyt is nagyjából ugyanennyi magyar hagyta el, és jött át Magyarországra.⁶³ A határváltozás tehát mindkét oldalon hatalmas népességmozgással járt együtt. A magyar hadsereg 1940. szeptember 5–13. között vonult be Észak-Erdélybe, de a katonai közigazgatás csak november 26-án szűnt meg, és ezen a napon kezdett működni a polgári közigazgatás. Révre szeptember 8-án vonultak be a magyar csapatok. A helyi magyarok örömmel fogadták őket, Kulcsár Andor református lelkész mondott köszöntőt a községháza előtt. A bevonuló magyar csapatok feliratot helyeztek el a Sebes-Körös partján álló lapos kövön: „A FELSZABADULÁS / EMLÉKÉRE / 1940. SZEPT. 8. / A SZEGEDI / M. KIR. 18. ZÁSZLÓALJ”, és még az ősszel felavatták az orszáگزászoló emlékművet is. Ezek az emlékművek 1944 után nem maradhattak fenn. Az impériumváltás során Észak-Erdélyben több atrocitás történt, de az Réven ismét nagyobb incidens nélkül ment végbe. Ugyanakkor a fennmaradt adatok alapján a románok közül többeknek a magyar hatóságok zaklatásával kellett szembesülniük a következő években is.⁶⁴ Közben a háború szedte áldozatait, a harcmezőkön elhunytak száma 1943 végéig 6 fő, az eltűnteké 20.

Az észak-erdélyi zsidóság, amely többségében magyar anyanyelvű és identitású volt, örömmel fogadta a hatalomváltást. Hamarosan csalódniuk kellett, mivel itt is életbe léptek a zsidótörvények. 1944. május 3-án megindult a zsidók gyűjtőtáborokba szállítása, azaz gettósítása a területen a 6163/1944. sz. kormányrendeletnek megfelelően.⁶⁵

⁶¹ SEBESTYÉN – SZABÓ 2008: 1415.

⁶² BORCEA 2005: 67.

⁶³ ABLONCZY 2011: 204., 207.

⁶⁴ BORCEA 2005: 67–68.

⁶⁵ BRAHAM 2007: 60.

Május 16-tól június 9-ig a térségből több mint 131 ezer zsidót deportáltak Auschwitzba vagy Dachaubá. Réven is létezett egy kis zsidó közösség, amely 63 főt számlált.⁶⁶ Őket a nagyváradai gettóba szállították. Közülük a dokumentumok szerint Rosenthal Cecília, Rosenthal Ernest, Friedman Mária, Raducziner Dóra és Gizella hunyt el Auschwitzban.⁶⁷ Juhász Viktor azonban úgy tudja, az áldozatok száma ennél jóval magasabb volt. Az elhurcolt mintegy 60 személynek csupán a harmada élte túl a haláltáborokat, de ők sem tértek vissza a településre.⁶⁸ Egyedül az egykori zsidó temető emlékeztet rájuk.⁶⁹

Bár a révi zsidó közösség létszámában nem volt meghatározó, némely tagja már életében országos ismertségre és hírnévre tett szert. Jakab Dezső 1864-ben született, apja zsidó kereskedő volt. A budapesti Műegyetemen szerzett építészmérnöki diplomát. 1894-ben készítette el első önálló épülettervét, egy másik tervével még ugyanebben az évben elnyerte a Magyar Mérnök és Építész Egyletének ezüstérmét. Nagyfokú munkabírást jellemzi, hogy számos épületet tervezett az Ezredéves Kiállításra, változatos stílusban. 1897-ben Komor Marcellal közösen saját tervezőirodát nyitottak. Épületeik tervezésekor Lechner Ödön magyar formanyelvét követték, de alkalmazták az új technológiai vívmányokat is. Terveztek bankszékházat (Szolnok, Temesvár, Szabadka), zsinagógát (Szabadka, Marcali), városházát (Marosvásárhely, Szabadka), szállót és vigadót (Szentés, Nagyvárad, Palics, Pozsony), kultúrpalotát (Marosvásárhely) és számos lakóházat, hogy csak néhányat említsünk a máig fennmaradt épületeik közül. Jakab tanulmányutakat tett Erdélybe, ahol díszítőmotívumokat rajzolt, és tárgyakat gyűjtött. Az első világháború után Sós Aladárral tervezett épületeket, elsősorban lakóházakat, de rajzasztalukról került ki a svábhegyi szanatórium terve is. Jakab az 1920-as években is őrizte mestere emlékét, 1928-ban a Lechner Ödön Társaság egyik alapítója volt. 1932-ben halt meg, sírja a Farkasréti temetőben található. Munkássága előtt már a következő évben emléküléssel tisztelegtek az építészek.⁷⁰

De térjünk vissza a révi eseményekhez. A második világháború nagyobb harcselekmények nélkül ért véget Réven. 1944. október 12-én

⁶⁶ BRAHAM 2007: 336.

⁶⁷ BORCEA 2005: 69.

⁶⁸ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 60-61.

⁶⁹ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 60-61., BORCEA 2005: 69.

⁷⁰ Jakab építészeti munkáját mutatja be újabban VÁRALLYAY 2006.

foglalták el Nagyváradot a szovjet és a román csapatok. Október 14-én éjjel a magyar csapatok felrobbantottak három alagutat és a Sebes-Körös vasúti és közúti hídját, és a csendőrség tagjaival, a magyar hivatalnokokkal együtt elhagyták a települést.⁷¹ Másnap román csapatok vonultak be Leonard Mociulschi tábornok vezetésével Révre, szovjet katonák kíséretében. Problémát az átvonuló katonák fosztogatása okozott, de hamarosan helyreállt a rend.⁷² Rév ismét Románia része lett.

A halotti anyakönyvek alapján Liviu Borcea állította össze a második világháborúban elesettek névsorát: Gheorghe Costin, Ioan Şchiop, Florian Pascar, Ilie Gavriluţ, Petru Boier, Petru Bumb, Dumitru Pascar, Ştefan Petruş, Ioan Pali, Gavril Costin, Teodor Bogdan, Florian Puşcău, Florian Sala, Mihai Kovács, Ştefan Păcurar, Dumitru Bulzan, Gavril Bulzan, Teodor Martin, Dumitru Ardelean, Ioan Bărcuieş, Teodor Gavriluţ, Florian Pusco, Dumitru Gabrian, Teodor Martin, Dumitru Sala, Eugen Trotter, Ilie Mălai, Dumitru Géczi, Francisc Géczi. Ezt a névsort egészítette ki a Juhász házaspár monográfiájában közölt halottakkal: Kósa Vince (25 éves), Malom Géczi Gábor (36 éves), Marosi András (28 éves), Péter János (24 éves), Seres János (55 éves), Szilágyi Ferenc (24 éves), Szolga Géczi Mihály (24 éves), Csumpe Pavel (35 éves).⁷³

A világháborúk áldozatainak emlékét a magyar közösség tagjai is őrzi. A rendszerváltás után nyílt lehetőség arra, hogy emlékhelyeket alakítsanak ki az elesettek számára. 1995. május 7-én a gyülekezet emléktáblát helyezett el a református templom falán.⁷⁴ Ennek felirata: „HŐSI HALOTTAINK / I. VILÁGHÁBORÚ 1914-1918 / HALÁSZ ANDRÁS 32 ÉVES / HEGYI GÉCZI MIHÁLY 30 '' / JUHÁSZ JÁNOS 30 '' / JUHÁSZ MIHÁLY 32 '' / KOVÁCS JÁNOS 29 '' / KOVÁCS JENŐ 32 '' / MALOM GÉCZI JÁNOS 24 '' / TÉCSI GYÖRGY 28 '' / TÉCSI MIHÁLY 30 '' / II. VILÁGHÁBORÚ 1941-1945 / KÁL GÉCZI FERENC 55 ÉVES / KOVÁCS MIHÁLY 46 '' / KÓSA VINCE 25 '' / MALOM GÉCZI GÁBOR 36 '' / MAROSI ANDRÁS 28 '' / PÉTER JÁNOS 24 '' / SERES JÁNOS 55 '' / SZILÁGYI FERENC 25 '' / SZOLGA GÉCZI MIHÁLY 24 '' / CIUMPE PAVEL 33 '' / TROTTER JENŐ 34 '' / „ÉS AZ AZ ÍGÉRET, AMELYET Ő ÍGÉRT NEKÜNK: / AZ ÖRÖK ÉLET.” / I. JÁNOS I 25. / 1995.”

⁷¹ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 61.

⁷² JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 61., BORCEA 2005: 69.

⁷³ BORCEA 2005: 69-70.

⁷⁴ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 38.

Az 1848-49-es szabadságharc emlékhelyei

Réven a református templom kertjében 2004-ben emelt kopjafát az egyházközség és a Pro Rév Egyesület Bersek József huszárezredes emlékére. A katonatiszt nem a településen született ugyan, de életének utolsó éveit itt töltötte. Személyén keresztül kapcsolódik a révi közösség az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc emlékéhez és hagyományához, hiszen Bersek József akkoriban ért katonai pályája csúcsára, és szerzett elismerést.

Bersek József neve, annak ellenére, hogy a Pallas nagy lexikona „rendkívül vitéz katonaként” emlékezik meg róla, mára szinte teljesen feledésbe merült. Emlékét Réven és szülővárosában őrzik, ahol általános iskolát neveztek el róla 1996-ban. Hasznosnak tűnik ezért felidézni itt is életét, működését a szabadságharc időszakában. Az evangélikus kereszttelési anyakönyv tanúsága szerint Kőszegen született 1807. december 20-án.⁷⁵ Ezt azért érdemes kihangsúlyozni, mert – érdekes módon – a pontos évszám a későbbiek során feledésbe merült, olyannyira, hogy ő maga is 1808-at jelölte meg születése éveként, és sírkövére is ezt az évszámot vésték.⁷⁶ Édesanyja Simon Antónia, édesapja Bersek János posztósmester és kereskedő volt. A család 1636-ban kapott nemesi oklevelet, címet. Ennek leírása: vörös pajzson, zöld mezőben fehér lovon páncélos vitéz nyargal, lova patkóival sárkányt tipor, a vitéz két kézzel fogott dárdáját a sárkány torkába döfi. A nyílt sisak koronájából egyszarvú emelkedik ki, amely mellső lábait feltartja.⁷⁷ Józsefet evangélikus vallásúnak keresztelték, 14 éves korában tért át a katolikus hitre. Életének kutatója, Söptei Imre feltételezi, hogy a család anyanyelve a német volt.⁷⁸

Bersek József 1826-ban lépett katonai pályára, amikor a Bécs mellett állomásozó 8. huszárezred önkéntese lett. Még ugyanebben az évben altiszt lett, 1830-ban őrmester, 1831-ben hadnagy. 1838-ban főhadnaggyá léptették elő, 1845-ben alszázadossá, majd 1848 nyarán századkapitánnyá. A szolgálat a katonai ranglétrán való előrehaladás mellett együtt járt az állomáshelyek váltásával. Bersek József így került Hódmezővásárhelyre, Lippára, Aradra, Felső-Ausztriába, majd 1835-től Galíciába. 1848. szeptember végén bízták meg ezrede Pozsony környékén szervezett tartalékszázadának vezetésével. Elutazása előtt

⁷⁵ SÖPTEI 2008: 30.

⁷⁶ SÖPTEI 2008: 30.

⁷⁷ BALOGH 1901: 172.

⁷⁸ SÖPTEI 2008: 31.

századát feleskette az új magyar törvényekre⁷⁹, majd október 6-án érkezett Pozsonyba, és néhány nap múlva Pestre vezényelték. Bersek szervezte meg huszárezredének Magyarországra szökését, első csoportjaik október utolsó napjaiban indultak el Galíciából.⁸⁰ November végén kapott újabb feladatot, a hazaszökött – egyébként főként szlovák legénységből álló – Coburg-huszárezred újjászervezését. Az újdonsült ezredparancsnokot ekkor léptették elő őrnaggyá. Az újjászervezés Soroksáron, Kecskeméten és Nagyszalontán folyt.⁸¹

1849 januárjában Nagyszalontán állomásozott, ahol Rozvány György házában szállásolták el. Itt ismerkedett meg a 20 éves Rozvány Erzsébettel, aki – édesanyja közbenjárására – a huszárőrnagynak ígérte kezét. Házasságot nem kötöttek ekkor, mivel Berseket elvezényelték a településről.⁸²

1849 februárjában 300 huszárral érkezett meg a felső-tiszai I. hadtesthez, amelynek Klapka György volt a parancsnoka. Itt csatlakozott hozzá ezredének két újabb, Galíciából érkezett százada. A tavaszi hadjáratban már – 1849. február 26-án kelt kinevezésének megfelelően – alezredesi rangban harcolt, és részt vett katonáival a tápióbicskei, isaszegi, váci és nagysallói ütközetekben. A harcokban kitűnt bátorságával. Nagy-Sándor József tábornok április 19-i, a hadsereg-főparancsnokságnak a nagysallói ütközetéről tett jelentésében kiemeli Bersek hősiességét: „A 2. és a 8. huszárezredek parancsnokai, Pikéty ezredes és Bersek alezredes különös érdemeket szereztek maguknak azáltal, hogy a legnagyobb golyózáporban 500 méter távolságra előrenyomultak, sőt egy ellenséges üteget visszavonulásra kényszerítettek.”⁸³

Hamarosan újabb bravúros haditettet vitt véghez. Április 26-án Bersek Öszöynnél két század huszárral elfogott egy osztrák vértés gránátos osztályt. Tettének jutalmául Görgei Artúr a harctéren babérkoszorús érdemrenddel tüntette ki.⁸⁴ A hadi sikerek következtében május 12-én ezredessé léptették elő.⁸⁵ Ott volt Buda ostrománál, majd a júniusi Vág menti harcokban, de ezt követően – betegsége miatt – a tényleges

⁷⁹ RÉD VAY 1941: 66., BONA 1984: 396.

⁸⁰ KEDVES 2008: 220

⁸¹ BONA 2005.

⁸² SÖPTEI 2008: 33-34.

⁸³ FARKAS 1998.

⁸⁴ SÖPTEI 2008: 34.

⁸⁵ BONA 2005.

harcokban már nem vett részt. A világosi fegyverletétel után fogságba került. A hadbíróság 1850-ben első- és másodfokon is 10 év várfogságra ítélte Aradon. Bona Gábor adatai szerint 1852. január 27-én kegyelmet kapott és szabadult, míg Söptei Imre inkább a Bersek visszaemlékezésében olvasható dátumot fogadja el, miszerint június 14-én szabadult. A szabadulásban szerepet játszhatott húga, Bersek Mária, akinek férje, Franz Koderle a császári pár schönbrunni és laxenburgi kastélyának várnagya volt.⁸⁶ Az egzisztenciáját veszített férfi felajánlotta menyasszonyának, hogy visszaadja szabadságát, Betti azonban megtartotta ígéretét, így 1852 augusztusában megtartották az esküvőt. Ezt követően a volt huszártisztnek kenyérkereset után kellett néznie, hiszen vagyona nem volt. Így került Révra, ahol 1853. február 23-tól volt uradalmi tisztartó Zichy Domokos és Ödön birtokán.⁸⁷ Itt élt feleségével 1865-ben bekövetkezett haláláig. A hely mellett szólhatott, hogy közel volt Erzsébet családjának lakhelyéhez, Nagyszalontához. A házastársak között azonban hamar elromlott a viszony. Előfordult, hogy a feleség hazaköltözött Szalontára. Már a kolostorba vonulás gondolata is foglalkoztatta, de végül a válás mellett döntött. Bersek József a válásról szóló végzés kézhez vétele után 1865. január 17-én véget vetett életének, felesége arcképe előtt föbe lőtte magát. Tette Erzsébetet is megrendítette, aki többé nem ment férjhez. 1908-ban halt meg.

Bersek József utolsó kívánsága az volt, hogy felesége fényképével temessék el az uradalom parkjában.⁸⁸ Réven úgy tudják, az alá a körtefa alá temették itt a kertben, amely alatt föbe lőtte magát. Sírjára vörösmárvány sírkeresztet állított gróf Zichy Ödön, amelynek felirata a következő volt: Itt nyugszik / BERSEK JÓZSEF / 1848-as honvéd / huszárezredes / 1806(!) – 1865 / Béke poraira.⁸⁹ A Juhász-házaspár adatai szerint a sírt először az uradalom alkalmazottai ápolták, majd a réviek, akik azt hitték, hogy a szabadságharc leverése után halálra ítéltet temettek oda. A sír tehát már ekkor az 1848-49-es forradalom és

⁸⁶ SÁFRÁN 1960: 52., SÖPTEI 2008: 36.

⁸⁷ SÁFRÁN 1960: 56., SÖPTEI 2008: 37.

⁸⁸ SÁFRÁNY 1960: 63.

⁸⁹ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 36-37. Söptei úgy tudja, hogy a sírkövet Bersek sógora, Rozvány György készítette a következő felirattal: Bersek József honvédhuzsar ezredes / szül. 1808. dec. 20. / † 1865. jan. 17-én / Szent haza harcosa megtört bator bajnoki lelked. / Látva, hogy annyi vitéz hasztalan áldozta vert! / Nyugodj hantod alatt! Küzdesteket a maradék hűn / Átveszi, s győzve hozand szent poraidra babért! SÖPTEI 2008: 38.

szabadságharc emlékhelyévé vált, amelyet 1920 után a Zichy birtok román tulajdonosa Mateescu is tiszteletben tartott. 1945 után a Magyar Népi Szövetség gondozta a sírt, és Petőfi-emlékünnepeket, koszorúzást tartottak itt. 1957-ben a községi tanács házhelynek osztotta ki a kert területét. Az egyik új tulajdonos a sírkövet három darabba törekte, és beépítette házának alapjába.⁹⁰ Kőszegen úgy tudják, hogy a Bersek család tagjai valamikor a 19. század végén vagy a 20. század elején hazaszállították a huszártiszt földi maradványait.⁹¹ Az exhumálásnak és az újratemetésnek okirati bizonyítéka nem található, ugyanakkor Kőszegen van egy sírköve az ezredesnek.⁹² A réviak ennek ellenére egyértelműen úgy tudják, hogy Bersek József ma is révi földben, az általános iskola közelében nyugszik.⁹³

A síremlék 1957-es megsemmisítése után a révi magyarságnak nem volt olyan emlékhelye, ahol a szabadságharc eseményeit eleveníthették volna fel. Ezért a Pro Rév Egyesület támogatásával 2004. március 14-én avatták fel Bersek József 2,5 méter magas kopjafáját, Kissgyörgy Imre székelyudvarhelyi fafaragómester alkotását a református templom kertjében. Az ünnepségen a révi magyarság képviselői mellett (Boros J. Attila református lekipásztor tartott istentiszteletet, Hasas János, a helyi RMDSZ és a Pro Rév Egyesület elnöke köszöntötte az ünneplőket, Juhász Viktor, az EKE helyi szervezetének elnöke a Nemzeti dal szavalta, és ismertette Bersek életét) beszédet mondtak a helyi románság képviselői (Dorel Cosma polgármester, Gheorghe Duma görög katolikus lelkész) és az erdélyi magyarság politikai képviselői (Szilágyi Zsolt parlament képviselő, Szabó Ödön, az RMDSZ megyei ügyvezető alelnöke). Kupán Árpád nagyváradi történész a szabadságharcról, a székelyudvarhelyi Orbán Árpád pedig a kopjafa motívumairól tartott előadást.⁹⁴ A kopjafán réztáblán olvasható a következő felirat: BERSEK JÓZSEF / HONVÉD HUSZÁREZREDES / AZ 1848 – 49 – ES / SZABADSÁGHARC / BA-BÉRKOSZORÚS / ÉRDEMRENDDEL / KITÜNTETETT HŐSÉNEK / EMLÉKÉRE / SZÜLETETT: 1808 – BAN / KŐSZEGEN / MEGHALT 1865 – BEN / RÉVEN / ÁLLÍTTATTA A RÉVI / REFORMÁTUS GYÜ-LEKEZET /

⁹⁰ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 37., HASAS 2016b

⁹¹ SÖPTEI 2008: 38.

⁹² Ennek felirata: BERSEK / JÓZSEF / 1808-1865 / az 1849 évi szabadságharc / huszár-ezredese / Kőszeg városának szülötte

⁹³ Hasas János közlése – HASAS 2016b

⁹⁴ DUKRÉT 2012: 383-384.

ÉS A / PRO RÉV EGYESÜLET.

Még ugyanebben az évben, augusztus 22-én újabb 1848-as emlékhellyel gyarapodott Rév. Amint arról Hasas János a Krónika című lapnak beszámolt, még 2003-ban döntött úgy a Pro Rév Egyesület, hogy 1848-as emlékművet avat a településen.⁹⁵ Székelyudvarhelyi ismerősei felajánlottak egy Petőfi-szobor modelljét, ez lett az, amit márciusban állítottak fel a református templom kertjében. Időközben Tözsér Erzsébet is elkészített egy Petőfi-szobormodell, amelyet az egyesület döntése szerint a helyi iskola udvarán állítottak volna fel. Ezt az elképzelést azonban a tanácsstagok májusban leszavazták, annak ellenére, hogy előző év szeptemberében hozzájárultak a második Petőfi-szobor felállításához. Májusi állásfoglalásuk szerint csak akkor járulnak hozzá ehhez, ha a magyar mellett egy román személyiség szobrát is elhelyezik ott (Nicolae Balcescu neve merült fel), Petőfinek pedig már amúgy is van egy szobra Réven. Ezért a második szobrot Szentjobbnak adományozták, és ott állították fel. Réven az Orbán Árpád által készített Petőfi-szobrot avatták fel 2004. augusztus 22-én. Az avatóünnepség istentisztelettel kezdődött. Részt vett rajta Dorel Cosma polgármester, az RMDSZ nevében dr. Pete István szenátor és Szép Gyula, a párt Országos Elnökségének tagja, Vigh Viktor, Székkutas polgármestere, Eugenia Boer, a helyi líceum tanára.⁹⁶ Az avatásról készített egyik beszámoló kiemelte, hogy a Petőfi-szobor a magyarság megmaradásának jelképe, „...Petőfi szobra az életet adó jelkép, üzenete, hogy a magyar kultúra Európa kulturális örökségének elidegeníthetetlen tartozéka...”⁹⁷ A szobor talapzatán lévő réztábla felirata: „PETŐFI SÁNDOR / KÖLTŐ / ÁLLÍTTATTA / A RÉVI REFORMÁTUS / EGYHÁZKÖZSÉG ÉS / A PRO RÉV EGYESÜLET / 2004.” Az RMDSZ Communitas Alapítványa szintén támogatta a szoborállítást. Az avatás óta a március 15-i megemlékezések helyszíne a templomkertben Bersek kopjafája és Petőfi szobra. Itt gyűlnek össze a révi magyarok, hogy a forradalomra és a szabadságharcra emlékezzenek, azt ünneplik, ezért a magyar közösség számára kiemelt fontosságú ez az emlékhely.

Irodalmi emlékek

Bersek József felesége, Rozvány Erzsébet személyén keresztül – igaz,

⁹⁵ BALOGH 2005.

⁹⁶ DUKRÉT 2012: 382-383.

⁹⁷ BALLA 2004.

csupán áttételesen – a 19. századi magyar irodalom meghatározó alakja, Arany János és családja is kapcsolatba került Révvel. Erzsébet 1829. augusztus 1-jén született Nagyszalontán. Édesapja, jómódú kereskedő lévén, lánya nevelésével Arany Jánost bízta meg, aki 1838-39-ben látta el ezt a feladatot. Betti (ahogyan a családja hívta) bátyja, Rozvány József visszaemlékezése szerint „Arany bácsinak imádásig tisztelője volt”, művelt nővé vált, akin érezhető volt a nagy költő nevelésének hatása.⁹⁸ Amíg Aranyék Nagyszalontán tartózkodtak, szinte napi kapcsolatban volt a két család, de levelezés útján ezután is tartották a kapcsolatot Bettivel.⁹⁹ Valószínűleg Rozványéknál ismerkedett meg Bersek József is Arannyal, és nagy tisztelője lett a költőnek. Rozvány György, Erzsébet bátyja, egy történetet jegyzett fel ezzel kapcsolatban. 1848-ban a Coburg huszárezred egyik fiatal hadnagya lekezelően beszélt a szalontai jegyzővel. Amikor Bersek őrnagy rájött, hogy a hadnagy Arannyal találkozott, követelte tőle, hogy engesztelje meg a költőt, ami meg is történt.¹⁰⁰ Egy másik változatban a történet kiegészült azzal, hogy az őrnagy a *Toldi* egyik példányát is átnyújtotta tisztjének a következő mondatok kíséretében: „Olvassa el előbb s jusson eszébe, hogy ezt a remekművet az írta, a kit ön úri gögből *maga jegyzőnek* titulált.”¹⁰¹

Nem csupán Betti érdeklődött azonban az Arany család után, hanem Arany János is figyelemmel kísérte egykori tanítványa sorsának alakulását. Így bizonyára tudomása volt arról, hogy Betti boldogtalan férje, az egykori huszárezredes mellett. Irodalomtörténészeink ezt a boldogtalan házasságot, mint „emberi élményanyagot” vélik felfedezni Arany János több, az 1850-es évek elején született költeményében. A *Katalin* című „költői beszélyben” a fiatal, gyönyörű lányt szülei – a társadalmi emelkedés reményében – a „koros”, de még mindig délceg bajnoknak szánják. A *Toldi szerelmében* Rozgonyi Piroska, az *Öldöklő angyalban* Anna alakjának ihlető forrása lehetett Rozványi Erzsébetnek Bersek Józseffel kötött boldogtalan házassága.¹⁰² Az Arany család 1857 nyarán járt Réven, hogy meglátogassák Bettit. A költő ekkor találkozott Szántó József lelkipásztorral, aki, vállalva a nagy szegénységet, önként jött tanítónak a községbe a református egyházkerület hívására. Arany

⁹⁸ SÁFRÁN 1960: 33.

⁹⁹ A levelezés fennmaradt részét Sáfrán Györgyi közölte – SÁFRÁN 1960: 75-127.

¹⁰⁰ SÁFRÁN 1960: 47., 167.

¹⁰¹ MÁRKI 1917: 130., SÁFRÁN 1960: 47.

¹⁰² SÁFRÁN 1960: 49., 53-55.

János kifejezte csodálatát és tiszteletét a férfi iránt, aki a mindennapok nélkülözéseit tűrve szolgálta a „magasztos eszmét”, azaz a véghelyeken élő magyarok gondozását.¹⁰³ A révi kirándulásra később nagy szeretettel gondolt vissza a Bettivel levelező Arany Juliska.¹⁰⁴ 1861 őszén Réven járt a költő fia, Arany László is, aki részletesen beszámolt családjának az ott tapasztaltakról.¹⁰⁵ Férje öngyilkossága után Rozvány Erzsébetnek megszűnt a kapcsolata Révvel, visszavonultan élt Nagyszalontán.

Márton Gabriella, Ady Endre szerelme

Az Erdélyi Kárpát Egyesület révi osztálya és a nagyváradai Ady Endre Társaság 1994. június 26-án Márton Gabriella tiszteletére emlékünnepelet szervezett.¹⁰⁶ Márton Gabriella a múlt század elején maga is foglalkozott írással, emlékének ápolása Réven mégsem ennek köszönhető, hanem annak, hogy ő volt a 20. századi magyar líra kiemelkedő alakjának, Ady Endrének (1877-1919) az első nagyváradai szerelme, múzsája.

Ady Endre 1899 végén költözött át Debrecenből, „a Maradandóság városából” Nagyváradra. Itt a szabadelvű párti Szabadság című napilap munkatársa lett. Az újság szerkesztőségében ismerkedett meg a nála hat évvel fiatalabb Márton Gabriellával.¹⁰⁷ A szép, mosolygós, kacér lány feltűnést keltett külsejével, elsősorban rövid hajával, amelyet senki más nem viselt Váradon akkoriban. A lány a kortársak szerint rögtön felkeltette Ady érdeklődését. „Valami csodálatos fényben égő szeme volt. Nem csoda, ha Ady Endre nem tudott ellenállni sugarainak, a meglehetősen huncut, mindig mosolygó nézésnek” - emlékezett vissza egy kortárs.¹⁰⁸ Ady az élmény hatására írta meg a *Gabriella* című verset, mely a Szabadság 1900. május 27-i számában,

¹⁰³ SÁFRÁN 1960: 56-57.

¹⁰⁴ „Igazán méltóztassék elhinni, hogy Betta néni: Ha elmennék SzaJontára mindenesetre igénybe venném szives hívását 's kimennék vagy elmennék Révre: arra a kedves Révre a' kire még ma is oly édesen emlékszem.” Arany Juliska levele Rozvány Erzsébetnek 1859. január 7. – SÁFRÁN 1960: 85-86.

¹⁰⁵ Arany Juliska levele Rozvány Erzsébetnek 1861. november 23. – SÁFRÁN 1960: 96-97.

¹⁰⁶ 90 éves az EKE révi osztálya 1905-1995. Erdélyi Gyopár 1995/3. <http://www.erdelyigyopar.ro/1995-3/287-90-eves-az-eke-revi-osztalya-1905-1995.html>

¹⁰⁷ Márton Gabriella 1884. június 21-én született Nagyváradon. Életrajzát, kapcsolatát Adyval legutóbb Péter I. Zoltán dolgozta fel – PÉTER 2013.

¹⁰⁸ BENEDEK 1992: 99-100.

majd a *Még egyszer* című kötetben jelent meg nyomtatásban, *Lázban* címmel. Ebben a költeményben a lírai én a szerelem fellobbbanását fogalmazza meg. Az 1900. november 18-án megjelent *Hazugság nélkül* címűt azonban többen az érzelm művészi lezárásaként, búcsúdalként értékelik.¹⁰⁹ Ady a Nagyváradi Napló 1901. október 12-i számában még ismertette a már Debrecenbe költözött író Káprázatok címmel megjelentetett, váradi írásait tartalmazó – első és egyben utolsó – kötetét, de nem tudunk arról, hogy a későbbiekben tartották volna egymással a kapcsolatot. Márton Gabriella 1902-ben Földeákon (Csanád megye) ismerkedett meg Kulcsár Andor református lelkésszel, akivel hamarosan eljegyezték egymást, majd három évvel később összeházasodtak. Lili nevű gyermekükkel 1909. május 1-jén költöztek Révre, ahol a férj 1957-ig teljesített lelkészi szolgálatot. 1915 májusában lehetőség lett volna, hogy a költő és első váradi szerelme ismét találkozzanak, de ez a találkozás elmaradt. Ady és felesége, Boncza Berta ugyanis Rév környékén kirándultak, megnézték Tündérvárat, de a faluba nem látogattak el. A Zichy-cseppkőbarlangban állítólag ma is olvasható Csinszka bejegyzése, aki elragadtatottan írt a barlang szépségéről.¹¹⁰

Márton Gabriella fiatalon hunyt el Réven, 1922. szeptember 22-én. Sírhelye, miután fejfája elkorhadt, évtizedekig jelöletlen volt.¹¹¹ Ez indokolta, hogy születésének 110. évfordulóján sírkövet emeljenek az emléket őrzők. Ennek felirata: „MÁRTON GABRIELLA / KULCSÁR ANDOR / révi ref. lelkész felesége / 1884–1922 / ADY ENDRE / első váradi szerelme / a Lázban című vers ihletője / emlékére állította az EKE / és az ADY TÁRSASÁG”.

A révi magyarság emlékhelyei

A révi magyarok nagy része a református egyház tagja, de a 20. században már a baptista egyházban is találunk közülük híveket. A református egyházközség valószínűleg az 1530-40-es években jött létre.¹¹² Eredeti templomuk az 1858-as árvízben elpusztult, 1874-ben

¹⁰⁹ PÉTER 2013.

¹¹⁰ „Most sokáig jártunk a vidéken. Voltunk Réven a Zichy-féle cseppkőbarlangban. Én már ötször néztem meg, de megéri. Valahol kint a háborúmentes időben világcsodát csinálnának belőle...” Csinszka levele Dénes Zsófiának 1915. május 25. – PÉTER 2013.

¹¹¹ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 34.

¹¹² JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 24.

építették fel az újat, amely ma is áll. Ennek 2001-2002-es felújítása során került elő az építésnek emléket állító felirat.¹¹³ A hatszögű keretben olvasható szöveg: Építetett / Pap Károly esperes, / Józsa Gábor lelkész, Se- / res János curátor, O. Kósa / Mihály, O. Juhász András, Técsi Mihály, / Cseri Mi- / hály, Samu Halász / Sámuel idejében / 1876.

A révi református egyházközség nagyon szegény volt, emiatt a lelkészek általában rövid ideig szolgáltak a községben. Tiszteletükre és emlékükhöz megörökítésére 1994. június 26-án emléktáblát avattak a templom belső falán. A táblát Forró Tibor nagyváradi képzőművész készítette¹¹⁴, felirata:

ISTEN IGÉJÉT HIRDETŐ LELKIPÁSZTOROK / BÁNHORVÁTHI JÓZSEF 1750 / KÖRÖSI JÁNOS 1752 / KÁLLAI N. 1758 / TUSAI JÁNOS 1760 / BÖSZÖRMÉNYI JÁNOS 1770 / SZILÁGYI MIHÁLY 1774 / SZENTIVÁNYI ISTVÁN 1790 / SZILÁGYI MIHÁLY 1791 / BORBÉLY JÓZSEF 1804 / BÖSZÖRMÉNYI JÓZSEF 1806 / KUTASI FERENC 1809 / DANDÉ MIHÁLY 1811 / LENDVAI ISTVÁN 1815 / CZELDI MIHÁLY 1816 / MEZEI DÁNIEL 1817 / ILLYÉS LAJOS 1822 / SIMAI MEZŐ ISTVÁN 1823 / PÁKOZDI ISTVÁN 1825 / LAKI GERGELY 1830 / KONDOR IMRE 1832 / TATAI ISTVÁN 1835 / BIKAI ISTVÁN 1838 / BAJNÓCZI SÁNDOR 1853 / NAGY SÁNDOR 1856 / SZÁNTÓ JÓZSEF 1857 / BUJDOSÓ LAJOS 1861 / NAGY JÁNOS 1863 / MOLNÁR GÁBOR 1864 / LIPCSEI PÁL 1867 / JÓZSA GÁBOR 1874 / VÁRI JÁNOS 1874 / KARÁCSONY IMRE 1892 / VERESS ISTVÁN 1900 / BODOR PÁL 1906 / KULCSÁR ANDOR 1909 / KONCZ KÁROLY 1957 / BOROS JÓZSEF ATTILA 1993 / „EMLÉKEZZETEK MEG A TI ELŐLJÁRÓITOKRÓL / AKIK SZÓLOTTÁK NÉKTEK ISTEN BESZÉDÉT” ZSID. LEV. 13:7 / 1994

Kulcsár Andor volt az első lelkész, aki évtizedekig teljesített szolgálatot Réven. 1909. május 1-jén költözött Révre, és 1957-ben hagyta el a települést, hogy lányához költözzön Ausztráliába. Ekkor több százan búcsúztatták – magyarok és románok együtt – a vasútállomáson.¹¹⁵ Juhász Viktor úgy látta, Kulcsár Andor nem csupán a hívek és az egyházközség érdekében, hanem a magyar közösség érdekében is

¹¹³ BORCEA 2005: 93., DUKRÉT 2012: 381.

¹¹⁴ DUKRÉT 2012: 382.

¹¹⁵ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 28.

elévülhetetlen érdemeket szerzett.¹¹⁶ Új parókiát építtetett, 1938-ban megújult a templom tetőszerkezete és mennyezete, a templomkertet parkosították, és új kerítést húztak. Szónoki tehetségének híre ment a környéken. Ugyanakkor a révi magyarság összetartásában, identitásának megőrzésében is fontos szerepet játszott: vallásórákon magyar nyelv és irodalom tanítását végezte, irodalmi esteket szervezett, amelyeken vallásos szindarabokat adtak elő az egyháztagok. „Kulcsár Andorról a mai napig is a legnagyobb elismeréssel szólhatunk” – összegezte monográfiájában a lelkipásztor jelentőségét Juhász Viktor. Éppen ezért 1994. június 26-án ünnepségen emlékeztek meg a lelkipásztor halálának 30. évfordulójáról, amelyen Veres-Kovács Attila hirdetett ígét, majd Boros József Attila lelkipásztor beszélt Kulcsár Andorról.¹¹⁷ Ez alkalommal a templom belső falán két emléktáblát is avattak a lelkész tiszteletére. A Balázs Jenő nagyváradi kőfaragó által készített tábla felirata: ITT SZOLGÁLT / 48 ÉVEN ÁT / KULCSÁR ANDOR / LELKIPÁSZTOR / 1909-1957. Ez alatt látható a Forró Tibor nagyváradi képzőművész táblája: KULCSÁR ANDOR / LELKÉSZ / SZÜLETETT 1882-BEN HAJDÚBÖSZÖRMÉNYBEN / MEGHALT 1964-BEN AZ AUSZTRÁLIAI SYDNEY-BEN / „NE SIRASSÁTOK A HALOTTAT ÉS NE BÁNKÓDJATOK / ÉRTE, HANEM AZT SIRASSÁTOK, AKI ELMENT, MERT / NEM JÓ VISSZA TÖBBÉ, ÉS AZ Ő SZÜLŐFÖLDJÉT / NEM LÁTJA MEG” / JEREMIÁS 22:10.

Hasonlóan sokat tett a révi magyar közösségért és szülőfalujáért Juhász Viktor (1927-2004). Középiskolai tanulmányait a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte, ezt követően a kolozsvári egyetemen szerzett matematika-fizika szakos tanári oklevelet. Hazatért Révre tanítani, 1953–1959 között az általános iskola igazgatója volt. Ezt követően nyugdíjba vonulásáig az iskola magyar tagozatán tanított. Mintegy fél évszázadig vezette azt a színjátszó csoportot, amit még diákként 1945-ben alapított. A természetszeretet sarkallta arra, hogy az 1940-es években az Erdélyi Kárpát-egyesület tagja legyen. 1963-ban munkáját Kiváló tanár kitüntetéssel jutalmazták. Helytörténeti kutatásokat végzett, munkásságát 2001-ben Fényes Elek-díjjal ismerték el. Írásai a Művelődés, Partium, Erdélyi Gyopár, Látóhatár folyóiratokban jelentek meg. 1989. december 30-án megalakította az RMDSZ helyi szervezetét, amelynek elnöke, majd alelnöke volt. Sokáig

¹¹⁶ JUHÁSZ – JUHÁSZNÉ 2002: 28-29.

¹¹⁷ DUKRÉT 2012: 381.

elnöke volt az 1993. május 31-én újjáalakult révi EKE osztálynak. Számos megemlékezést, rendezvényt szervezett ennek keretében. Ugyanebben az évben lett tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és emlékhely Bizottságnak. A Rév érdekében tett szervező- és kutatómunkáját díszpolgári címmel ismerték el 2001-ben, a felterjesztést Hasas János önkormányzati képviselő készítette.¹¹⁸

2005. augusztus 27-én emlékeztek meg Réven a Zichy-barlang megnyitásának centenáriumáról. A résztvevők délután felkeresték a református temetőben Juhász Viktor sírját, ahol felszentelték a Pro Rév Egyesület által állíttatott kopjafákat, amelyeket a székelyudvarhelyi Kisgyörgy Imre fafaragó készített. A sírnál Tóth Imre székutasi lelkipásztor hirdetett ígét, majd Dukrét Géza elevenítette fel Juhász Viktor életmozzanatait, tevékenységét. Ezt követően koszorúzták meg a résztvevők a sírt.¹¹⁹ A kopjafán két táblát helyeztek el. A felsőn olvasható: JUHÁSZ VIKTOR / TANÁR / RÉV DÍSZPOLGÁRA / 1927 – 2004. Alatta idézet: HONTALAN VAGYOK, DE / VALLOM RENDÜLETLENÜL / HOGY Ő AZ ÚT S AZ ÉLET / ÉS MARADOK EZ ÚTON, / MÍG CSAK ÉLEK / TÖRETLEN HITTEL / EMBER ÉS MAGYAR / WASS ALBERT.

Összegzés

A fentiek alapján megállapítható, hogy az emlékállítás gyakorlata újabb keletű Réven, mivel emlékműveket – egy kivételtől eltekintve – a 20. századtól emeltek a településen. Elsőként Rév természeti értékének feltáróival és feltárásával kapcsolatban jelent meg a múlt század első felében az emlékállítás igénye. Először tehát velük kapcsolatban érhető tetten az az elképzelés, hogy a jelen a múltban gyökerezik. Az emlékállítások száma érezhetően a rendszerváltás után nőtt meg, amikor a politikai élet erre nagyobb lehetőséget biztosított. Az emlékállításokat főként kulturális szervezetek (Erdélyi Kárpát-egyesület, Pro Rév Egyesület) kezdeményezték, kisebb részben a község előljárósága, illetve egyházak (a református és az ortodox). Bár az aktuális hatalom időnként megpróbálkozott politikai emlékművek létrehozásával (pl. 1930-ban vagy 1940-ben), ezek nem maradtak fenn. Így a napjainkban a településen látható emlékművek elsősorban lokális emlékezetmegőrző

¹¹⁸ HASAS 2001.

¹¹⁹ DUKRÉT 2012: 389.

funkcióval bírnak. Azoknak a személyeknek az emlékét őrzik, akik valami fontosat tettek a közösségükért, vagy áldozatokká váltak. Az emlékállító kulturális szervezetek a magyarsághoz köthetők, akik igen aktívak emlékezethelyek létrehozásában. Ugyanakkor részt vesznek nem magyar nemzetiségű, de a révi közösség emlékezetében fontos személyek (Mudura Mária, II. Károly) emlékének ápolásában is. Az elsősorban a magyar nemzetiségű lakosokhoz köthető emlékművek a református templomban és kertjében koncentrálódnak, de a réviek számára fontosak a település természeti értékeinek feltárásához, a turizmus kiépüléséhez kapcsolódó emlékhelyek is. A román lakosság számára a sóvám ünnepség és Románia nemzeti ünnepe a legjelentősebb esemény, melyekre aktívan emlékeznek. A megemlékezéseket – a lokalitás előtérbe állítása miatt – a személyesség jellemzi. Még az országosan ismert személyiség, II. Károly is csak helyi vonatkozású cselekedete miatt került be a réviek emlékezetkultúrájába. Az emlékörzés természetesen Réven sem önmagáért való, hanem tétje van a közösség számára, mivel a lokális és az etnikai identitás kialakítását és megerősítését szolgálja.

Irodalom

(Az interneten megjelent cikkek utolsó letöltése 2016. augusztus 16.)

ABLONCZY Balázs

2011 *A visszatért Erdély 1940-1944.* Budapest

BALLA Tünde

2004 Petőfi szobra Réven, a megmaradás jelképe. *Romániai Magyar Szó* 2004. augusztus 28. <http://www.hhrf.org/rmsz/04aug/04082807.HTM>

BALOGH Gyula

1901 *Vasvármegye nemes családjai.* Második, bővített kiadás. Szombathely

BALOGH Levente

2005 Nem lesz két Petőfi-szobor. *Krónika* 2005. július 1. http://erdely.ma/multidezo.php?id=11325&cim=nem_lesz_ket_pet%C5%91fi_szobor

BÁNLAKY József

2001 A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. In Uő: *A magyar nemzet hadtörténelme.* Digitális kiadás. Budapest

BENEDEK István

1992 *Ady Endre szerelmei és házassága.* Budapest

BOIA, Lucian

1999 *Történelem és mítosz a román köztudatban.* Bukarest – Kolozsvár

BONA Gábor

1984 *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest

2005 *Tábornokok és törzstisztek, Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* CD-ROM. Budapest

BORCEA, Liviu

2005 Istoria comunei până la sfârșitul celui de al doilea război mondial. In Aurel Chiriac, Liviu Borcea (coordonatori):

Monografia comunei Vadu Crișului. Geografie, istorie, etnografie, tradiții populare, monumente. Oradea. 25-70.

BRAHAM, Randolph L.

2007 *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* Budapest

BUNYITAY Vince

1883 *A váradai püspökség története alapítástól a jelenkorig.* Nagyvárad

BURSAȘIU, Veronica

2012 Concert traditional de colinde. *Bihor Online*, december 26. <http://www.bihon.ro/concert-traditional-decolinde/1225674>

CUHAJ, George S. (editor)

2011 *Unusual World Coins. Companion Volume to Standard Catalog of World Coins.* 6th Edition. Iola, WI

CZÁRÁN Gyula

1905 A révi Zichy-cseppkőbarlang. *Erdély* 1-2. szám. <http://www.erdelyigyopar.ro/1905-1-2/2940cseppkobarlangok-rev-kor-nyeken.html>

DUKRÉT Géza

2012 *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében.* Nagyvárad

FARKAS Gyöngyi (szerk.)

1998 *Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból.* Budapest. <http://mek.oszk.hu/01300/01344/html/f05.htm#142>

GYÖRFFY György

1963 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest

HASAS János

2001 Juhász Viktor Rév díszpolgára. *Bihari Napló*, december 5.

2011 Bal de Craciun si concert. *Bihor Online*, december 26. <http://www.bihon.ro/bal-de-craciun-si-concert/1032675>

2015 Sívám ünnepségek Réven. *Bihari Napló*, június 9. <http://www.pressreader.com/romania/bihari-naplo/20150609/282273843983300/TextView>

- 2016a Primul Muzeu etnografic și bisericesc de pe Valea Crișului. *Bihor Online*, május 23. <http://www.bihon.ro/primul-muzeu-etnografic-si-bisericesc-de-pe-valea-crisului/1646609>
- 2016b Március idusa. *Kőszeg és Vidéke* XXIX. évfolyam 3. szám, március 16. 5.

IVANOV, Catiusa

- 2009 Statuia originala a Modurei – regasita dupa 50 de ani! <http://artindex.ro/2009/12/28/statuia-originala-a-modurei-regasita-dupa-50-de-ani/>

JAKÓ Zsigmond

- 1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest

JUHÁSZ Viktor

- 2003 A Zichy-cseppkőbarlang felfedezésének és feltárásának története. In Dukrét Géza (szerk.): *Rév. Erdély sziklakapuja. A Zichy-barlang felfedezésének 100. évfordulójára*. 46-58. Nagyvárad

JUHÁSZ Viktor – JUHÁSZNÉ ORTH Ibolya

- 2002 *Rév, Bihar megye*. H. n.

JUHÁSZNÉ ORRTH Ibolya – HASAS János

- 2013 *Rév, a Sebes-Körös gyöngyszeme*. Rév

KEDVES Gyula

- 2008 A huszárok hazatérése 1848 őszén. In Hermann Róbert (szerk.): *1848 – 1849. A forradalom és szabadságharc képes története*. Debrecen. 218-220.

MAJURU, Adrian

- 2003 II. Károly király és az „Örök Románia” mítosza. *Limes* 2. szám. 133-149.

MÁRKI Sándor

- 1917 Aranv János szalontai éveiből. *Irodalomtörténet*. 120-130.

NORA, Pierre

- 1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Fordította K. Horváth Zsolt. *Aetas* 3. szám. 142-157.

PÉTER I. Zoltán

- 2013 A múzsából lett papné – Márton Gabriella. *Várad* 2013/11. http://www.varad.ro/a-muzsabol-lett-papne-marton-gabriel-la/http://epa.oszk.hu/00100/00181/00093/EPA00181_varad_2013_11_988.htm

RÁCZ Anita

- 2007 *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen

RÉDWAY István

- 1941 *Huszáraink hazaszökése 1848/49-ben*. Budapest

RĂCUCIU, Nicolae

- 2016 Sărbătoare pentru comunitatea din Vadu Crișului - Muzeu sătesc, sfințit și inaugurat. *Crișana*, május 24. <http://www.crisana.ro/stiri/actualitate-2/sarbatoare-pentru-comunitatea-din-vadu-crisului-muzeu-satesc-sfintit-si-inaugurat-151898.html>

SÁFRÁN Györgyi

- 1960 *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Budapest

SEBESTYÉN Elemér – SZABÓ Péter

- 2008 Észak-Erdély és Székelyföld magyar katonai közigazgatás alatt (1940. szeptember–november). *Századok* 6. szám. 1383–1420.

SIMPSON George

- 2002 The King's Heir? Hum, That's Not Fully Apparent. *The New York Times*, június 19. <http://www.nytimes.com/2002/06/19/international/europe/19BUCH.html>

SÖPTEI Imre

- 2008 Bersek József, 1807–1865 – Egy valószínűbb életrajz –. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 1. szám. Szombathely. 28–41.

SZÁSZ Zoltán

- 1986 Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után (1918–1919). In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben III*. Budapest. 1701–1732.
- 1992 *A románok története*. Budapest

TOTOREAN, Adriana

- 2015 Vadu lui Carol al II-lea: La 85 de ani după ce a aterizat forțat aici, regele are un bust în Vadu Crișului. *http://www.ebihoreanul.ro/stiri/ultima-or-31-1-13/vadu-lui-carol-al-ii-lea-la-85-de-ani-dupa-ce-a-aterizat-fortat-aici-regele-are-un-bust -in-vadu-crisului-fotovideo-121193.html*

VÁRALLYAY Réka

- 2006 *Komor Marcell és Jakab Dezső*. Budapest

VERESS István

- 1905 Barlang-felavató beszéd – A »Zichy Ödön« cseppkőbarlang felavatása alkalmából. *Erdély* 7-8. szám. *http://www.erdelyigyopar.ro/1905-7-8/2533-barlang-felavato-beszed.html*
- 1940 A révi cseppkőbarlang felfedezése. *Erdély* 9-10. szám. *http://www.erdelyigyopar.ro/1940-9-10/4384-a-revi-cseppko-barlang-felfedezese.html*

BALOGH LÁSZLÓ

AZ ÁLMOSD-DIÓSZEGI CSATA ÉS ELŐZMÉNYEI¹

Rövid írásomban egy jelentős történelmi eseménynek kívánok emléket állítani. A Bocskai felkelés nyitányát jelentő diószegi csata ismertetéséhez sokat merítettem Négyesi Lajos tanulmányából. Neki ezúton is köszönetet mondok azért, hogy hozzájárult ahhoz, hogy megállapításait, írásának részleteit felhasználhassam összefoglalóm elkészítéséhez. Ezt egészítem ki saját észrevételeimmel, melyek az ütközet helyének pontosításához járulnak hozzá.

Az ütközet előzményei

A hosszú – vagy más néven tizenöt éves – háború (1591 v. 1593 – 1606) a dunai Habsburg-monarchia és az Oszmán Birodalom összecsapása volt a Magyar Királyság területén. A Habsburgokkal szövetségben harcolt pl.: az Erdélyi, a Havasalföldi, a Moldvai Fejedelemség, a Német-római Birodalom és a pápai állam. A tizenöt éves háború az 1600-as évek elejére anyagilag teljesen kimerítette a Habsburgokat. A külföldről érkező segélyek egyre apadtak. A birodalom pénzügyeiért felelős Hofkammer a magyar nemesség szempontjából végzetes lépésre szánta el magát. A kincstári jövedelemforrások visszaszerzése érdekében pereket indított a magyar nemesség ellen, aki pedig ellenszegült, azt felségsértés címén perbe fogták, elítélték, birtokait pedig elkobozták. Ez a lépés elsősorban a magyar főurakat érintette, pl.: Illésházy István országbíró, Rákóczi Zsigmond felső-magyarországi főkapitányt, Dobó Ferencet (Dobó István fiát), Homonnai Drugeth Bálintot, Széchy Györgyöt, akik korábban az udvar leghűségesebb támaszai voltak.

Bocskai István sokáig a bécsi udvar egyik legodaadóbb híve volt. Sokat fáradozott azon, hogy a két magyar állam (Erdély és a Magyar Királyság) között az egység helyreálljon. Fiatallkodó éveit Prágában töltötte, udvari környezetben, majd Várad főkapitánya lett. Báthori Zsigmond nagybátyja, eleinte a törökellenes párt vezéralakja, több ízben járt a fejedelem követeként Prágában Rudolfnál. Jelentős szerepe volt abban,

¹ Jelen dolgozatot a hajdúk Szoboszlóra telepítésének 410. évfordulója alkalmából közöljük. *(A szerkesztő megjegyzése.)*

hogyan Erdély a királyi Magyarország oldalán bekapcsolódott a tizenöt éves háborúba. 1595-ben Bocskai István erdélyi hadvezérként a gyurgyevői csatában legyőzte a törököket, majd 1596-ban a szabadságukért fegyvert fogott közsékek mozgalmát tömeges kivégzésekkel verte le. Az egyesült császári-erdélyi hadak mezőkeresztesi veresége után közreműködött Erdély és a királyi Magyarország egyesítésében Rudolf császár uralma alatt, de még ebben az évben (1598) támogatta a lemondott Báthori Zsigmond visszatérését a fejedelmi trónra. Eközben a zsoldosok kegyetlenkedtek, raboltak, üldözték a protestánsokat. Giorgio Basta (1550, Rocca – 1607, Bécs) császári generális „rabszolgasorsra” juttatta Erdély népét. A lakosság elszegényedése és az éhínség leírhatatlan volt. Nagyenyed piacán például 1603-ban örölt fakéregből sült cipő mellett emberhúst is árultak. Az igavonó állatok jóformán kipusztultak, helyettük az emberek gyakran magukat fogták az igába; innen ered a „Basta szekere” kifejezés. Bocskai sokáig hűséges maradt a Habsburgokkal kötött szövetséghez, de az 1600-as évek elejére állandósuló zűrzavar és a felperzselt, nyomorgó Erdély látványa megingatta hitét. Miután Báthori Zsigmond harmadszorra is lemondott, Báthori András lett a fejedelem, aki Bocskait hűtlenségért (Habsburg-pártiságáért) perbe fogta, majd erdélyi birtokait elkoboztatta. Bocskai a rágalmazások és személyét ért támadások miatt 1601 januárjának elején – önszántából – Prágába utazott, hogy tisztázza önmagát. Prágából csak két év múlva, 1604-ben térhetett haza. Ezután visszavonult a politikától, szentjebbi várába húzódott vissza, és a császári udvarnál próbálta elintézni elvesztett erdélyi javainak visszaszerzését. Mivel birtokait Basta kormányzása idején sem kapta vissza, ezért 1604 tavaszán titokban felajánlotta a Portának, hogy Erdélyben visszaállítja a vazallusi állapotot, ha a szultán támogatja őt a fejedelmi trón megszerzésében. Ezek után a következő események történtek 1604. júniusa és októbere között:

1604. június – A hódoltságban tartózkodó erdélyi bujdosók szultáni athnámét kaptak arról, hogy az általuk választott fejedelem török katonai támogatást fog kapni.

1604. július 2. – I. Rudolf elrendelte Bocskai erdélyi javainak visszaadását (kettő kivételével). Ezt követően Bocskai megszakította kapcsolatát a törökökkel és a törökhöz bujdosott erdélyi emigránsok vezérével, Bethlen Gáborral.

1604. július 27. – Belgiojoso hírt kapott Concinitól, hogy Bektas pasa Lippa megtámadására készül.²

1604. augusztus – Bethlen Gábor a Porta hozzájárulásával felajánlotta Bocskai Istvánnak az erdélyi fejedelemséget.

1604. augusztus 17. – Belgiojoso parancsot küldött, hogy Lippát lássák el élelemmel, Dampierre ezredest előre rendelték felderítésre a török tábor ellen.

1604. szeptember 8. – Belgiojoso gróf, kassai főkapitány Kotkowitz Melchior 300 főnyi válogatott sziléziai lovasával, László Péter 300 huszárijával és egyéb 1000 főnyi lovassal Kassáról Rakamazra indult.³ Belgiojoso Dampierre-t Váradról Lippára irányította a török ellen.

1604. szeptember 9. – Dampierre 500 gyalogossal és erős lovassággal Váradról Lippára érkezett.

1604. szeptember közepe – Bocskai István Kolozsváron tartózkodott⁴.

1604. szeptember 15. – Dampierre Rákóczy Lajossal napkelte előtt 2 órával megtámadta a kb. 400 főből álló becskerekai pasa és Bethlen Gábor táborát. A királyi hajdúk szétriesztották a török területen levő bujdosók egy csoportját. A bujdosókat csak a Temesvárról segítségükre küldött 1000 török mentette meg a nagyobb katasztrófától. A bujdosók ekkor kezdték el terjeszteni azt az álhírt, hogy a császáriak a táborban megtalálták a Bocskai és Bethlen által váltott leveleket. Ezzel akarták Bocskait a császár ellen fordítani.

1604. szeptember 16. – Az Erdélyből (Kolozsvárról) hazainduló Bocskai először néhány napot Szatmáron töltött, mivel a császáriak nagyobb kölcsönt kértek tőle. Bocskai itt értesült az egyik tisztartójától arról az álhírről, hogy a Bethlennel folytatott levelezése a császáriak kezébe került. Emiatt Bocskai beszélt az éppen Szatmáron időző Sennyei

² NAGY 1961: 55.

³ GÖMÖRY 1891: 709.

⁴ NAGY 1961: 60.

Pongráccal, a kolozsvári császári sereg főkapitányával és Dengeleghy Miklóssal, Szatmár császári kapitányával, akiknek azt mondta, hogy az ügyének tisztázása végett Kassára megy Belgiojosohoz (aki viszont ekkor már Rakamazon volt).

1604. szeptember 18. – Bocskai nem Kassára indult Belgiojosohoz, hanem Váradra ment, ahol Concinitől Belgiojoso tartózkodási helyét igyekezett megtudni. Miután nem kapott teljesen megnyugtató választ, Sólyomkőre utazott.⁵

1604. szeptember 19-20. – Beregszói Hagymássy Margit Katalin, Bocskai felesége közben Váradra indult rokonlátogatóba. Az asszony néhány napra megszállt mezőtelegdi rokonainál, ahol hirtelen rosszul lett és meghalt. A telegdi református templom kriptájában temették el nagy pompával.⁶ A temetésen természetesen Bocskai is részt vett. A temetés után Bocskai hazament Sólyomkőre.

1604. szeptember 20-22. – Dampierre Rákóczy Lajost visszarendelte Lippára a vidék szemmel tartására, majd Borosjenőn kótyavetyét (rögtönzött árverést) tartott, ezután 2500 emberrel Gyula ellen vonult.

1604. szeptember 25. – Dampierre a gyulai sikertelen támadás után bevonult seregével a rakamazi táborba.

1604. szeptember 26. – Barbiano jelentése szerint a jelentős létszámú királyi had szinte akcióképtelenné vált a zsoldfizetés tetemes elmaradása miatt. A főparancsnok kölcsönökkel próbálta áthidalni a pénzhiányt. A Felvidék egyik legtekintélyesebb birtokosa, Rákóczi Zsigmond adott ugyan 3 ezer tallért, de a dúsgazdag ecsedi Báthory István országbíró a kérést elutasította. Barbiano Bocskaitól is csupán kölcsönt akart kérni, azért hívatta magához szeptember 28-ára Rakamazra. Mivel maga sem hitte, hogy Bocskai megjelenik nála, ezért már szeptember 26-án megkezdte bizalmas embereivel a Bocskai elleni haditerv kidolgozását. Célja az volt, hogy elfoglalja a bihari nagyúr várait. Ehhez a következő erők álltak rendelkezésre: Rakamaz: 1500-2000 főnyi sereg, főleg lovasság; Kassa: Pezzen 6 zászlóaljnyi gyalogsága: 2000 fő, és 600 fő

⁵ NAGY 1981: 112.

⁶ PÁLFFY 2009.

sziléziai lovasság; Dampierre hajdúi: kb. 3000 fő; erdélyi császári haderő (hajdúk, székelyek): 4400 fő Sennyei Pongrácz vezetésével, és 600 fő vallon sereg Thomas Cavrioli vezetésével; Várad őrsége: 1200 fő. Ez összesen 13.300-13.800 főnyi hadsereg.⁷ Belgiojoso a csapatok összevonását Adorján vára mellett tervezte. Levélben fenyegette meg Bocskait, hogy akár erőszakkal is Rakamazra viteti, ha nem hajlandó önszántából útra kelni. Ez lett volna az indok Bocskai megmaradt javainak megszerzésére.

1604. szeptember 27. – Bocskai Sólyomkőn kézhez kapta Belgiojoso szeptember 26-i levelét. Bocskai csapdát sejtett, ezért betegségeire hivatkozva Sólyomkő várába húzódott vissza, és távol maradt a megbeszéléstől.

1604. szeptember 29. – Bocskai Sólyomkő várába rendelte magánvárainak kapitányait: Örvédy Pált Nagykerekiből, Székely Ferencet Szentjobból. Ekkor már kézhez kapta a törökföldi erdélyi emigránsok szeptember 14-én írt levelét is, melyben bejelentették, hogy Bocskait támogatják, és készek az Erdélybe indulásra. A sólyomkői megbeszélésen – amire minden valószínűség szerint szeptember 29-én a délelőtti órákban került sor – mindenekelőtt azt akarta kipuhatolni, hogy mennyiben számíthat kapitányaira, ha szembeállna a jelenlegi hatalommal. Ezután a gyűlés többségi határozatot hozott az ellenállás mellett. A vita már csupán annak módozatairól folyt. Bocskai utasította Örvédy Pált, Nagykereki kapitányát, hogy azonnal küldjön követet Gyulára török segélycsapatokért. Ha mód van rá, ezek jöjjenek előbb Sólyomkő várához, hogy biztosítsák értékeinek Nagykerekibe szállítását. Ha erre nincs mód, akkor a közelebb fekvő Nagykerekire vonuljanak, és ő is oda megy. Elhangzott olyan javaslat is, hogy Bocskai azonnal meneküljön török felségterületre, és onnan szólítsa fegyverbe az erdélyieket és a Belgiojoso uralmával elégedetlen felsőmagyarországiakat. Bocskai azonban nem akart kizárólag török segítségre támaszkodni több okból adódóan. Ismerte a török hatalom meggyöngyült katonai helyzetét, és egy ideig valamennyien a törökellenes harc elszánt hívei voltak. Bocskai úgy döntött, hogy kér ugyan török segítséget, de nagyobb részt magyar katonákat, hajdúkat fogad

⁷ NAGY 1961: 58.

szolgálatába, akiket már megismert váradi főkapitány korában, és Erdélybe is vezetett 1599 végén.

1604. október 1. – Cipriano Concini váradi vicekapitány Szatmárra utazása során Szentjobb mellett haladt el. A várkapitány és a vele egyetértők behívták őt a várba, és felfedték előtte a sólyomkői tanácskozáson elhangzottakat.⁸ Más verzió szerint Székely Ferenc szentjobbi várkapitány, Fráter István és Pozsgai Lázár gyávaságukban arra jutottak, hogy felfedték a császáriak előtt Bocskai tervét, így Székely Ferenc felkereste Concinit Szatmáron és tájékoztatta a történetekről. Concini Wiener Móric építész küldte Belgiojosohoz a hírrel. Mivel Bocskai nem ment el Rakamazra Belgiojosohoz, ezért Ciprián Concini parancsba kapta, hogy foglalja el Bocskai szentjobbi várát. A váradi alkapitány magához vett 600 főnyi sereget, és Szentjobb ellen indult.

1604. október 2. – Belgiojoso október 2-án vagy 3-án értesülhetett Bocskai török tárgyalásairól. Ekkor éppen Nyírbátorban tartózkodott, ahová Ecsedről érkezett. Pénzt szeretett volna kölcsönkérni zsoldfizetéshez Báthori Istvántól, de nem kapott. Szentjobb várát Székely Ferenc, Pozsgai Lázár deák és Fráter István Concini kezére adta, harc nélkül. A császáriak nem várt módon a várból kiűzték az árulókat, elrabolták minden vagyontárgyukat, a feljegyzések szerint egy rossz dolmányban és nadrágban hagyták el a várát.⁹ Ennek a hírnek Belgiojoso megörült: Bocskai várainak és vagyonának elvétele az égetően sürgős zsoldösszeg megszerzésén túl egyéni haszonnal kecsegtette őt. Nyírbátorból viasszietett tehát a rakamazi táborba, ahonnan parancsot küldött Thomas Cavrioli ezredesnek (magyar nevén: Caprioli Tamásnak), az erdélyi császári katonaság parancsnokának, hogy a várakból kimozdítható összes katonával azonnal induljon hozzá (Adorjánba), és útközben Sólyomkő várát foglalja el, amelyben Bocskai tartózkodik. Ezt a feladatot Caprioli Sennyei Pongrácra, a kolozsvári seregek vezérére bízta. Belgiojoso közben a rakamazi táborban haditanácsot tartott Rottwitz ezredessel és Schnekkenhaus alezredessel, a sziléziai lovasság parancsnokaival; Pezzen ezredessel, a kassai német gyalogság parancsnokával; a magyar hajdúk fölött rendelkező Dampierre ezredessel, és Krauseneck erdélyi királyi biztossal. Belgiojoso későbbi

⁸ GYÖRKÖS

⁹ NAGY 1961: 64.

jelentését idézve: „*Valamennyien egyetértettünk abban, hogy Bocskai tervének mielőbbi megghiúsítása nagyon fontos, azonban hogy Alsó-Magyarország végvidékéről ki nem vonjuk hosszú időre a sereget úgy láttuk jónak, hogy magam mellé véve Rottwitzot 300 harcedzett lovasával, Dampierre grófot 1000 főnyi részben hajdú, részben rác lovassal, valamint rajtuk kívül még ebből az országrészből való rendes katonaságot, induljak Várad felé*”. Dampierre Váradon lévő 2000 hajdúját Adorjánvárához irányította¹⁰. A haditanácskozáson hozott döntés értelmében Belgiojoso útnak is indult, hogy Kálló várában megállapodva tárgyalásokat kezdjen Bocskaival.

1604. október 3-5. – A szentjobbi vár áldozat nélküli elfoglalása felbátorította Concinit, és 200 főnyi őrséget hátrahagyva a maradék 400 főnyi seregével megindult, hogy megostromolja Bocskai várát, (Nagy)Kerekit. A vár kapitánya, Örvény Pál, zsoldjába fogadta a Köleséren táborozó 300 szabad hajdút Egri István kapitány vezetésével, és a támadást visszaverte. Bocskai pénzt, földet és letelepedést ígért a Biharban kóborló hajdúknak, sőt a császári szolgálatban álló hajdúk egy jelentős részét is sikerült maga mellé állítania. E sikerében nagy szerepe volt Örvény Pálnak, aki Bocskai üzenetét közvetítve ráébresztette a hajdúkat, hogy nekik a magyar függetlenség oldalán van a helyük.

1604. október 4. – Bocskai Sólyomkő várából keltezett levelében próbálta meggyőzni Belgiojosót, hogy szentjobbi embereinek vádaskodásával ellentétben ő a császár híve. Kérte, hogy adják vissza elfoglalt várát, Szentjobbot, és rendeljék vissza a másik várát, Kerekit ostromló hadat. Ez a levél keresztezte Belgiojoso szintén 4-én írott latin nyelvű levelét, amelyet 5-én újabb követett. Ebben a főkapitány igyekezett bizalmáról biztosítani Bocskait, aminek bizonyítékaul kezeseket is küldött, viszont kérte Kereki várának átadását. Közben Bocskai Sólyomkő várában alig tudott 500 hajdúnál és 200-300 főnyi más gyalogos és lovas katonaságnál többet összegyűjteni.

1604. október 5. – Belgiojoso levelet írt Bocskainak Kálló várából, amelyben közölte, hogy hűtlensége miatt támadt a főúr váraira.

¹⁰ GÖMÖRY 1891: 710.

1604. október 6. – Belgiojoso visszament Rakamazra a seregekért, és elindult 1200-1300 lovassal Adorján felé (melyből 300 sziléziai lovas Rottwitz, 1000 fő – részben magyar, részben rác – lovasságot Dampierre vezetett.)¹¹

1604. október 7. – Belgiojoso megérkezett az adorjáni táborba, onnan magyar nyelvű levelet írt Bocskainak¹² Levelet küldött Debrecen városának is, ebben kérte, hogy a háborús szükségletek miatt küldjenek neki 10.689 forintot, melyet a haditanács 15 napon belül megtérít a városnak.¹³

1604. október 8. – Bocskai elhagyta Sólyomkő várát, és Nagykerekibe ment, ahonnan minden értékes ingóságát a zsákai várba vitette. Az erdélyi császári sereg Sennyei Pongrác vezetésével Kolozsvárról (ahol 2000 székely lovas és ugyanannyi gyalogos állomásozott) Váradra ment, de azzal a céllal, hogy közben hajtsa végre Belgiojoso parancsát, miszerint Sólyomkő várát foglalja el. (Ekkor még nem tudták, hogy Bocskai titokban már elhagyta Sólyomkőt.) Mivel Erdélyt nem lehetett védelem nélkül hagyni, ezért Mindszenti Benedeket 600 székellyel és Huszár Istvánt 200 hajdúval Gyulafehérvárra rendelték.

1604. október 9. – 600 fő vallon katona Caprioli Tamás vezetésével Szentimre és Szentjobb között a Berettyó felső völgyében, Adorjántól 4000 lépésre feljebb ütött táborn. Itt várta be Belgiojoso parancsa szerint a környékbeli várakból (Aranyosmeggyes, Kővár, Valkó) kimozdítható összes császári katonát, hogy innen az adorjáni táborba menjenek.

1604. október 10. – A császári had már Adorján váránál, a Berettyó partján állt, itt azonban a főkapitány a Rakamazról érkező Johannes Pezzen ezredes bevarására kényszerült, ugyanis az ő hadteste biztosította volna a Kereki ostromához szükséges ostromeszközöket. Belgiojoso már tudta, hogy Bocskait a várából csak tűzérség segítségével lehet kifüstölni, és ezzel megakadályozni a felkelés kirobbanását. A főkapitány levelet küldött Bocskainak, hogy adja fel Kereki várát. Pezzen 1800-2000 fő gyalogos seregével, 600 fő sziléziai lovassal, 500 fő hajtó személyzettel,

¹¹ GYALÓKAI 1928: 278.

¹² NAGY 2000: 140.

¹³ SZENDINÉ ORVOS 2005

poggyászszekerekkel, 7 db tábori és 2 db faltörő ágyúval, illetve egyéb szolgálatszeméllyel, valamint nőkkel és gyermekekkel elindult Rakamazról az adorjáni táborba.

1604. október 14. – Dampierre grófnak a legmegbízhatóbb 2500 hajdúval az utakat kellett (volna) megszállnia, de ők az adorjáni táborban voltak. A császáriak főerei Adorjánnál táboroztak. Belgiojoso a lovassággal az adorjáni vár körül, Concini az erdélyi hadakkal 4000 lépéssel feljebb a Berettyó partján helyezkedett el. Pezzen aznap érkezett Ó-Álmosdra, amely 18 kilométerre van Adorjántól. Belgiojoso terve az volt, hogy egyesüljön Pezzen seregével, mivel a Kereki elfoglalásához szükséges ostromágyúk nála voltak. Belgiojosonak Dampierre hajdúival, Caprioli seregével, az erdélyi csapatokkal összesen csaknem 14.000 fős serege volt, ezzel szemben Bocskai nem egészen 800 katonával rendelkezett, akikre elsősorban Kereki és Súlyomkő várának védelménél volt szükség. A törökök ígértek ugyan segítséget, azonban ezek beérkezésével még nem számolhatott. Néhány embere önkénteseket toborzott a környező falvak népéből, akik lelkesen vállalták a császáriak elleni harcot, de inkább csak tömeget jelentettek. Jól képzett katonákra volt szükség, mégpedig sokra és azonnal. A legkézenfekvőbb megoldást Dampierre hajdúinak átállítása jelentette, akik többségében protestánsok voltak, és ezért gyakran voltak konfliktusaik a katolikus császári zsoldosokkal. Belgiojoso is számolt ezzel a lehetőséggel, de ezt megelőzendő, felolvastatta a hajdúk előtt Bocskai és a törökök tárgyalását bizonyító dokumentumot, és kiosztatott egyhavi zsoldot, mivel napok alatt tetemes mennyiségű pénzt szerzett. Kölcsönként Imreffy Jánostól 10.000, Debrecen városától 11.000, Daróczy Ferenc szepesi kamarai tanácsos közvetítésével Várad városától 5.000 tallért. Úgy érezte, ezzel sikerült biztosítani katonái hűségét. Csakhogy ekkor már napok óta bejárt a táborba Bocskai embere, akinek sikerült meggyőzni a hajdúkapitányokat, hogy nekik most Bocskai seregében van a helyük. Október 14-én este Lippai Balázs, Németi Balázs, Dengelegy Mihály, Ibrányi Ferenc, Szénássy Mátyás hitlevelet adtak hűségükről, és megfogadták, hogy Bocskai oldalára állnak, aki vállalta, hogy kifizeti a hajdúknak az elmaradt 5 havi zsoldot, emellett letelepedést ígért.¹⁴ Elhatározták, hogy másnap hajnalban közös támadást fognak Pezzen ezredes 3500 főnyi serege ellen végrehajtani. Erre a

¹⁴ OKTATÁSI SEGÉDLET

legalkalmasabb helyszín az Álmosd és Diószeg közötti terület volt, ahol egy közeli erdőben bújtak meg Bocskai emberei. Nagy a valószínűsége, hogy Pezzen a rakamazi táborból Hadház – Debrecen – Nagyléta útvonalon érkezett erre a vidékre, de a sereg nem észak-keletre fordult a mai Álmosd község felé, hanem egyenesen ment tovább az úton, majd délnek vette az irányt az Almás-patak völgyében. A korabeli feljegyzések csak azt említik, hogy Pezzen csapatának Diószegre kellett mennie, és onnan az Ér-patak völgyében haladt tovább.

1604. október 15. – Pezzen Belgiojoso parancsának megfelelően éjfélkor (más adatok szerint éjfél után 2 órakor) elindította az oszlopot. Ő maga a sziléziai lovasok egy csoportjával előre lovagolt, hogy megnézzé, elég erős-e a diószegi híd az ágyúk átkeléséhez. Mögötte lemaradva, mintegy 6 km hosszúságban lassan haladt a menetoszlop: a gyalogság, az ágyúk, a felszerelést és a katonák családtagjait vivő szekérkaraván. A sereg széttagolt, hosszan elnyúló oszlopban mozgott. Az egyes részek között még nappal is nehézkes volt az összeköttetés, nemhogy éjszaka. A lovasság másik része hol az oszlop mögött, majd időnként oldalt menetelt. A feladatuk a csapat biztosítása lett volna, azonban ezt rangon aluli feladatnak tartották a sziléziai nemesemberek.¹⁵ Abban bíztak, hogy majd a Dampierre-hajdúk biztosítják a terepet, akiket Belgiojoso az adorjáni táborból Diószegre küldött, hogy az Ér átjáróját biztosítsák.

Mivel az Ér mocsaras völgyén csak Székelyhídnál és Diószegnél volt átkelőhely, ezért a menetoszlop megalakításához Pezzen csapatát át kellett hozni a folyó bal partjára, hogy az ott haladó úton indulhassanak Kereki felé. Valószínűleg Pezzen menetvonala a diószegi átkelés után (Bihar)Félegyháza felé vezetett, ahol csatlakozhatott volna Belgiojoso oszlopához, amely a Berettyó völgyében vonult. Belgiojoso még a törökök beérkezése előtt szerette volna elfoglalni Kereket, ezért türelmetlenül várta Pezzen csatlakozását, és eléje ment, hogy a tűzérseget biztonságban tudja. Nagyon bízott a sikerben, aminek feltétele volt, hogy Pezzen ostromágyúit a rendelkezésére álljanak. Belgiojoso részletes ütemtervet dolgozott ki a menet végrehajtására, és az egyes mozzanatok megkezdését dobok és kürtök hangja jelezte. Az első két jel valószínűleg más egységeknek szólt, és csak a harmadik a hajdúknak.¹⁶

¹⁵ BÁNLAKI (é.n.)

¹⁶ NÉGYESI 2004: 1284.

A parancs szerint nekik is éjjél után kellett kivonulni a táborból, hogy ezután több csoportban vizsgálják át a környéket Diószegig és Félegyházaig. Így egyáltalán nem volt különös a hajdúk kivonulása a táborból, hiszen Dampierre parancsot kapott erre. A menet végrehajtása egyike a legbonyolultabb katonai feladatoknak. Az előkészítése alapos tervezést és szervezést igényel, amelynél leginkább parancsnoki gyakorlatra és szakmai felkészültségre van szükség.

Pezzen a diószegi hídhöz érve elkezdte annak átvizsgálását oly szempontból, hogy a sereget, de főleg a nehéz málhásszekereket és az ágyúkat elbírja-e? Eközben odaérkezett a Dampierre hajdúk első csapata, akik Adorjából indultak el, és Félegyházát érintve jutottak Diószegre. Az első csapatuk csak Pezzen ezredes után érkezett az Ér hídjához.

Az ezredes beszédbe elegyedett velük és megkérdezte, hogy mit keresnek ott. A válasz, miszerint Debrecen felé küldték ki őket, valószínűleg megnyugtatta, hiszen beleillett a menetbiztosítás feladatkörébe. A hajdúcsapat ezután átkelt a hídon, és továbblovagolt Bocskai tábora felé. Rövidesen azonban újabb, az előzőnél népesebb hajdúcsapat bukkant fel a hídnál. Valószínűleg velük is váltott néhány szót, majd amikor rájött, hogy a hajdúk nem mondanak igazat, összezsaptak. Az első összezsapás tehát a hídnál robbant ki, melynek hevességét jelzi, hogy Pezzen ezredes is megsebesült, egy ifjú, Ladányi György üldözőbe vette és elfogta. Zsákára vitték, ahová Bocskai a kincseit menekítette. Bocskai célja egyértelműen a seregtestek egyesülésének megakadályozása lett.

Az álmosd-diószegi csata ezt követően kezdődött.

Több korabeli forrás Álmosdot jelöli meg a csata helyszínéül. Például Istvánffy Miklós latin nyelvű leírása Tállya Miklós fordításában: „...akkor a bizonyos Adorján nevű várban volt. Közben ott volt Capriolus (Caprioli) is, és Adorjántól négy mérföldre letáborozott. Peczius (Pezzen) a két mérföldre levő Almás várba vonult. Így, miután október 14-re tüzték ki az indulás idejét, mivel némely hajdúk a császár hűségére esküdtek, Barbianus (Barbiano Belgiojoso) meghagyta Pezzennek, hogy éjjeltájban gyalogosaival, ágyúival és málhájával menjen előre, a sziléziai lovasok oldalról és hátulról fedezzék, és lassan lopakodva haladjanak, amíg ő is követi őket...”

Négyesi Lajos Bocskai korponai adománylevele alapján – amely az ütközetet helyét „Álmosd nevű puszta falu mellett” említi – Gyalókay Jenő hadtörténész következtetésével ért egyet. Eszerint a csata valójában

a Diószegtől északra lévő Egyed-pusztá térségében zajlott: „... Istvánffy megrögzötten adorjáni ütközetnek nevezi az összezcapást, azonban az „Almosd nevű pusztá falu” megnevezésnek lehet más magyarázata is. Diószegtől északra találjuk Egyed-pusztát. Helyén a XVI. század közepéig az Egged-Monostora nevű község állt, melyben 77 család lakott. Ezt a helyet északról és nyugatról az Almás-patak völgye övezi. Elképzelhető, hogy a község az ütközet idején elhagyott, pusztá-falu volt. A területet kevésbé ismerők könnyen összekeverhették Almosd, Almás és Egged nevét, például úgy, hogy a helyet „az Almásnál lévő pusztá faluként” nevezték meg.”

A csata akkor kezdődött el, amikor a császáriak serege Bocskai lesben álló csapata mellett elhaladt. Bocskai kiadta a parancsot a támadásra és heves kiabálás közepette, a hajdúk rárontottak az ellenségre. Nagy volt a meglepetés, mikor az átállt hajdúk rárohantak az ágyúkra, amit így nem tudtak ellenük használni. A hajdúkat a harc közben Lippai Balázs és Németi Balázs kapitányok vezették. A folyamatosan beérkező újabb hajdú csapatok hamarosan erőfölénybe kerültek, így a sziléziai lovasok inkább a gyalogsághoz való visszatérést választották, és együtt harcoltak velük.

Bocskai valószínűleg pontos értesülésekkel rendelkezett Belgiojoso felvonulási tervéről. Tudta, hogy az ellenség ágyúk nélkül nem vállalkozhat ostromra, az ágyúk pedig Pezzen oszlopában vonultak, így ezek megsemmisítése lett a legfontosabb cél. A csapat Diószeg közelében, valószínűleg az Egyedi-erdőben várakozott. A megbeszélés szerint itt csatlakoztak volna hozzájuk Dampierre hajdúi is. Egyszer csak feltűnt az oszlop éle, de a Dampierre hajdúk többsége még nem érkezett be. Ebben az időben hallották meg az első lövéseket a híd felől, amely Pezzen lovasai és a hajdúk összezcapását jelezte. Nem vártak tovább, rárontottak a szekerekre, melyeken a málha mellett a zsoldosok családja utazott. A császári gyalogosok a szekerek védelmére keltek, és hamarosan a sziléziai lovasoknak a menetoszlop végén haladó csoportja is bekapcsolódott a harcba. Sikerült visszaverniük a támadást, azonban a fák közé menekült hajdúkat nem tudták üldözni. A harc rövid szünetében a zsoldosok összetolták a szekereket, és lekapcsolták az ágyúkat. Közben a hajdúkapitányoknak nehezen sikerült rendezni soraikat az erdőben, és még nyolcszor indultak rohamra. Dampierre hajdúinak újabban beérkező csoportjai is csatlakoztak hozzájuk.

Egy idő után a sziléziai lovasok elhagyták az összecsapás helyszínét. A tábori ágyúkat a hajdúk primitív, de célravezető módszerrel ártalmatlanná tették, azaz egyszerűen baltával szétverték a lövegek kerekeit. A több mázsás lövegcsövek így mozdíthatatlanul heverték a sárban.

A lovasok veresége után Bocskai katonái a szekérvár mögött elsáncolt gyalogosokra támadtak, akikkel együtt harcoltak halált megvető bátorsággal asszonyaik, leányaik és szeretőik is, akiket a magyar források lakonikusan „kurvák”-nak tituláltak. A magára maradt gyalogság keményen védekezett a szekérsáncok mögött, és valószínűleg még sokáig kitartottak volna, ha nem történik egy baleset. Az egyik lövész ugyanis az égő kanóc parázsát a lőpor közé ejtette, mire az felrobbant. Sokan megsebesültek, másokat a légnyomás tett harcképtelenné. Német források szerint a sziléziai lovasokból csak 40, a 6 zászlóalj muskétásból alig 30, és a kassai lövészekből csak 2 ember menekült meg. A sziléziai lovasság és Pezzen ezredének tisztjei mind a harctéren maradtak, László Péter ezredes megsebesült...

A meggyengült ellenállást könnyen legyőzte a hajdúk ismételt rohama. Futás közben a sötétben sokan a mocsárba fulladtak, mások sebesülten fogságba estek, a legtöbbjüket azonban a hajdúk hányták kardélre. Belgiojosonak időközben futár vitte a támadás hírét, aki valószínűleg megpróbált Pezzen csapatának segíteni, de erre kevés lehetősége volt. Egyrészt ekkor már a maradék 7000 emberének a döntő többsége Félegyházáról Kereki felé menetelt, másrészt a hajdúk Bocskaihoz való átpártolásával biztosítás és felderítés nélkül maradt. Amikor a gyorsan összegyűjtött csapata az Ér hídjához ért, és hallotta a szekérvár felrobbanásának hangját, azonnal megértette, hogy nincs tovább értelme harcolni.¹⁷ A források szerint a sziléziai lovasok közül (Rottwitz és Schneckenhauz zászlóiból) mintegy 450 későn, de megjelent a harc helyszínén. Belgiojoso óriásit hibázott, amikor a frissebb és nagyobb serege nem támadta meg a jóval kisebb és fáradtabb, ámde győztes hajdúcsapatot.

Az ütközet következményei

Belgiojoso október 20-án délben megindult Váradtól Tokaj felé, október 24-én este érkezett Tokajra kerülővel (mivel Bocskai Debrecenben volt),

¹⁷ OKTATÁSI SEGÉDLET

és innen székhelye, Kassa irányába igyekezett, azonban Rakamaznál Bocskai hajdúi utolérték, és megkergették seregét, az otthagyt helyőrséget pedig levágták

Bocskai az 1605 decemberében kiadott híres korponai oklevelével kollektív nemesítést hajtott végre: eddigi és jövőbeli katonai szolgálatuk fejében, 9254 hajdú vitézének nemességet, adómentességet és földet adományozott, saját szabolcsi és bihari birtokain telepítve le őket. Letelepített hajdúit mentesítette minden földesúri és egyházi szolgáltatás alól, cserébe két hónapig ingyen, utána pedig zsoldért kellett katonáskodniuk. Bocskai és a hajdúk szabadságharca 1606-ban sikeresen zárult a bécsi békével. E békekötés elismerte Erdély függetlenségét, a rendek vallásszabadságát, és helyreállította a rendi alkotmányosságot.

Irodalom

BÁNLAZI József

(é.n.) A Bocskai-fölkelés indító okai. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0015/1190.html#ref9>

GÖMÖRY Gusztáv

1891 Az álmosdi ütközet 1604. október 15-én. *Hadtörténeti Közlemények* 4. Budapest

GYALÓKAY Jenő

1928 A biharmegyei hadjárat 1604-ben. *Hadtörténeti Közlemények* 29. Budapest

GYÖRKÖS Attila

(é.n.) Az 1604-es év hadieseményei Magyarországon <http://gyorkos.uw.hu/tizenoteves/1604/1604.htm>

NAGY László

1961 *A Bocskai-szabadságharc katonai története*. Budapest

1981 *Bocskai István a hadak élén*. Budapest

2000 *Egy szablys magyar úr Genfben: a sokarcú Bocskai István*. Debrecen

NÉGYESI Lajos

2004 Az 1604. évi diószegi és osgyáni ütközet, valamint az edelényi csata vitatott kérdései – A diószegi ütközet. *Hadtörténelmi Közlemények* 117. Budapest

PÁLFFY Géza

2009 Függetlenségi harc volt-e Bocskai mozgalma. *Korunk* – 2009 március

SZENDINÉ ORVOS Erzsébet

2005 Debrecen 1604-ben. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* XXX. Debrecen

OKTATÁSI SEGÉDLET

(é.n.) A diószegi ütközet (1604. október 15-én) http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhtt/sections/mhtt_csata/csatamezo/dioszeg/dioszeg.htm

PIROSKA MIHÁLY

A MÚZEUMI SZOBORPARK

1995-ben a hajdúszoboszlói képviselő-testület a Bocskai István Múzeum Bocskai utca 14. szám alatti épületének használaton kívüli épületrészét „kiutalta” *Rácz György* képzőművész részére, műterem kialakítása céljából. Nagy volt Gyuri öröme, hogy végre tucatnyi albérlet és ideiglenes műhely után végleges helyre költözhét. Komoly tervei voltak a kerttel kapcsolatban, amely ekkor igen vegyes képet mutatott. Egyszerű fák, bokrok nőttek benne rendezetlenül, a fű itt-ott nőtt ki, és a kert egyik sarkában régi szoboszlói temetőkből kimentett fejfák voltak elhelyezve. Első körben a fákat, elburjánzott bokrokat (például akácokat, japán akácokat, stb.) kellett kivágni, és helyükre díszkertbe jobban illőket, nemesebbeket ültetni. A fejfákat is sikerült a szemben lévő, Bocskai utca 11. alatti, nemrég a Bocskai Múzeum részére megvásárolt épület udvarába áttelepíteni. Ezek után felvetődött egy ötlet, hogy itt lesz ez a szép kert, és mi lenne, ha jó pár szobrot telepítenénk bele. Az ötletet tett követte, Gyuri elhatározta, hogy a „Madár”, a „Szimbólum” és a „Egy barátom emlékére” című *Szabó László* szobrok másolatait elkészíti betonból. A gyógyfürdő dolgozóinak hathatós segítségével el is készültek az alkotások. Egyébként Szabó Lászlóval évekig egy műteremben dolgoztak, a Gyógyfürdő használaton kívüli, eredetileg mozinak szánt épületében. Szabó munkái, művészetfelfogása, életszemlélete, nagy hatással volt Gyurira, tehát nem a véletlen műve volt, hogy elsőként rá gondolt.

Szabó László: Egy barátom emlékére (szobormásolat)

Szabó László: Madár (szobormásolat)

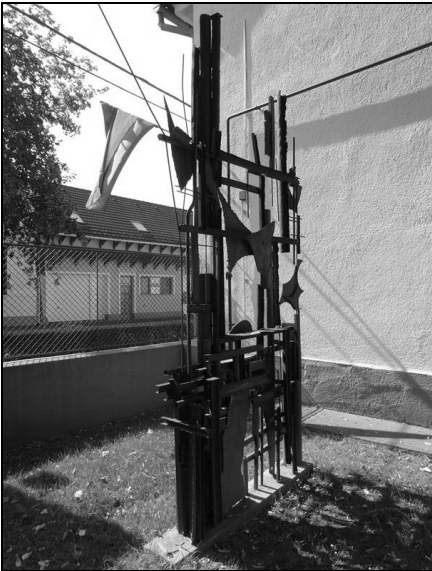
Szabó László: Szimbólum (szobormásolat)

Eközben mi, a szoboszlói kulturális közösség is „dolgoztunk”. Eszembe jutott az 1984-85-ös Szoboszlón megrendezett szobrász alkotótábor, melynek munkái, részben közintézményekben voltak elhelyezve, részben nem volt tudomásunk róluk, rejtőzködtek. Egy alkalommal észrevettem, hogy *Csutoros Sándor* 1984-ben alkotott „Sámán” című szobra, amely eredetileg a gyógyfürdőben, a női napozó mellett volt elhelyezve, most a csónakázó tó partján hever, mint megtudtam a vihar egy fát döntött rá, s egyik „ágát” le is törte. Jó ideje feküdt a fűvön. Én ezt a fürdőigazgatótól elkértem, majd fafa-ragó népművészek (Kovács Mihály, Császi Ferenc) kijavították.

Csutoros Sándor: Sámán

Közben Joseph Kádár festőművész ösztönzésére, elhoztuk Gyuri „Kompozíció” című korai fémplasztikáját a Gábor Áron utcai „műhelyéből”. Ezt még az ózdi művésztáborban készítette. Kovács Gábornak pedig sikerült *Schéner Mihály* „Pásztor” című szobrára ráakadni valahol az Állami Gazdaság raktárában. 1999-ben, amikor a művelődési ház kiállítást rendezett Schéner Mihály műveiből, elhívtuk a művészt, hogy nézze meg a szobrát. Ő ennek eleget is tett, „elbeszégetett” a Pásztorral, majd köszönetet mondott a kimenekítéséért. Immár hat szobor volt a múzeum udvarára telepítve.

Rácz György: Kompozíció

Schéner Mihály: Pásztor

Időközben Joseph Kádár felajánlotta a városnak nemzetközi modern művészeti gyűjteményét, amely az épület korábban múzeum által hasznosított részében került elhelyezésre. Ebben a Nemzetközi Modern Múzeumban az állandó mellett időszakos kiállítások is megrendezésre kerültek. Ilyen volt *Ézsias István* győri szobrászművész kiállítása. Ézsias, látva az udvaron alakuló szoborparkot, felajánlotta a „Homage à Piet Mondrian” címűt plasztikáját. Ezt is kihelyeztük. Majd egy katalógusból kiválasztottuk régi barátunk, *Győri László* „Magyar hit” című króm térplasztikáját. Amit már az önkormányzat kulturális bizottságának és szponzoroknak a támogatásával állítottunk fel. Úgy döntöttünk, a szobornak ava-

tó ünnepséget rendezünk. Az avatóbeszédet Sümegi György művészettörténész tartotta.

Ézsiás István: Hommage à Piet Mondrian

Győri László: Magyar hit

Végül Gyurit is sikerült rábeszélni, hogy ha már ennyit dolgozott a szoborparkon, a kerten, akkor egy „igazi” Rácz György plasztikát is állítson fel benne. Így készült el 2000-ben a „XX. századi töredék” című alkotás. (A szoborparkhoz csak járulékosan kapcsolódik az a kültéri sütőkemence, melyet Gyuri 2006 körül egy a néprajzi szakirodalomból ismert kunmadarasi kemence másolataként, művészi igénnyel készített.)

A kezdetekkor felmerült az is hogy nevet adunk a szoborparknak, ünnepélyesen felavatjuk, márványtáblával megjelöljük, végül azonban erre nem került sor. Mi egymás között *Milleniumi szoborparknak* hívtuk, mivel az ötlet 1996-ban merült fel, az utolsó alkotás viszont 2000-ben lett felállítva.

Időközben a park is szépen alakult a fák, díszbokrok szép keretet adtak az alkotásoknak. Az „örök gesztenyefa” alatt ott volt Gyuri piros padja, melyen gyakran üldögélt és törte a fejét újabb képeken, szobrokon, fákon, virágokon.

Rácz György: XX. századi töredék

Rácz György: Kunmadarasi kemence

Összegezve tehát Gyuri mellett a következő alkotók munkái kerültek be a szoborparkba:

Szabó László (1917-1984)

Franciaországban végezte el a Művészeti Akadémiát, munkássága, ott teljesedett ki. Tűz Akadémiája néven sikeres szellemi mozgalmat indított el. Nyugat-Európa több városában megtalálhatóak köztéri szobrai. Jelen-tős művészekkel állított ki (Henry Moor, Míró, Brancusi, stb.). A hetvenes évek elején rendszeresen haz látogatott Szoboszlóra, majd ötletadója lett az 1984-85-ös Szobrász alkotótábornak.

Csutoros Sándor (1942-1989)

A művész már 1975-ben sikeres kiállítást rendezett Szoboszlón a Bocskai utcai Kisgalériában. A népi ornamentika felhasználásával mitikus tartalmakat fejezett ki plasztikáin. A „Sámán” ennek kiváló példája, bár eredetileg ez a sámán „dobolt” mivel a szobor felső harmadában egy víztartály volt felszerelve melyből a víz, cseppenként hullott le egy bádogdobra. Munkái többek között megtalálhatók a Magyar Nemzeti Galériában és a pécsi Janus Pannonius Múzeumban.

Schéner Mihály (1923-2009)

Kossuth Díjas festő, grafikus, szobrász, bábkészítő. A 20-21. század egyik legjelentősebb művésze. Műveire expresszív szürrealisztikus hatás és a kollázs technika jellemző. Motívum kincseit a mitológia, a biblia és a magyar kézműves mesterségek termékei táplálták. Ebben a szellemben készült 1984-ben a „Pásztor” is. 1999-ben felejthetetlenül nagysikerű kiállítása volt a művelődési ház galériájában.

Ézsiás István (1943 -)

1974-ben diplomázott. A szobrászattal Amerigo Tot hatására kezdett el foglalkozni. Több szobrászati művészta-
bor szervezője volt. Az Európa Szoborpark kurátora, rendezője. Köztéri munkái Európától Latin-Amerikáig megtalálhatók. Erős szellemi kapcsolat fűzte Kassák Lajoshoz. 1996-ban készült „Hommage à Piet Mondrian” festett acél térplasztikáját szoborparkunknak adományozta.

Győri László (1944 -)

1981 óta tagja a Művészeti Alapnak, 1992-től a Magyar Szobrászok Társaságának. A művészetről alkotott felfogásának jellemzésére Pap Gábor gondolatát idézem: „Elkötelezettje az egyetemes és a magyar művészeti hagyomány belső forrásaiból való megnyilvánulásának. Az ősi tartalmakat mai módon újra értelmező önálló szobrászati nyelv megteremtésének...” Ennek a gondolatnak ékes példája a „Magyar Hit” című krómplasztikája.

ERDEI SÁNDOR

A 60 ÉVES BARTHA ELEK KÖSZÖNTÉSE

Diptichon címmel méretes, impozáns kötet jelent meg a Studia Folkloristica et Ethnographica kiadványsorozatban *Bartha Elek* néprajzkutató tiszteletére abból az alkalomból, hogy a professzor, a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének vezetője március 24-én betöltötte 60. életévét.

A szerkesztési feladatokat négyen végezték; Bihari Nagy Éva és Keményfi Róbert a tanszék részéről, ketten pedig: Marinka Melinda és Kavecsánszki Máté az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoportját képviselve. A „kétszólamúság” jelzése a diptichon szóval a két irányból érkező tiszteletet jelzi, magyarázza. Keményfi Róbert olyan folklorista és vezető személyét tiszteli Bartha Elekben, egykori tanárában, aki „évtizedek óta szerényen, hittel teljes, csendes szolgálattal óvja tanszékét, kollégáit, hallgatóit, alma mater egyetemét. Védi szakmájának a honi tudományos életben elfoglalt helyét, és képviseli a néprajztudomány ügyét a magyar nyelvterület fórumain, nemzetközi színterein. Emberi habitusának legfőbb vonása, hogy jelenlétével, nyugodt helyzetértékeléseivel szinte észrevétlenül teremti meg a harmonikus alkotói, oktatási, tanulási környezetet munkatársai és hallgatói számára”. A kötet élén Ujváry Zoltán professor emeritus, a korábbi tanszékvezető köszöntő sorait találjuk.

Bartha Elek, a Magyar Tudományos Akadémia doktora Budapesten született, a Táncsics Mihály Gimnáziumban érettségizett, s 1980-ban lett Debrecenben okleveles etnográfussá. Nyomban a Néprajzi Tanszék tanársegéde lett, majd bő két évtized múlva egyetemi tanár, de már docensként (1997-től) tanszékvezető. Az egyetemen számos vezetői feladatkört töltött (és tölt) be, volt egyebek között dékánhelyettes, dékán, 2013 óta pedig rektorhelyettes. Ösztöndíjjal tanult két ízben az USA-ban, továbbá Görögországban, Jugoszláviában, Csehszlovákiában, és Finnországban. Vendégoktatóként számos külföldi egyetemen tanított.

A csaknem ezer oldalas könyvbe nagyon sok szerző igyekezett tanulmányt adni: Veikko Anttonen, Barna Gábor, Ivancsó István, Hoppál Mihály, Selmeczi Kovács Attila, Verebélyi Kincső, Kavecsánszki Máté, L. Juhász Ilona, Körösparti Péter, P. Szalay Emőke, Pozsony Ferenc, Liszka József, Borsos Balázs, Keményfi Róbert, Forisek Péter, Marinka Melinda, Alács Márton, Sándor Vivien, Bihari-Horváth László, Farkas Anett, Imre László, Felföldi László, Keszeg Vilmos, Tánczos Vilmos,

Kovács Ábrahám, Hans- Werner Retterath, F. Gülay Mirzaoglu, Ujváry Zoltán, Pákozdi Dávid, Gáti Diána, Magyarai Márta, Silling István, Bólya Anna Mária, Bihari Nagy Éva, Simon Krisztián, Csíki Tamás, Csiszár Imre, Anssi Halmasvirta, Kusnyír Éva, Molnár Levente, Ujhelyi Nelli, Horváth Péter, Kovács László Erik, Szabó Tünde, Lajos Veronika, Lovas Kiss Antal, Biczó Gábor és Kotics József.

Nem kisebb szakmai tekintély, mint Voigt Vilmos néprajztudós, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének professor emeritusa rajzolta meg Bartha Elek kutatói pályáját. Mi válhatott volna Bede Anna költő-művészettörténész-könyvtáros fiából, ha nem folklorista? – kérdi. Ugyanis Bede Anna kiváló népköltési műfordító is volt, aki sámánverseket, kirgiz hőseposzt, lapp folklórt, mordvin eposzt ültetett át magyarrá, s a vogul lírikus, Sesztalov verseit is hozzáférhetővé tette számunkra. A cívisváros egyeteme egyetlen munkahelye volt egész életében. Egy évtizeden át szerkesztette az Ethnographiát, s vezetőségi tagja volt a Magyar Néprajzi Társaságnak és a Györffy István Néprajzi Társaságnak. Az ő tanszékvezetői korszakában is igaz, hogy „Debrecenben mindenki gyűjtött és mindhalálig ma is gyűjt”. Voigt Vilmos becsüli benne, hogy alighanem ő volt a legelső, aki Kárpátalján vallási néprajzot gyűjtött. A vallási néprajz sokoldalú tudósának mondja őt: „aki hozzáfér a 2006-ban (...) készült Vallási terek szellemi öröksége című, több mint 200 lapos könyvéhez, alighanem a világ legjobb, tanítható és tanulható vallásnéprajzi áttekintését tartja a kezében – amelyet ráadásul még történetileg, szociológiailag, valláselméletileg is igazán egyszerű továbbvinni. Ilyen munkát csak az tud írni, aki évtizedeken át, szinte magán kísérletezte ki az arányos megoldást”. Bartha Elek tíz könyvet, több mint száz tanulmányt és majd’ kétszáz kisebb írást tett közzé. Született „team-munkásnak” bizonyult a Debreceni Egyetem tanára, akinek „nemcsak a legszorosabban vett néprajzi, hanem a rokon tudományok áttekintései között is ott találjuk a dolgozatait”. Noha a görög katolikus hitélet állt és áll figyelmének fókuszában, azért „a reformátusok, cigányok, zsidók vallásait is a maguk helyén mutatja be”. Milyen különös: keresztneve, az Elek görög és bizánci eredetű név, védelmezőt, megőrzőt jelent.

A néprajzi tanszék oktatói (kutatók, szerkesztők, munkatársak, tanítványok, barátok), az akadémiai kutatócsoport etnográfusai, s természetesen a tudományos publikációk szerzői méltóképpen emlékeztek meg Bartha Elek nevezetes életeseményéről. (A színvonalas nyomdai munkálatok a debreceni Kapitális Kft. hozzáértését dicsérik.) (Debrecen, 2016)

Bocskai István Múzeum

4200 Hajdúszoboszló, Bocskai u. 12.

www.bocskaimuzeum.hu

info@bocskaimuzeum.hu

+36-52/362-165

Nyitva tartás
keddtől vasárnapig
10.00 és 18.00 között